

A

BÉKÉSVÁRMEGYEI RÉGÉSZETI
ÉS
MIVELŐDÉSTÖRTÉNELMI
TÁRSULAT
ÉVKÖNYVE.

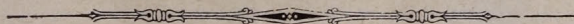
1877|8.

SZERKESZTI :

ZSILINSZKY MIHÁLY,

TÁRSULATI FŐTITKÁR.

NEGYEDIK KÖTET.

B.-GYULÁN, 1878.

A TÁRSULAT KIADÁSA.

300808

M. ACADEMIA'
KÖNYVTÁRA

137: Sedi Pál

Gr. KÁROLYI GYÖRGY

BÉKÉSMEGYE FŐISPÁNJA

1841—1848.

I.

IRODALMI DOLGOZATOK.

1877/₈.

I.

Vázlatok Mező-Berény multjából.

Olvastatott Mező-Berényben április 22-én 1878.

A békésmegyei régészeti- és mívelődéstörténelmi-társulat igen tisztelt főtitkára által felszólítva lévén, hogy e tavaszon egy nyilvános ülésen leendő felolvasásra Berény multjából meritett értekezést készítenék el: engedtem e kívánságnak, nem azért, mintha ezen vállalatra nálamnál ügyesebb és szakavatottabb férfiak köztünk nem találkoztak volna; hanem részint azért, mert a titkár urnak bennem helyezett bizalmát nem akartam megsérteni, részint pedig azért, mivel az 1861. esztendőben általam szerkesztett és kiadott Berény monographiájában némely adatokat ezen község multjából már összegyűjtöttem volt, melyeket e jelen soraim irásánál felhasználhatni reméltem.

Minekelőtte azonban a kitűzött tárgyhöz hozzászólnék, szándékom a tisztelt hallgatók előtt némely forrásokat megemlíteni, melyekből adataimat nagyobbára meritettem. Itt pedig különösen két férfiura hívom föl becses figyelmöket, kik az ő idejökben megyénkben talán egyedüliek voltak, kik szorgalmas méhekként megyénk topographia- és etnographiájához tartozó némely adatokat, megjegyzéseikkel ellátva, az utókor számára naplóikban összegyűjtötték. Azért megérdemlik, hogy legalább megyénk közönsége előtt emlékezetök fenmaradjon.

Ezen férfiaknak egyike volt Markovitz Mátyás szarvasi lelkész, ki több rendbeli kisebb és nagyobb kéziratot hagyott maga után, melyekben leírja a békésmegyei vidéket, és a mult század elejétől 1760. évig rajta történt nevezetesebb eseményeket. Egyik kézírása ezen czimet viseli: „*Brevis relatio Matthiae Markovitz de natura et indole regionis campensis, quam nobilissimi duo Dacorum amnes, Marusius puta, et Chrysus celebrem reddunt 1758.*“ Egy másik, versekben irt rövid munkájában, a mostani Berény és Szarvas telepítéséről, a többi közt ezeket mondja: „*Tempore eo (1722.) quo Cervopolis fuit impopolata, Kis Berinka quoque in Békesiensi solo.*“ Továbbá az ő iratai közt talál-tatik azon szerződés másolata, melynek alapján a mostani Berény és Szarvas első telepítvényesei jelenlegi lak-helyükön letelepedtek volt. Ezen szerződés e szavakkal kezdődik: „*Conventio pro impopulatione praediorum Berény et Szarvas;*“ és így végződik: „*pro majori cautela et securitate hujus propositionis et conventionis duo pariter sonantia exemplaria extradata, et infrascripti- tionibus corroborata. Sign. Gyulae, die 23. Julii 1722. Ex parte dominali (L. S.) Joannes Sporer officialis bonorum Incl. Comitatus Békesiensis.*“

Hogy Markovitz csak hiteles adatokat jegyezgetett fel irataiban, azt azért is már lehet róla feltenni, mivel — a mint az ő irataiból kitetszik — ő a történelmi ada- tokat nagy, és semmi fáradságot nem ismerő szorgalom- mal és érdeklődéssel gyűjtögette; továbbá, mivel ő az általa feljegyzett eseményeknek nagyobbára szemtanuja,

* *Haan Lajos* : Békésvármegye II. kötet, Oklevéltári rész 269. és 284—299. lap.

vagy legalább az akkori eseményeknél szereplő egyéneknek kortársa, sőt barátja is volt, mint p. o. Grenerczius János, a szarvasi és berényi első telepítvényesek vezetője és szóvivője, az ő komája volt.

Ama másik nevezetes férfiú, kiről itt megemlékezni akarok, volt Skolka András, az egykori mező-berényi híres gymnasiumnak, keletkeztének első éveiben igazgató-tanára, igen tudományos férfiú, ki a híres schnepfenthali Saltzmann-féle nevelő-intézetben egykor mint tanár működött, s tanulmányait a göttingeni egyetemen végezte. E sorok írójának, midőn fiatal korában a thüringeni regényes vidéket bejárta, s a fennevezett intézetet meglátogatta volna, alkalma volt az intézet muzeumában Skolka Andrásnak arczképét látnia, mely alkalommal az intézet igazgatója e jeles férfiúról a legmelegebben s dicsérőleg emlékezett meg. Ezen férfiú csak rövid ideig működött a m.-berényi gymnasiumban; mert itteni állomását nem sokára a jövedelmezőbb uj-verbászi papi állomással cserélte föl. Utánna maradt többek közt egy, 1806. esztendőben nyomtatásban megjelent Berény leírását tartalmazó irat ezen czim alatt: „Programma, quo examen publicum die 1-ma Julii anni 1806. celebrandum, nec non novum cursum scholasticum die 1-ma Septembris inchoandum fautoribus rei literariae, ac juventutis scholasticae humillime indicat Andreas Skolka Scholae Senioralis Mezőberényiensis Rector, et eruditorum in re botanica Ratisbonensium collega.“ Ezen iratban le vannak írva a mostani Berénynek nevezetesebb mozzanatai keletkezésétől fogva Skolka idejéig. Kár, hogy ezen tudományos és tevékeny férfiú megynk és gymnasiumunk számára huzamosb időre nem volt megtartható, s hosszabb élettel megáldva, hogy a fennebbi programmban

ígért, megyénk többi községeinek rajzát is az utókor-
nak átadhatta volna. Mert az említett iratban ezen ígé-
retét olvassuk: „*possessiones aliae ad Incl. Do-
minium nostrum pertinentes sunt Tarcsa, Kö-
rös-Ladány, Szeghalom, et Füzes-Gyarmat,
quarum adumbrationem, si Deus vitam et vi-
res benigne largitus porro quoque fuerit,
alia occasione exhibituri sumus.*“ Ezen ígé-
retét, miután nem sokára megyénkbelől eltávozott, aligha
teljesítette; e sorok írójának legalább arról tudomása
nincsen.

Bocsánat, hogy Markovitz és Skolka emlékének fel-
elevenítése által becses türelmököt egy pár perczre igénybe
vettem. Reménylem, nem fogják azt rosszallani azok, akik
tudják, mily csekély elismerésben részesültek hajdan
tudósaink az ő élőkben; s mily nagy kötelezettség há-
ramlott az által az utódokra, miszerint ezek igyekezzenek
legalább némileg az ősök mulasztásait pótolni az által,
hogy az életben eléggé meg nem becsült tudósok emlé-
kezetének olykor-olykor egy pár perczet szenteljenek.

Jelen értekezésemnek feladata: némely vázlatokat
Berény multjából a tisztelt hallgatók elébe állítani. Nem
ok nélkül mondom, csak vázlatokat; mert Berény mult-
jának részletes és kimerítő leírása több időt igényelt
volna, mintsem én e sorok írására fordithattam. Ezt
azért láttam szükségesnek megemlíteni, nehogy a tisz-
telt közönség e jelen csekély értekezéstől többet várjon,
mintsem neki általa nyújtani akartam.

Az 1861-ik esztendőben általam irt monographiában
én három Berényt említettem; mert ezen név alatt há-
romszor épült az fel e helyen. Azért e jelen értekezé-
semben is mind a háromról fogok valamit mondani.

Első Berény.

Mi volt ezen a területen, melyen Berény fekszik az előtt, míg ez nem létezett? azt leírni nem tartozik ugyan az én feladatomhoz, annyit azonban felemlitenem nem lesz felesleges: hogy itt már a rómaiak idejében is emberek laktak. Ezt bizonyítják ama régi pénzek, érmek, ékszerek, cserépedények, és emberi csontvázak, melyek a magyarok előtti korból származnak s e helyen a földből olykor kiásatnak. Így például, nekem magamnak volt alkalmam 1861-ik esztendőben egy a 7-ik század elején vert Heraclius-féle aranyat, több darabból álló nyakéket, és nagy karika alaku ezüst fülbevalót — mely tárgyak a tótajku egyház temetője szomszédságában, egy elporhadt emberi csontváz mellett a földben találtattak — a nemzeti muzeumnak megküldeni. Az ezen küldeményt igazoló eredeti nyugtát van szerencsém itt bemutatni?*

Nem régen ismét találtatott a nevezett egyház temetőjében, majd csak nem egy ölnyi mélységben egy régi ép cserép edény, melyet van szerencsém itt bemutatni, s megyénk museumának felajánlani, két darab régi, szinte határunk területén talált ércpénzzel együtt.

Mikor építettett az első Berény? erre a kérdésre adatok hiánya miatt nem lehet egész bizonyossággal felelni; annyi azonban bizonyos, hogy már a 15-ik században e helyen Berény község létezett.

Honnan kapta nevét ezen község? Haan Lajos lehetségesnek mondja, hogy bizonyos Bere nevű gazdag vezér Atilla idejében birhatta Berényt, s ettől talán lehetne származtatni a község elnevezését. Ezen állítás azonban semmi positiv alappal nem bírván, itt, valamint Haan Lajosnál is, csak hypothesisiként emlittetik fel. E részben

* 688. sz. A magyar nemzeti museum igazgatóságától. Pesten 1861 aug. 27. Kubinyi Ágoston s. k. museumi igazgató.

biztos adataink nem lévén a „Berény“ névnek eredetét homály fedi.

Most már ezen első Berényre vonatkozó némely adatokat van szerencsém közölni.

A 15-ik század elején Berény a hatalmas Marothy család birtoka volt.

1490-ik esztendőben az országos rendek Corvin János herczegnek adományozták azt.

1496-ik esztendőben pedig a herczeg azt Derencsényi Péternek engedte át hű szolgálataiért.

1506-ik esztendőben, nem tudni vétel által e, vagy öröklés útján, mint Berény birtokosa bizonyos Kantler Ágoston budai polgár tűn fel, ki azonban ezen birtokába soha be nem iktattatott, miután az ellen Corvin János özvegye tiltakozott. A nevezett herczegné elhunytával birta Berényt ennek második férje György brandenburgi örgróf, kinek elhaltával az a kir. fiskusra szállott.

1521-ik esztendőben birta Berényt gersei Pethő Tamás, ki ezen birtokára Bakáts Tamás esztergomi érsektől, és Erdődy Pétertől 800 frtot vett fel.

1561-ik esztendőben a kir. fiskus kezén volt ezen már akkor tekintélyes község, — tekintélyes mondom; — mert az országos összeírás alkalmával 50 nádori porta találtatott benne. Földváry István az akkori adószedő (exactor) jegyzékében pedig 109 porta és 119 frtnyi adó van feljegyezve a berényi rovatban.

1584-ik esztendőben Rudolf király Berény és Gyur falukat Balásdeák István, Sárközy Mihály és Kövesdy Bertalannak adományozta hű szolgálataikért.

Hogy egyik részét Berénynek már a 16. században a Károlyiak is birták: azt a gróf Károlyi család levéltáraiban találtató több okmány bizonyítja.

1627. esztendőben megvette annak másik részét is

400 magyar forintért Károlyi született Segnyei Borbála, Károlyi Mihálynak özvegye, Kövesdy Bertalan fiaitól.

1662. esztendőben Berény és Doboz falukat és Gyur pusztát Veselényi Ferencz nádor és kir. helytartó Váradi Inczédy Mátyásnak Galaczi Miklósnak, Marussy Istvánnak, és Gombos Györgynek adományozta, a jászói conventnek meghagyván, hogy őket a nevezett birtokba bevezesse. Ezen bevezetés azonban a Károlyiak ellenmondása miatt aligha történt meg; mert ezek — a mint az előbbeni pontban láttuk — már 1527. esztendőben Berénynek egy részét vétel által sajátjukká tevén, ezen községre jogot igényeltek. Onnan lehet azt is megmagyarázni, hogy midőn 1715. esztendőben, Berényt — mely akkor már csak pusztá (predium) volt — a kir. fiskus akarta elfoglalni, nagykárolyi gróf Károlyi Sándor az ellen tiltakozott.

1675. esztendőben Berénynek lelkésze volt bizonyos Várkonyi Mihály.*)

Milyen élet volt itt hajdan? milyen eseményeknek volt tanuja ezen hely? min fáradoztak az ő első és későbbi lakosai? mit vittek véghez olyat a mi a közjóra vagy a közkárra befolyással lett volna? Milyen közörömei, és fájdalmai voltak az itteni népnek azokban a régen elmúlt időkben? Arról az általános történelem segítségével csak hypothesiseket, de nem bizonyos tényeket lehetne felhozni. Azzal azonban én a tisztelt hallgatókat untatni nem akarom.

Meddig állott fenn ezen első Berény? Arra ismét bizonyos választ nem adhatok. Az azonban valószínű, hogy midőn 1566. esztendőben Gyula várát a törökök elfoglalták, ezen idő óta Berény is a többi megyénkbeli községekkel együtt, az ellenség vaskarát gyakran meg-

* Ezen adatokat Haan Lajos Békés vármegye hajdana I. és II. kötetéből vettem.

érezte. Meglehet, hogy lakosai a gyulai, békési, és szarvasi várak és váracsok közt lakván, azon háborus időben, hol az egyik, hol a másik hadakozó fél katonái által sok zaklatásnak voltak kitéve, úgy annyira, hogy célszerűbbnek látták, itteni tűzhelyeiket önkényt itthagyni, mintsem tovább is a ki nem kerülhető zaklatásokat szenvedni. Meglehet azonban az is, hogy a török elpusztította ezen falut, vagy a mi seregünk annak falait lerombolta, azon okból, hogy azok az ellenségnek menedékhelyül ne szolgálhassanak. De bármi okból történt legyen első Berénynek elpusztulása, annyi bizonyos, hogy az végképen elpusztult, úgy, hogy területén, hol az előtt élet pezsgett, azután néma halálcsend uralkodott, a törököknek hazánkból végképpen kiűzetéséig, mely csendet, csak az itt ott legelésző baromcsordák bőgése zavará fel koronként.

Második Berény.

Miután nem bizonyos, melyik évben pusztult el végképpen első Berény, azért nem lehet tudni elpusztulása után, hány évig maradt lakatlan területe. — Második Berénynek lakosai csak 1702. esztendőben telepedtek itt le, körülbelől 26 házaspár, kik mindnyájan magyar ajkuak, és reformált helv. hitvallásuak voltak. Már első évben volt lelkészek is, bizonyos Dájai János, 1703-ik esztendőben már egy harangot is szereztek volt magoknak, melyen ezen felirat olvasható volt: „A mezőberényi Sz. Ekklesia öntette Békés vármegyébe“, mely felirat bizonyosága annak, hogy ezen második Berény már Mezőberénynek neveztetett. Imaházuk csak nádból volt összefonva; ők maguk pedig földalatti kunyhókban laktak.

Ezen második Berény csak rövid életű volt; mert már a harmadik évben fennállása után lakosai az akkori

Rákóczi-féle mozgalmak miatt elszéledtek, harangjokat egy kutba leeresztvén, azon reményben, hogy nem sokára a nyugalanságok lecsillapulta után visszatérnek, előbbeni tűzhelyeiket újra elfoglalják, s harangjokat a kútból kihúzzák. De ezen reményük aligha teljesült, — mert midőn már nemcsak a Rákóczi-féle mozgalmak megszűntek volt, de a töröknek hazánkban végképpeni kiűzetése után, Békés vármegye is visszaállított, az elszéledt lakosság nem tért vissza. Azért a kutba elmerült harang csak 30 év múlva húzatott onnan ki, egy békési lakosnak, Győri Ferencznek útmutatása nyomán, midőn már a harmadik Berény legalább tíz év óta fennállott. Ha csak egy közülök visszatért volna, akkor a harangnak kútbóli kihuzatása alkalmával nem szorultak volna egy békési lakosnak útmutatására.

Hogy ezen csak harmadfél évig fenállott, és az akkori mozgalmas idők viszontagságai által folytonosan háborgatott Berénynek semmi nagyobb szerű, s az utókorra kiható eseményei nem voltak: az könnyen megfogható. Azért nem lévén itt semmi megjegyzésre méltó, hozzá látok már a harmadik, vagyis a most is fennálló Berény községnek leírásához.

Harmadik Berény.

Ezen harmadik Berény Skolka szerint 1716-ik esztendőben vette kezdetét, midőn ugyanis néhány tótajku család itt letelepedett volt, ámbár csak 1722-ik esztendőben köttetett meg az akkori földes urasággal azon egyesség, mely alapja lett későbbi időkre is ezen községnek.

Midőn a török uralom hazánkban megszűnt volt, a király a berényi területet a többi békésmegyei községek területeivel Haruckern János Györgynek adományozta azon érdemeiért, melyeket a török elleni háboruban,

mint élelmezési kir. biztos szerzett volt magának. Ezen okos és jószivü földes urnak első gondja volt, a birtokába jutott puszta területeket benépesíteni, s haszonvehetőkké tenni. Az ő felhívására jött ide felső megyékből, különösen Pest, Nógrád, Hont, Gömör és Turócz megyékből, néhány tót család; későbbben 1725-ik esztendő körül Baden és Würtembergből néhány német család, kikhez néhány pestmegyei Vadkert és Harka községbeliek is csatlakoztak; 1727-ik esztendőben pedig néhány magyarajku reformatus család Doboz és Sarkadról tette át ide lakását.

Községünkre nézve emlékezetes ama általam már fentebb említett egyességi okirat, mely 1722-ik évi július 23-án az uradalmi tisztség által egy részről, és a berényi lakosság által másrésztől, iratott volt alá. Nem lesz érdektelen, ha annak pontjait legalább kivonatban itt felemlitem.

Ezen egyesség értelmében:

1. Biztosittatik a lakosoknak szabad vallásgyakorlás.
 2. Ha legalább 20—30 család fog találkozni a községben, két évre felmentetnek minden uri szolgálattól, s a megyének is fognak ajánlítani a végett, hogy a megyei munkától is egy ideig mentessenek fel.
 3. Egy malmot szabadon felállithat a község saját költségén, melynek jövedelme a község szükségleteire lesz fordítandó. Ha évek multával több malomra szüksége volna a községnek, arra külön urasági engedély lesz kieszközlendő. A többi úri jogok (regalék) élvezésére nézve, a felmentés éveinek leteltével, külön haszonbérleti szerződés fog a lakossággal köttetni, a többi megyénkbeli községek példájára.
 4. Az egyház és a lakosok épületei felépítéséhez szükséges fa, az uraság erdeiből ingyen fog kiszolgáltatni.
- Ezen okmány, melynek főbb pontjait itt előadtam,

nevezetes Berényre nézve nem csak azért, mert fennállásának első alapját képezi, de azért is, mert belőle elég világosan kitűnik az, hogy Berényben csak úgy, mint a többi megyénkbeli községekben is, a földes uraság elejétől fogva uri jogainak teljes és törvényes gyakorlásában volt.

Báró Haruckern családnak fiága kihalván, annak jószágai a leányágra szállottak. — Berényt báró Wenckheim Karolina született báró Rosenfeld ő Excellentiája, gróf Zsiskovitz született Haruckern Borbálától 1799. esztendőben szerezte meg.

Ezen harmadik, vagyis mostani Berényre vonatkozó nevezetesebb adatokat lehető legrövidebben akarom még felemlíteni.

1722. esztendőben volt itt tanító Grenerczius János, ki bizonyos Matheidesszel együtt kieszközölte a lakosok számára a letelepülhetési jogot.

1723-ik esztendőben az első tót lakosok már egy harangot is szereztek magoknak, ezen felirattal: „Johann Butterer goss mich in Ofen 1723. Keres Berény.“ Tehát ezen község Körös-Berénynek is neveztetett azon időtájban, a mennyiben a Körös folyótól csak egy negyedórányi távolságban fekszik. A mult század első felében pedig Kis-Berény, vagy Kis-Birinke név alatt fordul az elő a tótajku egyház anyakönyveiben.

1725-ik esztendőben jöttek ide a németajku evangélikusok, kik a tótokkal egy vallásuak lévén, ezekkel egy templomba, egy közös lelkész alatt jártak, hol is először az egyik ajku, azután pedig a másik ajku híveknek hirdettetett az Isten ígéje.

1727-ik esztendőben jöttek ide a magyarajku reform. lakosok.

1735-ik esztendőben a Pero-féle szerencsétlen zendülés Berényt sem hagyta érintetlenül; mert a fellázadt

tévelygökhöz e következő berényi lakosok csatlakoztak volt: Földesi János, Törő János, Kocsa János, Szekeres Ferencz, Varga András, Varga Mihály, Bihari András, Bujdosó Mihály és Görög Miklós.

1755-ik esztendőben több tótajku család kivándorolt Nyiregyházára.

1747. eszt. fizetett Berény hadi adót 847 frt, 17 denárt; házi adót 268 frt 39 den.

1752. eszt. hadi adót 1102 frt 43 den. házi adót 332 frt 11 den.

1773-ban hadi adót 1507 frt 83 den. házi adót 435 frt 59 den.

Ugyancsak akkor volt Berényben földes gazda 222; zsellér 197; házatlan zsellér 103; szolga 51; ígás ökör 410; hizott ökör 49; tehén 1030, juh 3130; ház 429; szántás alá vett föld 4260 hold; malom 4; mesterember 29; kereskedő 1.

Ezen statisztikai adatokból láthatni: hogy az 1722. esztendőben 20–30 családot számláló község 1773-ik évig, tehát 50 év alatt mennyire szaporodott úgy lélekszámmra nézve, mint vagyoniilag, s milyen arányban növekedett az ő közadója.

Miután ezen a vidéken nagy mérvben elszaporodtak volt a varjuk és a verebek, melyek a vetésekben, és a farkasok, melyek a csordákban nagy károkat tettek: azért az 1775-ik esztendőben Berényre hatóságilag ki volt vetve 1554 varju, 4662 veréb, és 2 farkas, melyel a község tartozott beszámolni.

Skolka szerint 1806-ik esztendőben Berény határa tett 23,322 catast. holdat, melyekből 271³/₈ sessio (egész telek) volt urbéri. Ház taláztatott akkor 995, és lélek 5779.

Palugyay szerint pedig, ki adatait hivatalos összeírásokból szedte, taláztatott Berényben:

1827-ik esztendőben 7881 lélek, és 1137 ház;

1852-ik esztendőben 8579 lélek.

Mindjárt elejétől kezdve nevezetes volt ezen harmadik Berény arról, hogy három nyelvű lakossága lévén, 1745-ik évtől kezdve, három külön protestans pappal, és 1787-től három külön protestans templommal is birt; lakossága közt pedig nyelvkülönbség mellett is, mindig a legszebb egyetértés uralkodott. Nem is lehetett az másképen itt, a hol mind a három templomban az igaz keresztyén szeretet hirdettetik és a hívők sziveikbe csepegtetik; itt, a hol a magyar nyelvet ugy a német, mint a tót hivatalos nyelvnek ismervén, azt örömmel tanulja, s nagy korában folyékonyan beszéli is; itt, a hol minden józan gondolkozásu ember az igaz hazafiságot és hazaszeretetet nem a nyelvben, hanem a szivben és tettekben keresvén, mindenkinek az ő anyanyelvét — a mennyiben az, a törvény által kiszabott kereten tul nem terjeszkedik — tiszteletben tartja; itt, a hol köztünk lakik az érdemekben megőszült, s mindenki által tisztelt hazafi és költő, ki egyik népkölteményében ezen arany szavakat mondá:

„Szeretem, becsülöm honfitársaimat
Minden nyelvű — hitű felebarátimat:
Azok irányában olyat nem csinálók
A mit önmagamnak — magam sem kívánok.“*

A községi előljárók itt a legrégibb időtől fogva, mind a három nemzetiségű lakosokból választatnak, bizonyos lélekarány szerint meghatározott számban.

Az ipart és földmívelést tekintve, versenyzett ezen község mindig megyénk legtekintélyesebb mezővárosai-val, kivált mióta a németek itt laknak.

Halljuk csak, miképen ítelt és tanított iskolájában Berényről már 1784-ik esztendőben egy, gyulai kántor-

* „Népiskolai Jutalomkönyv“ jó gyermekek számára. Irta Bonyhay Benjamin.

tanító, Petik Ambrus, kinek ilyen czimű könyvecskéje: „Geographia, avagy tekintetes nemes Békés-vármegye tartománya földinek leírása 1784.“ Budapesten a nemzeti muzeumban kéziratban találtatik. Ez, Berényről a többi közt ezeket mondja: „Berény nagyságára és népes voltára nézve a legnagyobb vármegyénkbeli mezővárosok és faluhelységei után érdemli a maga helyét, mely egy bíró és mind a három nemzetségből álló 12 esküdtemberek által igazgattatik. A tótok és németek, kiváltképen az ifjuság, majd mind a három nyelven beszél. Alacsony, de kivált a németségnek, némely magyar és tótoknak is szép rendben vett diszes házaik vannak, úgy hogy majd nem is találkozik a vármegyénkben ennél szebb és rendesebb helység.“ Ilyen volt községünk már egy század előtt.

Kik voltak itt a jegyzők? Miután a községi jegyzőkönyvek csak az 1759. évtől kezdve vezetettek, és pedig — úgy látszik az első években, leginkább csak azért, hogy bennök a község cselédjeinek bére feljegyeztesse: azért az első jegyzők neveit kikutatnom lehetetlen volt. A tótajku egyház anyakönyve 1741. évről bizonyos Ecsedy Györgyöt említi mint községi jegyzőt. Későbbben volt itt jegyző Fábry Sámuel 1766—1773., utánna Kádár István 1791. év körül. Ezt követte Major Pál, utánna Majer János 1800 körül, Pap János 1802—1815. Horvát János 1815—1822. Bodrogi Pap István 1822—1827, ezután Bonyhay Benjámín 1827—1846. innen kezdve Pusztai Ádám, azután Kováts Kálmán.

Miután újabb időben a jegyzői teendők annyira szaporodtak, hogy azoknak véghezvitelére, egy jegyző már nem elegendő: most két rendes, u. m. egy fő- és egy aljegyző van a városházán alkalmazva, amaz Haty Károly, emez

pedig Blahó József személyében. Azon kívül Kopányi József mint a város által díjazott, Kapitány Dániel pedig mint magán jegyzői segédek a jegyzői hivatalnál működnek.

A mostani árvagyám: Szentandrás István, rendőri kapitány; Braun József, városi orvos: dr. Kramer Gusztáv: állatorvos: Nagy István, bíró: Kis Sándor, törvénybíró Gy. Kovács János, városi gazda: Schmidt Inre, városi pénztárnok: Tóth János, fejedelmi adószedő: Beischrot Márton, esküdtek: Roosz Mihály, Borgula Pál, Gazda Mihály, Borgula György, Pilisi Márton, Vinter P. Ádám Bagi István, Józsa Mihály, Csók Sándor, tiszteletbeli esküdtek Csipkár Pál, Hoffer Károly, Rigler András, kézbesítő esküdtek: Szöllősi Gábor, és Herczberger Dániel.

Ezen községnek későbbi eseményei, nevezetesen: mik történtek itt az 1848- és 1849-ik években? mikor és milyen módozattal különített el a lakosok legelője az uraságétól? mikor szakítottak a lakosok legelőjükből egyes részeket, hogy azokat részint szőlőknek, részint pedig szántóföldeknek használják? hányszor pusztított itt a cholera járvány? mikor emeltetett ezen község a mezővárosok sorába? mikor és milyen eredménnyel tartatnak itt az országos, és a heti vásárok? milyen stadionban van a legujabb időben sokszor pengetett és tárgyalt, de még nem foganatosított földtagosítás? — ezek mondom — tartozván már az ujabbkori történelemhez, nem nyujthatnak nekem anyagot e jelen értekezéshez, melynek kitűzött célja volt, csak Berény multjából közölni némely vázlatokat. Ezeknek bírálatába én nem bocsájtkozom, megelégedvén ezen eseményeknek elősorolásával, és azon személyeknek, kik jelenleg még életben vannak, hivataloskodnak, és a nevezett eseményekre befolytak és befolynak, megnevezésével. Ezeknek leírását későbbi időkre hagyom, annak, a ki — midőn

a folyamatban lévő események befejezve, s azoknak tényezői szenvedélyeikkel, és pártnézeteikkel együtt sirhant alatt lesznek — az újabbkori eseményeket objective, távol minden szenvedély és pártnézettől igazságosan fogja megítélhetni.

Miután tudom, mily fontos tényezők egy község életére- és fejlődése történetére nézve, a benne létező egyházak, azért nekem ugytetszik, hogy adóssa maradnék a tisztelt hallgatóságnak, ha a község multjáról értekezvén, meg nem emlékezném azon egyházakról, melyek ezen községgel mindig párhuzamosan fejlődtek.

Van ezen városi községben három anyaegyház, u. m. egy ágost. hitv. evang. tótajku, egy ugyanazon hitvallásu németajku, és egy helv. hitv. evang. magyarajku, a helybeli romai kath. a békési rom. kath. anyaszentegyházhoz lévén affiliálva.

A tótajku ág. h. ev. egyház, a tótajku evang. lakosok, midőn itt letelepedtek — úgylátszik — Grenercius János tanitót is magokkal hozták Szarvasról, kinek ügybuzgósága és fáradozása mellett, felépült első templomjuk vályogból, ingyen adatván ahoz a szükséges fa az uraság erdejéből.

A második templom 1741. esztendőben építettett. Ezt megtudván a megye, kiküldte Berénybe Zrinyi Pál esküdtet, azon utasítással: „hogy a luteranusokat tiltsa el a templomépitéstől.“ 1742. esztendőben jelenti ezen esküdt a megyének: hogy az imaház vályogból „fundamentom nélkül“ van építve, náddal fedve, hossza 13, szélessége 7 lépés, magassága pedig $3\frac{1}{4}$ öl. Miután azt a berényiek a megye tudta nélkül építették, a megye a váradi püspök felszólalására a további építést beszüntette. Azonban 1742. évi jul. 6-án jött erre a helytartóság rendelete, melyben meghagyatik a megyének, hogy az épületet ne rontsa le, de a berényieket

tiltsa el a további építéstől, mit a megye meg is tett, kiküldvén e végett a szolgabíró és az esküdtet. Ezen helytartósági rendelet azonban, és a megyei küldöttség alkalmasint elkéstek; mert a templom már 1741. eszt. annyira elkészült volt, hogy azt ugyan azon év aug. 25-én mint Mária menybemenetele napján Markovicz szarvasi lelkész már fel is szentelhette, felavató beszédjét, melyet ez ünnepélyes alkalommal mondott, Ezdr. III. 10-ben foglalt ígéreke alapítván. Miután azonban ezen templom a megyei küldöttségnek jelentése szerint „fundamentum nélkül építettett, azért nem is lehetett az tartós.

Már 1768. esztendőben düledező állapotban lévén az, folyamadott az egyház a megyéhez új templom építési engedélyért. A megye pártolólag terjesztette fel a folyamodványt a legfelsőbb helyre ő Felsége Mária Terézia király asszonyhoz, azon szép bizonyítványt adván ajánló levelében ezen egyház hiveinek: hogy ők a közterhek tetemes részét viselik, és a kivetett adót mindég pontosan és rendesen fizetik.“ Erre ugyan azon év ápril 27-ről kelt Mária Terézia Ő Felsége kegyelmes leirata érkezett le, melyben a kért templom-építési engedély megadatott. Ezen legfelsőbb leiratot van szerencsém itt bemutatni.

Ezen első három temploma az egyháznak közös isteni tisztelet helyéül szolgált, ugy a tótoknak, mint a németeknek 1786. évig, bár ezen utóbbiak már 1745. esztendőben a tótajku egyháztól elválván, külön egyházat külön lelkész alatt képeztek.*

Miután pedig az addig uralkodott felekezeti szűkeblőség miatt, templomokat csak vályogból, és csak a

* Markovitz: „Germanis slavisque ibidem servierat unus initio pastor, slavus et ille quidem, Postea, sed sero Germanis schismate facto Mystam theutonicum gente, vocare placet.“

kiszabott nagyságban volt szabad az evangélikusoknak építeniök: alighogy beköszönt hazánkban azon boldogabb időszak, melyben a bécsi és linczi békekötések törvénybe iktatva lettek, s ennek következtében a protestánsok egyházi ügyeikben szabadabban mozoghattak, azonnal hozzálátott az egyház egy új, mostanáig is álló kemény anyagból épített, és toronynyal ellátott diszes templomnak felállításához. Ez negyedik temploma ezen egyháznak. 1793-ik esztendőben kezdték azt építeni, de csak 1797-ik esztendőben fejezték be annak építését. Ezen évnek 1-ső adventi vasárnapján volt az ünnepélyesen fölszentelve.

Ezen tótajku egyháznak lelkészei voltak a következők: első lelkész volt itt bizonyos Konitsek nevű; utána következett Markovicz szerint Dubowszky András, Skolka szerint pedig Farkas. Ezt felváltotta Mathai (Matheides). Ezen itt megnevezettektől az egyházban semminemű iratok nem maradtak fenn.

1733-ik esztendőtől 1737-ig Chovan Márton.

1737—1765-ig Burian Dániel.

1765—1784-ig Petko Sámuel.

1784—1808-ig Zacharides Dániel.

1808—1843-ik év végeig Kuczian György.

1844-től Jeszenszky Károly 1875-ig maga, azóta pedig mai napig fiával, ifj. Jeszenszky Károlylyal együtt lelkészkednek itt.

Eleinte ezen egyháznak csak egy, még pedig vegyes iskolája volt; Klinowszky Tamás tanítósága idejében azonban, ennek segéde külön kezdte tanítani az egyik nem-beli növendékeket. Azóta az egyháznak két külön iskolája volt, miglen az 1855-ik esztendőben az egyház iskoláit egy harmadikkal nem szaporitá. Most fáradozik az egyház egy negyedik iskola felállításán.

Az itt működött tanítók névsora e következő:

1722. Grenercius János.

1733. Jankovits (Johannides) János.

1737. Nikletius (Nicolaides) Dániel.

Lenkovits Sámuel meghalt 1765.

Antony... meghalt 1777.

1777—1781-ig Zacharides Dániel, ki 1784-ik esztendőben — miután előbb a theológiát végezte — lelkész lett.

1781—1787-ig Greskovits Sámuel, ki egy helybeli német tanítóval, Fischer Izraellel együtt, esperességi határozatnál fogva, kihágásai miatt hivatalától elmozdított.

1787—1825-ig Klinovszky Tamás. E mellett működött mint segédtanító, Zacharides István, ki azonban hajlott kora miatt 1801. esztendőben hivataláról lemondván, mint magánzó halt meg 1817. esztendőben itt helyben.

Klinovszky Tamás tanításága mellett működtek itt még a következő tanítók egymás után: Dolezsai, Povázsai, Dobrowdszky János, és Stevo Márton a fiúiskolában; ez utóbbi 1808-tól 1829-ig.

Klinovszky helyébe, ki 1825-ik esztendőben nyugalomba téttetett, a leányiskolába tanítónak hivatott Pál Mihály, ki 1841-ik esztendőben halt meg; Stevo Márton helyét pedig a fiúiskolában ugyancsak 1825-ik esztendőben Vilim János foglalta el, ki 1842-ik esztendőben csabai tanító lett.

Endrefi (azelőtt Andrasovitz) János leánytanító 1841—1851-ig működött itt, s azután Csabára hivatott meg.

A mostani tanítók: Kemény (azelőtt Jakubovits) Pál, előbb a fiú, később a leányiskolában 1841-től;

Szlujka János 1855-től a fiiskolában; és Brózik Gusztáv 1855-ik esztendőől a vegyes iskolában.

Ezen tót egyháznak anyakönyvei 1733-ik évtől; számadásai 1765-től, és jegyzőkönyvei 1785-ik évtől vezettetnek. Még csak azt akarom ezen egyházzól megemliteni: hogy van neki egy, az 1747-ik évből származó, s vésett felirattal ellátott czinkancsója, és egy régi, kereszteléseknél használatban lévő czintányéra; azonkívül pedig egy igen becses emlékű régi oltárterítő abrosza, melyet egykor a jegyzőkönyv tanusítása szerint saját kezeivel himzett (harasztból) és az egyháznak ajándékozott boldog emlékezetű néhai báró Wenckheim Karolina, született báró Rosenfeld ő Excellentiája, mint ezen egyház hiveinek hitsorsosa. Ezen oltárterítőn eme szavak vannak, a magas rangu adományozó által sajátkezűleg kihimezve: „Jedno télo jsme, nebo wšickni jednoho téla učastni jsme; takowau mysl winšuje Pani Carolina swobodna Wenckheim, rozena swobodna Rosenfeld.“ Vagyis magyarra fordítva: egy test vagyunk, mert egy kenyérből eszünk; ilyen érzületet kíván báró Wenckheim Karolina, született báró Rosenfeld.

A németajku ág. hitv. evang. egyház 1745. esztendő óta külön lelkészszel, és 1787. óta külön templommal is bir; azelőtt egy lelkész alatt, és egy templomban a tótokkal felváltva tartotta az isteni tiszteletet.

Mostani temploma 1787-ik esztendőben építettett.

Lelkészei voltak e következők: Walther Rudolf 1745—1771-ig; Ochs Ferdinand 1771—1785-ig; Oertel Zacharias János 1786—1836-ig; Oertel Ferencz, előbbinek fia 1836—1853-ig, ki már atyja életében rendes lelkészi utódjának volt megválasztva; Petz Gyula 1853. év óta példás buzgalommal és lelkiismeretességgel terjeszti itt az Isten országát.

Ezen egyházak bővebb ismertetését neki hagyom fel, mint a ki annak régi okmányait és jegyzőkönyveit nálamnál jobban ismeri.

A magyar ajku helv. hitv. evang. testvéregyház, miután az előbbeni Berény és annak csekély egyháza, nádból összefont kis imaházával együtt megszünt volt lenni, 1727-ik év körül e helyen újra keletkezett.

Ezen ujonnan alakult egyháznak első lelkésze volt: Mándoky János; utána következtek: Dávidházi János, Sallai István, Berhidai János, Baksi János és Molnár János. Ezen utóbbi kezdte az anyakönyveket írni 1769. esztendőben, s 40 évig hivataloskodott itt. 1808-ik esztendőben emlittetik mint lelkész Tar János; ezután pedig Berei István 1809—1828-ig, ki az itteni gymnasiumban tanította a magyar nyelvet, azután pedig Körös-Ladányban lelkész lett, hol meg is halt 1848-ik esztendőben. Bereit követte az itteni papi hivatalban Nagy Mihály 1837-ig. Ezt felváltotta Makai István 1837—1841. Ezen idő óta pedig Túri Dániel hirdeti itt az Isten igéjét, ki több éveken keresztül mint egyházmegyei pénztárnok és tanácsbíró is, szolgálja az egyházi közügyeket.

Ezen magyar egyháznak van két elemi iskolája, egy a fiuk, s egy a leányok számára.

Azt hiszem, nem lesz érdektelen, ha még ezen egyházra vonatkozó, s a megyei levéltárban található némely adatokat itt felemlitendek.

1760-ik esztendőben megengedettett a berényi reformáta egyház hiveinek, hogy sövényből (ex sepibus) maguknak imaházat fonhassanak össze.

1774-ik esztendőben megengedettett nekik, hogy templomukat nagyobbíthassák, de úgy, hogy erre a célra sehol másutt segélyt ne gyűjtsenek.

Ugyanazon évben folyamodtak a hivek az iránt, hogy necsak templomot, hanem tornyot is téglából építhessenek. Erre a helytartótanács azt válaszolja: hogy jóllehet, kimutatták a berényiek, miszerint készpénzben 7000 forintjuk van, de miután az államnak mégis érdekében áll tudni, honnan vették ezen pénzt? ennél fogva meghagyatik a megyének, hogy a gyulai róm. kath. lelkész, a szolgabíró és az esküdt menjenek ki Berénybe, és nézzék meg az egyház számadási könyvét, s terjeszték be véleményüket a helytartótanácsnak.

Miután a ref. hivek temploma, melyet a helytartótanács csak fából engedett építeni, már annyira meghajolt volt, hogy veszélylyel fenyegetett: a megye 1777-ik esztendőben kegyesen megengedte, hogy azt erős faczölpökökkel megtámasszák.

Ezen adatokból, melyeknek birtokába Haan Lajos, fáradhatatlan okmánybuvárunk szivességéből jutottam, kitetszik, hogy az itteni magyarajku reform. egyház jó akarata és buzgósága mellett is, a m. kormány által utjába gördített akadályok miatt, nem volt képes magának szilárd anyagból templomot építeni. Azért, ha ama nádból készített imaház is, melyet a hivek a második Berényben, itteni harmadfél évi tartózkodásuk alatt készítettek volt, számítjuk — a mostani templomuk, mely 1784-ik esztendő óta használtatik, már 5-ik temploma ezen egyháznak, melynek tornya 1875-ik esztendőben villám által meggyújtva leégett, s harangjai összeolvadtak, de azóta már a leégett toronytető, bár más, az előbbeninél sokkal alacsonyabb alakban, egy villámhárítóval és két — a csabai evang. egyháztól vett — igen kellemetes hangzatu haranggal ellátva, ujra elkészült.

Lehetetlen meg nem emlitenem még azt is, hogy Berénynek 1803—1834-ig volt egy virágzó gymnasiuma, mely azonban jelenleg már csak multjához tartozik, mi-

után az 1834-ik esztendőben — Berénynek tiltakozása daczára — Szarvasra tétetett át. Ezen jeles iskolának története más által lévén feldolgozva, én annak leírásába nem bocsátkozom. Azt azonban még sem hallgathatom el, hogy az említett gymnasium mellett, egy időben virágzott itt egy nő-nevelő intézet is, melynek élén Benka Ádám gymnasialis igazgató-tanárnak nagy miveltégű és köztiszteletben álló neje állott. — Mivel pedig ezen intézet az akkori időben — csaknem egyetlen volt a maga nemében, itt az alföldön: azért voltak növendékei Békés-, Csongrád-, Heves-, Bihar-, Arad-, sőt Szathmármegyéből is. Petőfinek, a költőnek neje is, itt tanult egykor.

Most már bocsánatot kérek a tisztelt hallgatóktól, hogy becses türelmüket ily hosszú próbára tettem, elmondván sok olyat, a mi csak a berényieket, s ezek közt is csak a mult idők történeteiből tanulni akarókat érdekelheti; sőt talán olyat is, minek semmi értéke nincsen. De miután csak egy egyszerű község multjáról akartam értekezni: kénytelen voltam egyszerű dolgokat is felemlíteni. Mert a hol nagyszerű, világra szóló események nem történtek: ott csak a költőnek lehet nagyszerű fantaziai képeket alkotnia, de nem a történetírónak. Költeményeket lehet teremteni, de a történelmet nem.

Id. Jeszenszky Károly.

II.

A békési ág. hit. ev. espereségi főiskola keletkezésének és M.-Berény községében töltött zsenge korának története.

— Olvastatott M.-Berényben 1878. apr. 22-én. —

Érdekel tudnunk hol ringott valaha bölcsője azon férfiaknak, kik hazánk szellemi s anyagi jóléte körül buzgón fáradozva éltek le éltüket; de nem kevesebb rokonszenvet érzünk oly tanintézet zsenge léte iránt, mely ma már a társadalom minden rétegében mutathat rá oly férfiakra, kik neki mint szellemi anyának emlőin szitták magukba első tudományos képzésüket még akkor, mikor az a kezdet nehézségeivel a lét tusáját küzdi vala.

Ilyen intézet a békési ág. hitv. ev. esperesség mai-napság Szarvason fennálló főiskolája, mely miután hazánk minden felekezeteiből oda seregülő növendékeknek nyújt szellemi tápot, lehetetlen hogy megyénk mindenrendű, vallásu és nyelvű lakosai mély rokonszenvelésének tárgya ne legyen. Azonban valamint a világhódító Róma nem egy napon épült fel: úgy ezen tanintézetünknek is sok viszontagságon, nehéz küzdelmeken és szenvedéseken kelle átlábolnia, míg azon fokra felvergődhetett, hol ma virágzani látjuk, — intézet, melyről nem csak az ág. hitv. ev. esperesség mint patronátus, de — tán nem tévedek, — megyénk összes közönsége, mint annak egyik legfőbb diszéről szereti elmondani, hogy ez a mienk!

Célom ez alkalommal visszavezetni közönségünket annak multjára, felhívni figyelmét annak bölcsőjére, mely

ezelőtt $\frac{3}{4}$ századdal városunk falai között ringott; egyuttal megkísérteni — a mennyire gyenge tehetségem és a rendelkezéseimre álló források* engedték — annak zsenge korát, M.-Berényben töltött, úgy szólván, kiskorú életét szemeink elé tárni.

Tudnunk kell, hogy a Pest, Bács, Békésmegye, Bánát s a Határőrvidék területein találkozó evang. gyülekezetek egészen a mult század utolsó tizedéig összesen csak egy esperességet képeztek, mely kiterjedt esperességnek felügyelője Pongrácz Boldizsár, még 1790 előtt kezdé némely jobb móduaknál egy ezen vidéken felállítandó gymnasium eszméjét felköltetni. Midőn azután az 1790₁ hazánk sok viszonyaira nézve forduló pontot képező országgyűlés és ugyanazon időben tartatott ev. zsinat következtében a mi esperességünk, mint békés-bánáti, a pesti és bácsitól külön vált: már ezen külön vált esperességnek első felügyelője Klaniczai János, annak előtte késmárki tanár, később b. Prónay László királyi biztos ajánlatára kerületi iskolai igazgató, azontul pedig — nemességet nyervén — Temes megye főjegyzője, végre alispánja, volt az a férfiú, ki még az esperességnek 1798-ban Szarvason tartatott közgyűlésén egy nagyobb iskola szükséges voltát előterjeszté, úgy hogy a szóban forgó tanintézet nagy részben annak köszöni eredetét.

Igy történt, hogy 1802-ben** ismét Szarvason Klaniczay az esperesség felügyelője, Szimonidesz János esperes és orosházi lelkész által hathatósan támogatvatván előadta indítványát egy latin iskola alapítása iránt, azzal indokolván azt, hogy sok szülő, ki fiában tudományos pályára hajlamot és képességet észlel, a meglevő tanin-

* De gymnasio Agroberiniensi commentarius historicus 1833. Az esperességi levéltár ide vonatkozó iratai és esp. gyűlések jegyzőkönyvei, Zsilinszky Szarvas város történelme. Pest. 1872.

** Szarvason máj. 19-én tartatott esp. gyűlésen.

tézetek nagy távolsága, és a miatt, hogy azok többnyire oly nagyobb városokban léteznek, hol a tapasztalatlan ifjuság könnyen elromolhatnék, azon szándékától, fiát tudományos pályára neveltetni elűttetik. Legnagyobb nyomatékkal pártolta az indítványt Boczkó Dániel szarvasi lelkész, ki azonnal írásban is benyújtotta már kész kimerítő tervét annak honnan és mikénti fentartása, szervezése, tanárok díjazása, egyuttal szegényebb sorsu tanulók ellátása iránt, hogy az iskola már a legközelebb 1802 $\frac{1}{3}$ tanévben megnyillassék. Az egyházaknak a gyűlésen jelenlevő küldöttei az intézet alapítására nézve tett indítványt mindnyájan közhelyesléssel elfogadván, megbízták a felügyelőt lépéseket tenni a n. m. m. k. h. t. tanácsnál, hogy a tervezett tanintézet fenállhatásának biztosítására az engedélyt kieszközölné.

A mint Boczkó előadását jóvá hagyták, különösen abba is egyetemesen beleegyeztek, hogy M.-Berény községét ajánlta a czélba vett tanintézet helyiségéül azon oknál fogva, hogy itt a tanuló ifjuságnak legszebb mód és alkalom nyújtatik a hazai szükségesebb három nyelv elsajátítására. Megbízott tehát Major Pál uradalmi számvevő, hogy az özvegy Wenckheim Ferenczné, született Rosenfeld Karolina,* bárónőt, hitünk sorosát, a mostan élő bárók nagyanyját az esperesség határozatáról értesitse; egyuttal az esperesség nevében tőle telket kérjen, melyen a tervezett iskola és a tanárok szállásai felépíttetnének. Az intézet fentartása végett minden, a gyűlésen jelenlevő lelkészek, tanítók, ugy szintén más egyesek és az egyházak is évenkénti adakozásra kötelezték le magukat. Hogy pedig azonnal tápintézet is létre jöjjön, a jelenlevő lelkészek és egyházi gondnokok egybehivattak, hatnának otthon a hivekre,

* Özvegy b. Wenckheim Xaver Ferencz, altábornagynak ki 1794-ben Courtraynál elvérzett. Egy gyalogezrednek volt tulajdonosa.

hogy évenként bizonyos gabona és pénzilletékkel járulnának annak fentartásához.*

Az intézet első igazgató-tanárául meghivatott az akkor Szarvason, Theschedik Sámuel gazdasági és ipariskoláját szép eredménnyel igazgató Skolka András. Ez Bazinban született, tudományos pályáját Pozsonyban végezte, honnan külföldre menvén a híres Salzmann schnepfenthali nevelő intézetében tanítóul alkalmaztatott. Miután ott — saját állítása szerint — majdnem többet „tanult mint „tanított,“ tudományos pályájának befejezése végett a göttingeni egyetemre indult. Onnan hivatott volt Tessedik által ennek saját költségén alapított gazdasági és ipariskolába Szarvasra. S minthogy ezen intézet részint irigység, részint rossz akarat következtében az ahoz kapcsolt várakozásnak meg nem bírt felelni, szívesen fogadta el Skolka a neki kínált m.-berényi igazgató tanári állomást. Látván a nemes buzgalmat és áldozatkészséget, mely annak alapítása körül kifejlődött azon törte fejét, mikép emelhetné magosabbra a tervezett iskolát. E célból nem sokára azután véglegesen elhatároztatott, hogy a tervezett latin iskola teljes gymnasium legyen, azaz, hogy a gramatikális osztályokon kívül az akkori időben úgy nevezett humaniora, vagyis szónoklat-költészeti osztály tantárgyai is körébe fogadtassanak.

Ennek következtében Skolka Pozsonyba utazott, nem annyira ott lakó ismerősei s barátai látogatása, mint inkább tanulók toborzása végett, és körülbelül tíz részint Pozsonyban részint Modorban tanuló ifjút reá vett, hogy tanulásuk folytatása végett Berénybe jöjjenek. De miután ezek a gymnaziumi osztályokon már túl voltak, azon gondolkodott, hogy a bölcsészeti tárgyakat

* Azonnal Szarvas és Csaba harmincz-harmincz, Orosháza és T.-Komlós tizenhét-tizenhét mindegyik m.-berényi egyház pedig külön-külön harminczöt frt évenkénti adományra kötelezték le magukat.

M.-Berényben még ugyan azon év jul. 22. tartott esp. gyűlésen.

is az előadandó tudományok körébe felvegye. Azonban Posonyban véletlenül súlyos betegségbe esvén, ott több időt kényszerült tölteni, mint előre gondolta volna; és így a tanév elején tanárukat megelőzve jöttek a tanulók Berénybe, a többek közt a késmárki és rozsnýói iskolából is, úgy hogy mindjárt az első tanévben a tanulók létszáma 62-re ment, kiket, a mint jelentkeztek, Skolka távollétében Oertel Zahariás, m.-berényi németajku lelkész fogadott és beírt. Skolka pedig egészségének helyreállításával csak karácsony után jöhetett vissza, mikor a tanítás* már régen kezdetét vette volt.

A gondviselés különös kedvezményekép tekinthető, hogy oly férfiú mint Ortel jutott lelkészül olyan helyre, hol gymnasium alapíttatik. A mint az iskola megnyílt, bő alkalom nyújtott neki, gazdag tudományát értékesíteni.

Előadta a hittant és a szent nyelveket, tartatott theol. vitatkozásokat, később pedig franczia nyelvet is tanított.

Nagyon kedves lehetett Skolkának ily derék társra szert tehetni, miután ő maga alig lett volna képes annyi tantárgy előadásának megfelelni. Ugyanis ő adta elő a bölcsészeti, szónoklat-költészeti és azon osztályokban előforduló egyéb tantárgyakat, a régi remekírók magyarázatát és a grammatikalék némely részét. A tavasz beálltával pedig gyakori kirándulásokkal összekötve tanította a növénytant. Az alsóbb osztályokba fogadta még maga mellé Dobrovodszky Jánost, annak előtte sárvári levitát, kinek semmi tiszteletdíj nem járt, csak ingyen élelmezés és saját tanítványaitól a tandíj.

Bámul az ember, ha mai nap, mikor gymnasiumainkban — a tantárgyak szakok szerint lévén rendezve, — tizenkét tanárnak is minden ideje és ereje igénybe vé-

* Az 1802. júl. 22. M.-Berényben tartatott esp. gyűlés jkönyvének 9. pontja szerint határozva volt, hogy a tanév november 1-én nyitassék meg.

tetik a kitűzött czél elérésére; holott akkor három ember ölelte fel a gymnasium minden tantárgyait! Pedig nem mondhatni, hogy akkor intézeteinkből minden szegénységük és korlátoltságuk daczára is kitűnő jellemű férfiak, kik mind egyházi mind világi téren az emberiségnek javára szolgáltak, ki ne kerültek volna. Annyi bizonyos, hogy csak is elemileg és korántsem a mostani mérvekben kezeltettek a tantárgyak, beérvén azzal, ha csak felköltetett a tudományok iránti rokonszenv és kedv, és némi ujjsmutatás adatott a tova haladásra. Szerintünk a főkülönbség az akkori és a jelen tanulási mód között abban állott, hogy amaz időben sokkal több kényszerűség hagyatott fenn az önfejlődéshez, jobban törni kellett az egyeseknek magát, és mihelyt a tanuló benső hivatása iránt magával tisztában volt, minden erejének megfeszítésével haladni önjelölte pályán; holott jelenleg az alkalom a tanulásra sokkal bővebben kínálkozik, a tanárok utbaigazítása által a tanuló sokkal jobban tört és egyengetett pályán haladhat. Ezen megkönnyített tanulási mód mellett, midőn a törekvés önállóságához a szükség rugója hiányzik, alig kénytelen a tanuló saját geniusát vizsgálni, s ezért sokkal nehezebben tudja magát tájékozni, hivatása iránt. E mellett azután különösen a mi a jellem képzését illeti, roppant befolyása van korunk tulságosan materialistikus gondolkodása áramlatának, úgy hogy a szülők majd kilencztizedrésze, ha fiaikat tudományos pályára adják, nem annyira ezek tehetségét és képességét mérlegelik, nem ezek benső hivatását kutatják, mint inkább azt, ha valjon a tanulásba fektetett tőke gazdagon fogja-e visszahozni a perczentekeket. Tagadhatatlan, hogy ezen eljárás mód nélkül nehezíti a tanárok működését a mai időben. Nem csuda azután, ha ezen anyagelvi gondolkodás mellett a tanuló ifjuságra is csak azok az életpályák vonzalmassok

melyek bőven jövedelmező állást tesznek kilátásba ! Honnan kerüljenek azután a magukat a közjóért feláldozni tudó jellemek ? — Ime, itt egyik nyitja a számapadásnak, melyet a theologiai és a néptanító képző intézetek növendékei oly ijesztő mérvben mutatnak mai napság. — Kétlem valóban, hogy népboldogítóink ne leljenek, ha keresnek, szorgosabb teendőt, mint a materialistikus gondoskodásnak az iskolai takarékpénztárak által már az elemi tanulóknál beoltani csiráját, úgy hogy ha volna is a gyermekben isteni szikra, ez elhalaványittassék a tetszetős anyagi gondolat által.

Node jerünk vissza a $\frac{3}{4}$ század előtti amaz idők jámbor egyszerűségéhez.

Nagy hiány vala, hogy az iskolának még nem volt állandó helyisége: Oertel saját lakásán, Skolka az uradalom épületében tanított; Dobrovodszky pedig bizonyos Scheter házában, mely később alumneumi helyiségül szolgált, állítólag a nagy utczában a mostani róm. kath. iskolával általellenben.

Sokat tett az intézet népesedésére Hamaljár Márton superintendensnek 1803-ban a kerülethez kibocsátott főpásztori körlevele, melyben tudtára adta a közönségnek, miszerint a békés-bánáti esperesség dicséretes törekvése által, különösen Boczkó Dániel lelkész ösztönzésére gymnasium nyílt meg, melyben a békési ev. esperesség öt nagyobb gyülekezeteinek, részint egyes jóltevőknek, leginkább pedig özv. Wenckheim báróné asszony segédelme által fenntartatnak a tanárok és a táp-intézet.

A gymnasiumban működő tanerők: Oertel Zachariás, m.-berényi németajku lelkész, ki minden anyagi jutalom nélkül működik, tanítja a theologiai tárgyakat görög és német nyelvet és a történelmet. Skolka András, az intézet rendes igazgató tanára a tudományok

encyclopaediáját, a lélektant logikával összekötve, természetttani földrajzt (német nyelven) szónoklattant stil gyakorlatokkal, magyarázza a remekírókat, időnként bölcsészeti vitatkozásokat tartat; az alsóbb osztályokban vallás, latin, német nyelv, mondattan ugyancsak Skolka által taníttatik; a rendkívüli minőségben működő Krizs György pedig földrajzt, természetrajzt és számtant tanít; a kezdő tanulókat, ugynevezett donatistákat Prokopius Pál a megfelelő tantárgyakban, a helyes és szépirásban pedig Delhy Márton felsőbb osztálybeli növendék gyakorolja. Azon felül maga a három nyelvű helység igen kedvező alkalmat nyújt a tanulóknak a három hazai nyelv elsajátítására.

Még több alkalom nyílt Hamaljár Márton superintendensnek minden kitelhető erejéből ezen intézetet gyámolítani és előbbre segiteni, midőn nem sokára ezután 1803-ban Boczkó Dániel halála következtében, annak helyére Selmechről lelkészül hivatott. Azonban ebbeli tevékenységét csakhamar megakadályoztatta 1806-ban bekövetkezett súlyos betegsége, mely őt munkaképtelenné bénította. Meghalt 1812. aug. 3-án.

Conviktus létrehozását is megkísérlették, melyre Bakó Sándor, ki egyuttal Dobrovodszky utódjaképen mint rendkívüli tanár működött, felügyelt, mely azonban az idők mostohasága miatt nemsokára megszűnt.

Több sikerrel indult meg az esperesség tanítói közt a Skolka által alapított tanító- és olvasó-egylet, mit e helyen csak azért jelzünk, hogy rámutassunk, miszerint esperességünkben már akkor is voltak tanférfiak, kik az ily egyletnek üdvös voltától áthatva, nem késtek azt életbe is léptetni; csakhogy ez is gyanusittatás, irigység és roszakarat következtében, három évnél tovább nem tarthatta fenn magát.

Nagy érdekében lett volna az intézetnek tulajdont

szerezni, melyre az mint biztos alapra támaszkodjék. E célból maga a superintendens, a két m -berényi lelkész, Oertel és Zacharidesz, Major Pál, a gymnasium gondnoka, és Skolka igazgatótanár, 1805. július 30-án özv. Wenckheim Karolina bárónőhez mint földesasszonyhoz folyamodványt adtak be, melyben malomhelyiséget, egyzersmind a majdan felállítandott malom után járó uradalmi díjilleték (taxa) elengedését kérték; mire a bárónő azonnal reá következő nap kedvező hátirattal válaszolt. Azonban, uradalmi jogainak fenntartása szempontjából, az uradalmi díjilletéket el nem engedte ugyan, de mindjárt a hátiratba befoglalta abbeli szándékát, hogy az iskola malmából nyerendő urasági jövedelmet évről-évre saját tetszése és belátása szerint, az iskola javára fordítandja.

Azonban ennél sokkal égetőbb szüksége vala az intézetnek állandó iskolai épületre, melyben az ifjúságot tanítani és a tanárokat elszállásolni lehessen. Azért midőn az 1806. július 3-án tartatott esperesi gyűlésen Major Pál közlé a bárónő azon évi június 28-án kelt levelét, melyben kinyilatkoztatja, hogy Oertel házáat, mely az előtt iskolahelyiségül béreltetett, és melyet ő most 4500 forintért örök áron megvett, ugyanez árban az esperességnek iskolaépületül általbocsátja, oly kedvező feltétel mellett, hogy a vételár kamatjaival elégszik meg, míg a megfelelő tőke a malmok jövedelméből és önkénytes ajánlatok útján bekerülendne — azt köszönettel fogadták, egyuttal azonnal önkénytes ajánlatok útján 1820 forint került össze. A bárónő e ház át bocsátására vonatkozó nyilatkozatában előadja, miszerint, mint ev. földesasszony, mindig pártfogolta ugyan az intézetet, azonban mindeddig tetteleg azért nem folyt be, hogy az esperességnek nem akart elejébe vágni. De most látva annak üdvös fejlődését, a nevezett házat csakis azon

czélból vette meg örök áron, hogy azt ugyanazon öszszegért — miután könnyű móddal czélszerű iskolai épületté átalakítható — az esperességnek átengedje.

Mihelyt az intézet léte ily módon szilárdabbul meg volt alapítva, egyházunk főbbjei által kieszközöltetett a n. m. m. k. helyt. tanácsnál, hogy az azonidőtől fogva minden hivatalos iratokban, még kegyes kir. intézvényekben is gymnasium névvel illetetett.

Minthogy távolabb vidékekről is, különösen pedig a szomszéd bácsi és pesti esperességből is sereglettek a tanulók az eképen szervezett szép virágzásnak induló iskolába: rendén látták ezen szomszéd esperességeket is felhívni, hogy a nekik is szolgáló tanintézetet segélyze-seikkel támogassák. Elhatározta magát tehát Skolka 1806-ban ily segély gyűjtése végett személyesen utrakelni. Azonban az abból bekerült 363 forintnyi haszontetemesen csökkentetett azon szellemi veszteség által, mely az által hárult az intézetre, hogy Skolka a bácsiak előtt kedvezően lévén ismeretes, a reá következő évben Uj-Verbászra lelkészül hivatott meg.

Skolka távoztával legszebb disztől fosztatott meg az iskola, mert minthogy, míg ő állott annak élén, nemcsak ág. hitv. ev., hanem helv. hitv. és görög keleti tanulók is számosan látogatták iskolánkat, évről-évre növekedett azok száma.

Nem tartozik feladatunkhoz e helyen közölni, miszerint annyira tanférfinak volt Skolka teremtvé, hogy új hivatása körében is a köznevelés érdekében buzgókodott, és az új-verbászi progymnasium is neki köszönte eredetét, és hogy ott alig tiz év múlva mind a nevelés és az irodalom veszteségére mind saját családjának mély bánatára elhalt; valamint az is messze vezetne, ha itt fel akarnók emliteni azon sok értekezést, mely folyóira-

tokban és önálló kisebb irodalmi művet, mely az ő tolálából sajtó útján napvilágot látott.

Skolka elmenetele után a közvizsgáig a tanítást a helybeli két lelkész, és most már Oertelen kívül a Zacharidesz halála után szláv lelkészül 1808-ban hivatott Kutzian György is folytatta. Skolka helyébe pedig igazgató-tanárul sok keresés után Irsáról Farkas Mátyás hivatott meg, ki azonban csak 1809-ben ősszel költözhetett M.-Berénybe. Minthogy a régi tanerőkből csak Krizs maradt volt meg, Bakó pedig a Bánátba távozott volt; Farkas felserdült tanulókat is, és ezek között különösen bizonyos Lang Jánost használta fel a tanításra. Farkas szerencsésebb volt a mennyiségtan és újabb nyelvek tanításában, mint a többi tantárgyakban. Az ő igazgatása alatt több baleset érte az iskolát: részint az épület átídomítása, részint a malmok felépítése, részint az, hogy az ajánlott összegek nem a legrendesebben folytak be; oly helyzetbe hozta az intézetet, hogy az iskolát 3553 frt 28 kr.-nyi, a malmokat pedig 746 frtnyi adósság terhe nyomta.

A tanulók száma, Farkas igazgatósága alatt szemlátomást csökkent. És mikor érezte, hogy alatta az intézet virágzásnak indulni nem akar: kedvét vesztve 1815. július 25-én önkényt adta be lemondását, melyben panaszolja, miszerint hat éven keresztül erejének minden megfeszítésével állandóan két, sőt néha három embernek terhét is egymaga viselte, mindamellett belátja, hogy itt soha nyugodt és boldog napjai nem leendnek.

Uj kedvezőbb lendületet az iskola csak akkor nyert, mikor a már több éven át, az eperjesi kollegiumban jó hirre szert tett Benka Ádám hivatott meg igazgatótanárul, ki 1816. márczius havában jött Berénybe. Uj hivatalában teendőit csak az egy Krizsszel oszthatta. Ő

maga pedig egész odaadásával egyedül csak hivatalának élve, majdnem emberi erőt fölülmuló munkásságot fejtett ki. Ugyanis ő tanította a bölcsészeti, szónoklat-költészeti tárgyakat, némely nyelvtaniakat is, s a többbit Krizsre bizta. A reá következő évben Abafy Dánielt nyerte meg tisztvársul, ki azonban már egy év lefolyta után Aradáczra ment lelkésznek, kinek helyébe azután a Baloghy Lajos, akkori kerületi felügyelő által, épen a tübingai egyetemről hazatérő Jankovics János hivatott meg. Ekképen legalább három lévén az állandó tanárok száma, a tantárgyak azok közt már rendesebben valának feloszthatók. Csak egy hiány éreztetett még sulyosan, t. i. a magyar nyelv és irodalom előadásáról nem volt elegendőképen gondoskodva.

A ma élő nemzedék előtt, mikor városunkban nincs szláv vagy németajku földmivelő család, melynek minden tagjai mint anyanyelvüket, úgy a magyart is ne beszélnék, valóságos képtelenségnek látszhatik, hogy oly intézetben, melyben régi remekírók magyaráztattak, bölcsészet és újabb nyelvek taníttattak, stb. hiányozhatott tanerő a magyar nyelv és irodalom előadására. Gondoskodni kellett erről esp. gyűlési határozat által, hogy a hittani jelöltek, előbb mintsem ezen esperességben lelkészi hivatalra bocsáttatnának, bizonyos ideig mint rendkívüli tanárok, a magyar nyelv és irodalom előadására, a m.-berényi gymnasiumban köteleztessenek. Első ilyen tanár volt 1824-ben Kristóffy Sámuel, ki azután Nagylakra lelkésznek, utána Oertel Ferencz, ki atyja mellé segédlelkésznek, harmadik Major József, ki innen Vásárhelyre ment. Ekkor történt, hogy ezen tárgy egy időre Berei István, akkori m.-berényi ref. lelkészre bízott.

Midőn Szimonidesz János, ki iskolánk bölcsőjétől fogva egészen 1822-ig arról atyai módon gondot viselt,

most már hajlott korában az esperesi hivatalról lemondott, a helyébe választott esperes Machula Gábor, szarvasi lelkész legfontosabb teendői közé számította az esperesség iskolájának ügyét minden kitelhető erejéből szellemileg, anyagilag előmozdítani. Ha pénzzavarba jött, pénzzel, több ízben 500 frttal segítette, a mint a szükség magával hozta. Sokat tett az intézet kedvező fejlesztésére, hogy ő b. Podmaniczky János esp. felügyelőben oly elnöktársat nyert, ki nem csekélyebb bőkezűséggel támogatta az iskolát. Ez ugyanis még 1821-ben, hogy a tanárok szorgalmát fokozza, 50 körmöczi aranyat adott által az esperességnek azon tanár számára, ki legszerencsésebb lenne az ifjúság tanításában.

Ezen jutalomdíjat a reá következő évben nemcsak ismételte, hanem a magyar nyelv- és irodalom-tanárnak kijáró 100 frtnyi tiszteletdíj kifizetését is két éven át magára vállalta.

Azonban a gymnasium épülete a hosszas használat által már annyira roskadt volt, hogy 1826-ban okvetlenül annak alapos kijavításáról vagy majdnem újraépítéséről kellett gondoskodni. Ismét csak a kegyes jöltevőkhez kellett folyamodni. Noha az azokba vetett remény nagyon csekély eredménynyel kecsegtetett, mert alig gyűlt be az ajánlott és aláírt összegből 450 frt, az évenként lekötelezett illetékekből 1400 frt kint maradt volt hátralékban; a beterjesztett építkezési terv szerinti költségvetés pedig emeletesre volt ugyan tervezve, 12,736 frt 8 kr-ra rugott volna.

Noha a gymnasium gondnoka, Major Pál az anyag beszerzése végett 2000 frtnyi kölcsönre hatalmaztatott fel, többen, főleg az esp. felügyelő, b. Prónay Albert, az esperes Machula Gábor, az esp. jegyző Kutzian György, b. Podmaniczky Lajos alfelügyelő, s egyebek tetemes önkénytes adományokkal járultak az építkezés

költségeihez; a szarvasi egyház pedig 50,000 égetett téglát ajánlott fel: mindamellett az 1828. ápril 14-én Berényben, és május 8-án Nagylakon tartatott esp. gyűlés alkalmával kitetszett, hogy az építkezés miatt a gymnasium adóssága 5402 frt 7 kr-ra szaporodott, a meny nyiben pedig a gymnasium épülete nem annyira csak kiigazitva, mint inkább újra felépítve lett, az egész költség 7725 frt 28 krt tett.

Felépült az iskola 1828-ban. Az épület jobb szárnyára jutott az igazgató lakása; az épület egyéb részeit a tantermek, a könyvtár és a tápintézet helyiségei foglalták el, kelleténél szűkebb folyosóval. A felsőbb emelet, mely a terv szerint a többi tanároknak szolgált volna lakhelyül, részint pénzhány, részint pedig az alapfalak gyengesége miatt nem volt foganatba vehető.

Beköltözött ugyan az új épületbe Benka igazgatótanár, azonban nem sokáig lakhatta azt; mert még ugyanazon tanév őszi hónapjaiban egészsége, az új épület nedves volta miatt megingattatván, 1829. február havában vérömlés következtében, az intézet nagy veszteségére, váratlanul kimult. Mennyire emelte Benka az intézetet, kitetszik abból, hogy míg idejövetelekor a tanuló ifjuság létszáma alig ment 100-ra, már 1824-ben 150-re szaporodott fel, halálakor pedig a 200-at is meghaladta, és az ő igazgatása alatt lett gondoskodva külön tanszék által a magyar nyelv és irodalom számára.

A félbeszakadt tanítást pótolták Oertel Zachariás, fia Ferencz, és Benka György, a boldogult Benka Ádám igazgató testvérének fia, ki nagybátyja által még kis korában Berénybe hozatott, és tudományos pályájának befejezése után, már 1826. óta annak iskolai teendőiben segítségére volt. Midőn azonban Jankovics tanári állását a lajosfalvi lelkészi hivatallal felcserélte, Krizs pedig már annyira el volt gyengülve, hogy évenkénti

100 frttal nyugdíjaztatott : mind a kettőnek helyébe az 1829-ben Franzfelden tartatott esp. gyűlésben Moli-tórisz Adolf és Benka György választatott; az igazgatói hivatallal pedig Tomasek Pál tisztelte-tett meg.

El nem hallgathatjuk e helyen, hogy a mélt. földes asszony, özv. Wenckheim Józsefné, született Orczy Terézia bárónő, a mostani bárók édes anyja, hitére rom. kath. midőn arról értesült, hogy a gymnasiumnak nem annyira kijavítása, mint inkább újbóli felépítése 7725 frt 28 krnyi költségbe került : ugyan a franczfeldi esp. gyűlésre* oklevelet küldött be, melyben részéről a gymnasiumot ne-talán terhelő mindennemű követeléseit megsemmisítette.

Alig hogy Machula Gábor 1829. okt. 26-án egy-szerre igtatta be a három újonnan hivatott tanárt, két hónappal azután ereje roskadozni kezdett, míg nem 1830. február végével az intézetnek nagy fájdalmára élni megszűnt. Ő valóban az iskola legbuzgóbb és leg-nagyobb jóltevői egyikének mondható, ki ha a gondvi-selés még tovább kedvez vala életének, nemcsak szel-lemileg, mint az esperesség egyházi feje, hanem auyagilag is valószínűleg nagyban gyarapította volna azt. Könyv-tárát is becses emlék gyanánt végrendeletileg a gymna-siumnak hagyta.

Ugyan ezen évben hunyt el az intézet más nagy jóltevője is, b. Wenckheim József, Aradmegye főis-pánja, ki huzamos éveken át sok rendű adományokkal segítette volt az iskolát, miután már gyermeki kegye-letből is nemes feladatának tartotta el nem hanyagolni azon intézetet, melyet még 1827-ben kimúlt édes anyja, özv. Wenckheim Ferenczné, szül. Rosenfeld Karolina bárónő annyira szíven hordozott volt.

* 1829. máj. 29-én.

Major Pál uradalmi számvevő, ki azonkívül hogy az iskola ügyeit annak első éveitől fogva a legnagyobb szorgalommal gondozta, és ki magatartása s bánásmódja által igen sokat tett a gymnasiumnak a közönséggel való megkedveltetésére, ez időben már gyengélkedő egészsége miatt a gondnoki hivataláról lemondván helyébe Koricsánszky János csabai jegyző választatott. Hogy pedig e hivatalban annál könnyebben eljárhasson, segédül Hrobony János, m.-berényi németajku tanító adatott melléje, ki azonban már a reá következő évben az akkor pusztító cholerának esett áldozatul, minek következtében a segédgondnoki teendőkkal Benka György tanár bízott meg. Machula helyét pedig mint esperes a Temesvárról ugyan annak helyébe hivatott szarvasi lelkész, Simon Sámuel foglalta el.

Az iskola ügyeit vezette a békés-bánáti esperesség patronatusa alatt egy helybeli iskolai tanács, mely a helybeli lelkészek egymást évről évre felváltó elnöklete mellett az összes tanárok és néhány tisztesb rendű az értelmiséghez tartozó férfiakból állott.

A mi a tantárgyaknak a tanárok közti elosztását illeti: a latin elemi, u. m. donatisták osztályát vezette Benka, a grammatikát és syntaxist kezelte Molitórisz, némely tárgyakra nézve összekötvén, némelyekre külön választván az osztályokat, a mint azt a tárgy és tanítványok természete hozta magával; Tomassek pedig a humanitási és bölcsészeti osztályokat nyerte, ugy azonban hogy némelyekben, u. m. a magyar irodalom, történet és földrajzban Molitorisz által, ki ezekben már tan nyelvül a magyarral élt; a tudományok encyklopoediájában, neveléstan- és statistikában Benka által segítettet ki. A többieket Tomassek végezte, úgy hogy a mennyire lehetett, vallás és erkölcsstan, mennyiségtan, remekírók magyarázata ez osztályokat külön választva

taníttatott. Szóval igyekeztek a tanárok az akkor hazánk más hasonló tanintézeteiben is bevett rendszert követni. Feltűnőnek látszhatik, mi okból ölelt fel ily kevés férfiú ennyi és oly sokféle tantárgyat. Ezt leginkább a szükség hozta így magával, a mennyiben egyrészt a meglevő alap több mint három tanár eltartására egyáltalában nem volt elégséges, más részt pedig a bölcsészeti tárgyak leginkább azon okból karoltattak fel, hogy ezen messzire terjedő esperesség gyülekezeteinek számára alkalmas néptanítók képeztesse. Ugyanis már azon idő szerint legalább 40 tanuló került ki az intézetből, ki közvetlenül innen lépett fontos hivatalába.

Hogy fogalmunk legyen az intézet anyagi állásáról is: a malom évenként 800 frtnyi jövedelmet hozott, az esperesség egyházai, lelkészei, tanítói s néhány tisztesbb rendű férfiaktól kötelezett évi illetékek 700 frtra mentek. 1831-ben pedig néhai Sexty György, tótkomlósi lelkész özvegye 1000 frtot hagyományozott volt az intézetnek. Ezen megállapított rendes jövedelmeken kívül, évenként gyűjtés útján is került 2—300 frt. Gabonában Szarvas 60, Csaba 40, Orosháza 40 pozsonyi mérőt és így tovább szoktak beszolgáltatni. A mi ezekből nem telt, pótolták a díjak, melyeknek fele a tanároknak jutott. A tápintézet a tanuló ifjúságnak majdnem ötödrészt látta el élelemmel. Az építkezés által okozott adósság pedig Koricsánszky, Hrobony és Benka gymnasiumi gondnokok szorgalma által már néhány év alatt törlesztve lett.

Mind a mellett a tanárok helyzete folyton igen nyomasztó volt. Senki sem érezte jobban, mint ők maguk, hogy csekély erejük miatt mennyire nem elégségesek a hazánk evang. gymnasiumaiban akkor elfogadott tervet keresztül vinni. Noha szorgalmukat és lelkesedésüket el kellett ismerni, és a legjobb szándék tőlük el

nem vitathatott: mégis felette súlyosan érezték még legalább egy tanszék hiányát.

Ákár mennyire szeretjük is mi protestansok hangoztatni, a mit az 1876-iki egyetemes gyűlésen köztisztelőben álló egyetemes felügyelőnk Zsedényi Ede oly lelkes szavakban kifejezett, hogy „iskoláink nemcsak igyekeztek, de tekintve az eredményt, képesek is voltak közművelődési feladataiknak megfelelni, — és hogy a jó eredményt nem egyedül a nagyobb fizetés, hanem a feladat szentségétől áthatott buzgóság biztosíthatja“: tagadhatatlan, hogy az anyagi szegénység mindenütt, és így különösen ily nyilvános tanintézetben bénítólag és zsibbasztólag hat a szellemi tevékenységre is.

Ez vezette a szarvasi földes urakat és az esperesség befolyásosabb tagjait azon gondolatra, hogy az intézet biztosabb anyagi helyzetre helyeztetvén a tanárokkal együtt Szarvasra hozassék át. Az e tárgyban folytatott előleges értekezéseknek azon eredménye lett, hogy a szarvasi földes uraságok 1834. január 7-én egy adománylevelet állítottak ki, melyben a M.-Berényben létező esp. főiskolának Szarvasra való áthelyezhetése czéljából 305 holdnyi szántóföldet, két száraz malmot és nyolc házhelyet ajánlanak fel alapítványul. S ez alapítványlevélben ők a r. kath. földes urak, midőn egyfelől az ág. hitv. ev. esperesség kormányzati jogát s az intézet protestantikus jellemét feltétlenül tiszteletben kívánják tartani, másfelől egyenesen kikötik, hogy a tanítás nyelve a magyar legyen.*

Ha hozzá vesszük, hogy az egyházak, lelkészek és tanítók által kötelezett évi illetékek nem M.-Berény helyiségéhez voltak kötve, hanem általuk csak az céloztatott, hogy az esperesség területén tartassék fenn teljes

* Zsilinszky Mihály, Szarvas városa történelme 104—105. lap.

gymnasium, melybe fiaikat tanulás végett küldhetnék: egyáltalában nem fogjuk csodálni, sőt nagyon is megfoghatónak látjuk, hogy az esperesség tulnyomó része hajlandó volt azon kedvező körülmények következtében az intézetet Szarvasra átköltöztetni.

Messze vezetne e helyen annak részletes történetét előadni, mennyire kitartó lelkesedéssel küzdött az átköltözés ellen a két buzgó m.-berényi lelkész, Oertel és Kutzián, és hogy a m.-berényi földes uraság, ki annyi áldozatot hozott volt az intézet megteremtése körül, mihelyt a Szarvasra történendő áthelyezés körüli alkudozásokról értesült, a 150 hold szántóföld- és két házhelyből álló újabb ajánlatával már elkésett. Elég az hozzá, hogy az esperesség a szarvasi földes uraságokkal a szerződést megkötötte, a szarvasi egyház saját Tessedik-féle 12000 frtra becsült épületét gymnasiumi helyiségül 5000 ftért az esperességnek általengedte, és az intézet két tanárával, Molitorisz Adolffal és Benka Györggyel csakugyan átköltözött Szarvasra; Tomasek azonban, az egyetlen még életben lévő volt berényi professor, Lőcsére távozván, helyébe Magda Pál sárospataki, korábban sopronyi tanár hivatott meg igazgató tanáru, kitől tanulók az 1834¹/₅-ik tanévre már Szarvason vették fel.

Végezetül kiemeljük, hogy a szerény m.-berényi gymnasiumban, aránylag nagyszámmal tanultak oly férfiak, kik országos, vagy legalább megyei nevezetességre tettek szert, politikai, egyházi, iskolai, írói, művészi szereplésük által.

A régi, latinul irt beirási naplóban, ott találkozunk mindjárt 1803-ról Boczko Dániel névvel, — ki nem ösmeri ezt, széles Magyarországon?

A többiek közül már csak miután eddig is, tul az elégen veszem igénybe a becses halgatóság türelmét,

legyen szabad, még csak néhány jeles nevet időrendben emlitenem, itt tanultak a többek közt:

Hajnóczy Sámuel, volt, kiskéri lelkész, ki az 50-es években politikai vértanu volt vérrokona a Martinovics-féle Hajnóczinak.

Mikolai István czeglédi fi, néhai orosházi lelkész és Csermák János, szarvasi fi, néhai t.-komlói lelkész.

Kristofy Sámuel, nagylaki lelkész és békési esperes.

Molitorisz Adolf és Benka György a gymnasiumnak néhai tanárai, mind Berényben mind Szarvason.

Székács József, néhai bányakerületi püspök.

Jeszenszky Antal és Károly, testvérek amaz b. Prónay jószágigazgatója Acsán, emez a helybeli szláv egyház érdemes lelkésze.

Keblovsky Lajos, a kigyósi uradalom ügyésze és esperességi törvényszékünk elnöke.

Réthy Pál, csabai főorvos.

Jancsovcics István és Pál, testvérek, amaz kiérdemült szarvasi lelkész, emez jelenlegi alispánunk.

Karassyay István egykori békésmegyei alispán.

Szakáll Lajos, néhai békésmegyei főjegyző, ismeretes magyar népköltő.

Szemián Pál, egykor berényi orvos.

Major Pál, egykor volt ministeri tanácsos Budán.

Sárosy Gyula ismeretes mind foradalmi szereplése, mind költői működése. Haan Lajos, csabai lelkész, magyarhoni egyetemes ev. egyházi főjegyző és ezen egyletünk alelnöke.

Szánthó Albert, egykori csabai szolgabíró.

Kalmár Mihály, szarvasi fi, gyulai ügyvéd.

Sztehló Andor, volt budai lelkész, jelenleg Gusztáv Adolf-féle egylet ügynöke Magyarországon.

Petrics Orlay Sámuel, festész Budapesten. stb.

Miután az intézet további története nem tartozik kitűzött feladatomhoz: nincs egyéb hátra, mint — noha mint berényi lakosok maiglan fájlaljuk városunknak eme legszebb disztől lett megfosztását; mégis magasabb, egyetemesebb szempontból fogva fel a dolgot — örömmünket kifejezni esperességünk és megyénk ezen nagy horderejű, most már országos nevű tanintézetének virágzása felett, mely a jelenben ott működő tanerők és különösen az alapos tudomány egész életét neki szentelő paedagógusnak Tatay Istvánnak buzgósága által hazánk hasonlónemű intézeteinek első sorába emeltetett; a miért is szívünkben kívánjuk, hogy az soha meg ne szűnjék államnak, egyháznak, emberiségnek egyetemes javára törekvő férfiakat nevelni, s mint egész megyénk egyik főbb disze a legkésőbb századokig virágozzék!

Nekünk m.-berényieknek pedig elégtételül van és lesz, hogy mint Körösünk a szarvasi egyesült Körösben; ugy az egykori berényi intézet a szarvasiban egy lényeges mozzanatként megvan.

Petz Gyula.

III.

Az 1831-ik évben uralkodott cholera-járvány alkalmából Bonyhay Benjamin, akkori mezőberényi községi r. hites jegyző által egybeállított „Choleraí Jegyzőkönyv“ ismertetése.

— Olvastatott M.-Berényben 1878. április 22-én. —

Valamint egyesek életében, úgy a közmívelődés terén is fordulnak elő korszakok, melyekre csak fájdalommal vagy — ha szomorú tapasztalások által egyensúlyában megzavart észnek háborgó érzelmeink felett a nyugodt, tisztán látó és lelkiismeretesen ítélő bíró szerepét visszafoglalnia sikerült, — csak a resignatio bizonyos nemével gondolhatunk vissza. A resignatio nem jelenti azonban soha az emberiség vigasztalását képező eszméknek feladását. Ellenkezőleg, midőn egyfelől az élet tapasztalásai, a történelem tanúságai által annak bevallására kényszerítettünk, hogy sokszor legmélyebb tudományunk, legnemesebb törekvéseink megoldhatlan rejtélyek, — legyőzhetlen akadályokkal állanak szemben: akkor másfelől éppen e bevallása az emberi erő korlátait megismerő észnek képezi biztosítékát annak, hogy azon eszmék, melyek az emberi nem haladására, fejlődésére kezdettől fogva a leglényegesebb befolyást gyakorolták: az Isten és gondviselés, természeti törvény és szabadság, jog és erkölcs, hit és vallás eszméi nem fognak soha a gondolkodók szívéből kitöröltetni.

Ezen inkább a művelődéstörténelem körébe vágó, sem mint szorosan kitűzött feladatomhoz tartozó gon-

dolatoknak előre bocsátását meg fogja nekem bocsátani az igen tisztelt közönség akkor, midőn a békésmegyei régészeti és mivelődéstörténelmi társulat igen tisztelt főtítkárnak engem megtisztelő felhívása folytán, a közmivelődés iránt érdeklődő közönséggel egy oly művet kell megismertetnem, mely tárgyánál fogva azoknál, kik ősz fűrtökkel járván közöttünk, majdnem félszázaddal ezelőtt az események folyamára talán magok is cselekvőleg befolytak, vagy legalább azoknak szemtanui voltak, kétségtelenül szomoru emlékeket fog felidézni a multak felett tünődő lelkeikben; s mely adatainak közvetlenségénél fogva minket is — későbbi idők gyermekeit — egy oly korszakba helyez vissza, melyet legjobban jellemezhetni vélek, ha ezen, általam ismertetendő műben foglalt egyik, az akkori békés-csabai „notarius“ (Koricsánszky János) által írott levélből ezen szavakat idézem: „Ez a mi állapotunk: csendesség, rémülés, fohászkodás s félelem mindenütt látható.“

Ily szomoru korszakra vonatkozó művet kellén ismertetnem, hogy azon nyomott hangulatnak, melyet már talán tárgyamnak pusztá megnevezése is felköltött az igen tisztelt hallgatóságnál, elejét vegyem: lehetetlen volt — ha csak egy pillanatra is az eszmék régiójába fel nem emelkednem s azt az álláspontot, honnan, mint valami emelkedetebb kilátási helyről, a részletekben tán zord vidék is kellemesnek, öszhangzatosnak, látszik, meg nem jelelnem.

A mű, melynek ismertetése feladatomat képezi, e czímet viseli: Emlékezet okáért készített cholera-i jegyzőkönyv, melyet M.-Berény helységére alkalmaztatva az 1831-ik esztendőben kiűtött pusztító choleranyavalya (Napkeleti epemirigy) uralkodása idejében érkezett

több rendbéli felsőbbi parancsolatok, orvosi javallatok, levelezések és azt tárgyazó különféle irományok egybeszedése által öszveszerkesztett Bonyhay Benjámin, M.-Berény helysége rendes hites jegyzője.

Egy, nagy szorgalommal chronologiai rendben összeállított és — a mennyire lehetett — tárgy szerint is sorozott, nagybecsű oklevélgyűjtemény az, mely itt e vastag kötet alakjában előttünk fekszik. Kezdve a cholera tárgyában kiadott helytartósági rendeletek másolataiból, egész azon egyszerű tizedesek eredeti rovatos ivaig, kik — akkor még csak helység nevét viselő — városunkban a házak naponkénti vizsgálására alkalmaztatván, a netán talált betegeket azokba feljegyezni kötelesek voltak: találunk e gyűjteményben bekötve 106, és szabadon mellékelve 16 darab, az 1831-ik évi cholera-ra vonatkozó, különféle tartalmu okmányt; azonkívül 58 darab utalványlapot, melyek az 1836-ik évi cholera alkalmával a mező-berényi földesuraság, a báró Wenckheimok kegyes intézkedése folytán, a helység előjárói, vagy orvosa által egyes, betegségben sinlődő szegény családok számára oly czélból állittattak ki, hogy az illetőknek azok előmutatása mellett az uraság pinczejéből a szükséghez mért mennyiségű bor szolgáltatassék ki.

Nem szándékom az egyes okleveleknek egyenkénti felsorolása s tartalmuknak egész a legapróbb részletekig terjedő kivonatozása által megismertetni az igen tisztelt hallgatósággal azon kincset, melyet városunk levéltára e műben őriz. Száraz registrálás helyett inkább a nagyérdemű szerző intentióját követve, melyet abban látok kifejezve, hogy művének homlokára ezen szavakat iratá: „Emlékezet okáért,” én is azon geniushoz folyamodom, melyről a költő mondja, hogy ikertársával és reménnyel együtt „éltünk rögzös határain vezet“

bennünket s mely a multat jelenné varázsolja eszméletünkben. Az lehellje le e sárguló lapokról majdnem fél-századnak porát s hívja ki az itt-ott már elmosódó betűkből — mintegy sirjából — azt a szellemet, mely amaz általános csendesség, rémülés, fohászkodás és félelem korszakában megremegetteté a sziveket, gondolkodóba ejté a fejeket s mozgásba hozza a tollakat.

Ismertetendő művünk czimlapján egyet fordítván néhány, a szerző által talán még szándéklott bejegyzésekre fenntartott tiszta lap után első helyen egy, akkori békesmegyei első alispán, Vidovich György által július 3-án 1831-ben a cholera tárgyában kiadott s a megyebeli szolgabírákhoz menesztett rendeletet találunk. — Ebből megtudjuk, hogy megyénk területe akkor — jul. 3-án — a cholerajárványtól még teljesen ment volt; azonban — amint az e gyűjteményben második helyen álló a m. k. helytartótanáctól jul. 1-én 953. sz. a. kiadott parancsolatból kitetszik — állítólag a Tiszán Mármarosból Szolnokra sőt szállítók által Tiszalakon, Vári-Cserfalun, Tokajban s több szabolcsmegyei, a Tisza mentében fekvő helységekből már elterjesztetett. Miután pedig az akkori vélemény szerint e járvány továbbterjedésének meggátolására legsikeresebb eszköznek tartatott a zárvonalak felállítása, amint azt a m. k. helytartótanáctól 14151. sz. a. kiadott több rendbeli, gyűjteményünkben szintén bennfoglalt utasítások a törvényhatóságoknak elodázhatlan kötelességévé tevék — nevezett első alispán rendeletében a megyebeli 4 szolgabíró haladéktalanul Gyomára, „mint legalkalmasabb helyre“ küldi ki, hogy az épen ott időző megyei földmérővel az Ér, Berettyó és Tisza mentében egész Kun-Szt.-Mártonig vonandó cordon felállítása felől tanácskozzanak s a szükséges intézkedéseket megtegyék. Az állítandó őrköt addig is, míg e célra — amint az a helytartótanács által kilá-

tásba helyeztetett — katonaság fordítható lenne, a megyebeli helységeknek kellett „igaz proportio szerint* adnia. Ezen öröket az előjáróknak kellett a ki-rendelt helyre vezetniök s kötelességeik felől kioktat-niök, különösen haugsulyozván előttük, hogy idegeneket a lineán keresztül semmi szin alatt át ne bocsássanak. Az időjárás viszontagságai ellen ezen örök számára a zárvonat mentén a communitás kasszájának terhére kuny-hócskák voltak állítandók.

Hogy ezen értekezés Gyomán jul. 5-én csakugyan megtartatott s az alispáni rendeletben foglalt utasítás alapján az intézkedések haladéktalanul megtétettek, az kitetszik az első alispánnak Gyulán jul. 9-én tartott megyei különös gyűlés alkalmával tett jelentéséből, midőn is a megye azokat, mint igen célirányosokat helyeselte s helybenhagyta. Ezen gyűlés alkalmával — melynek jegyzőkönyvéből kiírott némely cikkelyek gyűjteményünkben találhatók — a gyomai értekezés azon hatá-rozata, hogy az egyes helységek tizedekre osztatván, minden oly tizedbe egy értelmesebb lakos a netán be-következendő járvány egész tartamára állittassék oly célból, hogy az a maga tizedjében a házakat minden kivétel nélkül naponként meglátogatván, a netán talált betegeket feljelentse, a megye összes helységeire nézve kötelezővé tétetett. Továbbá megjeleltettek azon utak, melyek a megyének azon oldaláról, honnan még akkor veszélytől tartani nem lehetett, a kereskedelem teljes pan-gásának elkerülése céljából szabadon hagyattak; az éretlen gyümölcs és ártalmas élelmi szerek árulása ellen hozott korábbi megyei végzések a szolgabiráknak ez

* Hogy ezen proportio alatt minő számok értendők, arra következtet-nünk lehet Vidovich Ferencz szarvasi főszolgabírónak jul. 7-ről kelt Csaba és Berény helységei becsületes Előjáróihoz intézett rendeletéből melyben azoknak „a legkeményebb felelet terhe alatt“ meghagyá, hogy jul. 10-én déli 12 órakor 200 emberrel Gyomán okvetlenül megjelenjenek.

alkalommal foganatosítás végett különösen kiadattak s kimondatott, hogy a megye mind azon rendelkezéseknek, melyek az állandó egészségügyi bizottságok felállítására nézve a megye által tétettek, „pontos teljesítését tőlük biztosan elvárja.“ Miután pedig orvosok dolgában megyénk akkor szükségét szenvedett a m. k. Helytartótanácsához kérelem intéztetni határoztatott, hogy megyénkbe elegendő számú orvosnak küldése iránt intézkedni kegyeskedjék; egyszersmind a megye főorvosa utasított, miszerint gondoskodjék arról, hogy a megyebeli gyógytárakban mindazon szerek, melyek a felsőbb rendelkezésekben a cholera alkalmával használás végett ajánltatnak, a népesség számához mérten mindenkor elegendő mennyiségben találhatók legyenek.

Ezekből látjuk, hogy megyénk ideje korán megtéve a szükséges óvó intézkedéseket, mint egy, sáncai mögé vonult, magát védelmi állásba helyezett sereg várta a rettegett ellenséget, mely gyűjteményünk egyik oklevelében „az emberiség kiirtását célzó veszedelmes nyavalyának“ neveztetik s általában valamenyi okiratban az akkori rémületet hiven visszatükröző superlativusokkal jellemeztetik.

Azonban mi történt? Csak néhány lapot kell fordítanunk cholera-i jegyzőkönyvünkben, hogy Vidovich Ferencz szarvasi szolgabírónak jul. 10-én hajnali 2 órától keltezett s a megyéhez intézett jelentéséből megtudjuk, miszerint a jul. 9-én délelőtt 11 órakor Kecs-kemétről Czibakházán keresztül oda érkezett 45 főnyi uhlánus katonaság közül, melynek feladata lett volna az addig csak polgári elemből alkotott zárvonalat kiegészíteni s fentartására a hatóságoknak segédkezet nyújtani, kettő még az nap este 6 óra tájban a cholera symptomái között megbetegedett. A cholera tehát épeu azon közeg által importáltatott a megye területére, mely

annak megakadályozása céljából bocsáttatott a megye rendelkezésére. Ezen „szomorú történet“ alkalmából Vidovich Ferencz főszolgabíró azon eshetőséget tartva szem előtt, hogy már most Szarvas, mint mételyezett hely, el fog zárattatni saját külső határától is, figyelmezteti a megyét, hogy amennyire alkalma volt a szarvasi nép hangulatáról meggyőződést szerezni magának, az azon esetben, ha a határához tartozó földektől elzárattnak „készebb léssen magát vagy keresztül verni, vagy sorra agyon lövöldezni“, sem mint magát az éhenhalás veszélyének, mely elzárítás esetében elkerülhetlennek látszott, kitenni. Ezen jelentés folytán az első alispán előlülése alatt Gyulán jul. 10-én délutáni 2 órakor különös gyűlés tartatott, melyből a megye physicusa azonnal Szarvasra kiküldetett, hogy a bejelentett két esetről véleményt adjon; egyszersmind, egy Cseh Ferencz substitutus másodalispán, Stummer János csabai járási főszolgabíró, s betegeskedő segédje helyett Kövér János tisztt. esküdttől álló bizottmány neveztetett ki, ugyancsak a megye physicusa mellé, oly utasítással, hogy az Szarvasra menvén, ott a cholera tárgyában kiadott felsőbb rendeletek értelmében teljhatalommal intézkedjék. Ezen bizottmány a másodalispán kivételével Szarvason megjelenvén, ott azon házaknak, melyekben a két beteg katona feküdt, elzárítását s az egész katonaságnak 10 napi veszteglés alá vettetését s rendszeres contumátiós házaknak felállítását az idegenek számára elrendelés s a fenyegető éhenhalás veszélyének elkerülése tekintetéből a zárvonalat úgy állittatá fel, hogy az Gyomától kezdve a nagy- és kis-kondorosi, csabacsüdi, kis- és nagy-csákoí, szénási és szt.-tornyai puszták szélén vonult egész Csongrád megye határáig.

Talán érdekes lesz tudni: örök tekintetében minő arányban járultak ezen zárvonal felállítása s fenntartá-

sához az egyes érdeklett községek? Erre nézve Bodoky Mihály, megyei földmérő által készített tabelláris kimutatást találunk gyűjteményünkben, mely szerint az egész őrizendő vonal 28,000 ölet tett. Ebből:

Orosházának	kellett	86	emberrel	5500	ölet,
Komlósnak	„	46	„	2500	„
Csabának	„	200	„	9000	„
Békésnek	„	136	„	6000	„
Berénynek	„	100	„	5000	„

Összesen 568 embernek 28,000 ölet

strázsálnia.

Ezen elzáratás mily szigoruan értelmeztetett, az kitetszik július 12-én tartott megyei gyűlésnek, gyűjteményünkben foglalt jegyzőkönyve ezen soraiból: „Ezen időnek (t. i. a kiküldött bizottság által megállapított veszteglési időnek) abban (veszteglőházban) való kiállása előtt Szarvasról tovább senki sem bocsáttasson ki, kivéven a megyei physicust, kit mint orvost, ha a szükséges kitisztításbeli módokat testjére és ruházatjára fordítván, a kiszabott praecautiokkal él, a fentebbi rendszabások értelme szerint sem lehet egy helyben veszteglésben tartani; mivel pedig ezen kivétel senkire másra ki nem terjesztethetik, annálfogva oda utasittatik az ezek kivitelével megbizott Deputatio és Elölülője Subst. Vice Ispány ur, hogy amennyiben Szarvasra még által sem ment volna, tehát ne is menjen, hanem a bentlevő Condeputatus társaival a cordonalis lineán jöven csak éjjbe, s a teendők felett ott azokkal tanátskozván, ahhoz képest ő kívül, emezek pedig belől vetessék foganatba a megteendőket.“ Ime! mily sajátságos viszonyt teremte a rettegett napkeleti vendég, mely a július 13-án tartott megyei gyűlés jegyzőkönyve 3-ik pontjában „az emberiség legnagyobb ellenségé“-nek neveztetik, egy megyei bizottság elnöke és annak többi tagjai között. Még csak

feszültnek sem mondható, mert forma szerint el voltak vágva egymástól.

Ily szigorú értelmezése mellett a paragraphusoknak, nem lehet csodálni, ha az illető strázsák nemcsak a felsőbb rendeletekben specificált „vagabundi homines“-ekre (czigányok, zsidók, csavargók stb.) alkalmazták a reájuk parancsolt summa vigilantíának azt a módosztatát, mely az illetőknek a határon való elcsipéséből állott, hanem néha csupa túlbuzgóságból becsületes passusokkal ellátott jámbor utasoknak is alkalmat szolgáltatottak az uralkodó epekörság felől saját epéjüknek háborgásáról szerezni tudomást maguknak. De sokért is nem adhatta a privilegiumok ama korában az a strázsá, ha felülhetett valamelyik elfogott nobilis hintájának bakjára s visszakisérhette kiindulása helyére. Eféle állapotok illusztrációjául szolgáljon a következő, gyűjteményünkben található levél:

Bizodalmas Nótárius Uram!

Tegnap Gyulára szándékoztam menni a Particularis Gyűlésre, de Berényben megértvén a Gyulai bajt, visszatértem; most pedig Bély Tisztartó beszéli, hogy megértvén ott létemet a Berényi Biró, a Strázsákat nagyon megmocskolta, hogy miért eresztettek által? Én még a ns. Vármegyének azon Rendelését nem olvastam, hogy az embert egészséges szomszéd Helyről egészséges szomszéd Helyre ne eresszék; azonban passusom is volt. Kár tehát a jó Rendeléseket más becsületes és distinctus embernek kisebbségére fordítani, és a paraszt Biró kezébe ily hatalmat adni. Tudósítson annakokáért a történetekről s írja meg nékem azon Birónak a nevét, hogy ha Gyomára kerül, én is megvizsgálhassam passusát, és embertelenségét egyébképen megvizsgálhassam. Maradván Gyomán, 18. Juli 1831. igaz szívű szolgálja:

Cs.

Különben, hogy ezen levél alapjául szolgált felháborodás az akkori viszonyok között teljesen indokolatlan s a benne foglalt követelés méltatlan volt: azt a levél hangján kívül már azon körülmény is mutatja, hogy — amint láttuk — a megye a saját kebeléből Szarvasra kiküldött bizottság-tagjainak sem engedte meg — még pedig a megye physicusának ellenvéleménye dacára — a veszteglési idő kitaratása előtt, a cordonalis linea átlépését. A félelemszülte lázas tevékenység ama korában, midőn egymást érték a „legszigorubb felelet terhe alatt“ kiadott szolgabírói rendeletek, melyekben a cholera, mint „rettentő, rémitő, iszonyatos csapás“ (l. az 56. sz. okmányt) ecseteltetvén, azok inkább azon célt látszottak követni, hogy az Előljárók a félelemnek bennök való felköltése s nevelése által kényszeríttessenek a felsőbb rendeletek erélyes végrehajtására, sem minthogy a kellő tájékoztatást nyújtották volna: egy községi bírótól semmiképen sem lehetett rossz néven venni, ha a passusok vizsgálásánál talán több szigorral, semmint tapintattal járt el.

A rendelkezésemre álló idő rövidsége nem engedi, hogy a Szarvasra ekként importált cholerának megyénk egyéb területén miként történt elterjedését részletesen előadjam. Mért csak megemlítem, hogy a szarvasi eset után (hol a nevezett két katona július 10- és 11-én csakugyan cholerában meghalt), legközelebb a szent-tornyai pusztán levő „Lebuki“ csárdában jelentkezett a rémes vendég, hol július 16-án a csárdás felesége, 13 esztendő fia, és egy részes takaró hirtelen megbetegedtek s 18-án mind a hárman meghaltak. Innen, azon a környéken kukoricát kapálók és strázsák által, kik az említett csárdában „iszogattak, kenyereztek, sőt némelyek kenyeres tarisznyájukat is odarak-

ták be“, Orosházára terjesztetett a ragály, hol július 23-ig 9-en haltak meg benne. Azután következett Csaba, honnan Stummer János főszolgabíró július 25-ről Mező-Berény Becsületel Elöljáróinak ezeket írja : „A gyanús Cholerabetegség mai napon Csabán kiütvén, abban 4 ember már meghalálozott, 3 pedig betegen fekszik.“ Augustus 1-től pedig az Első Alispánnak jelenti, hogy „a tegnapi nap óta a betegek száma 200-nál többre ment, és 68-an meghaltak.“ Mily mérveket ölthetett a pusztító járvány Csabán, arra következtetnünk lehet Békés városa biráinak július 31-ről kelt, s Mező-Berény helysége előljáróihoz intézett levelének ezen szavaiból : „az Epemirigy Csabán már annyira erőt vett, hogy a holt testek még a mezőkön is találatnak.“

Természetes, hogy ilyen nagymérvű halandóság mellett a szokott szertartások melletti eltemetés physikailag is lehetetlenné vált. Erre vonatkozólag Koricsánszky János, akkori csabai r. hites jegyző július 30-ról egy, Mező-Berény községe r. hites jegyzőjéhez intézett, s a strázsák által a határon valóságos rostává szurkált levélben ezeket írja : „A halottaknak eltemetéséről ezek a rendelkezések ; eleinte csak egy hosszú kocsit, két ölnyire, a melybe két koporsó fér, három deszkából, melyeknek oldaldeszkái feketére festve vannak, elöl pedig egy feketére festett ülés, mint a katonai kovácsok szerkerén szokott lenni, — csináltattunk ; hosszú fekete lepedőt a koporsóknak betakarására, és a lovakra is fekete lepedőket varrattunk. Ezen a kocsin csak sírásók, Pap vagy Rector, vagy Cantor nélkül, minden egyéb kísérés, éneklés, harangozás nélkül, igen nagy csendességgel hordatnak a Temetőnek egyik szegletibe, a hol egy gödörbe hol 8, hol 10 is eltemettetik. De már az egy kocsi elégtelen lévén, másikat is csináltattunk, melyen azon holt testek vitettetnek, a kiknek koporsói nincse-

nek, és csak egy lepedőbe betakarva a Gödörbe legördítettnek. Ezen Rendelés pedig oly kemény, hogy egyformán mindnyájan temettetnek, akár Cholerában, akár más betegségben halnak, akár szegény, akár gazdag, vagy ur.“ Persze hogy ezen, a nép kegyeletos érzületét tekinteten kívül hagyó, csakis azon egy célt, hogy a dühöngő nyavalyának minél kevesebb emberélet dobassék áldozatul, követő rendszabályok a nép nagy részénél ellenszenvet, elégedetlenséget keltettek fel, mely körülményt könnyű volt holmi szerepvágyó emberkének felhasználnia arra, hogy halántékát az olcsó dicsőség babérjával koszoruzzassa. Erre vonatkozólag a fentebb idézett levélben a következő drámai jelenetet olvassuk: „Azonban találkozott egy kolompárforma mesterember, Cath., ez a tilalmat semmibe sem vévén, az első luth. halottat die 25. énekléssel és holmi Circumdederunt me etc. elmondásokkal eltemette, még biztatta is a sok jelenlevő népet, hogy azok csak luth. Papok és Rectorok pletykái, ne gondoljanak semmivel, ő becsületesen el fogja mindnyáját temetni. Azon Tanúk, kik ezt halották, feladták a már megijedt T. Fő Biráknak, ez sem késett az új Cantornak Stóla fizetésével és oly becsületes 24 pálcza ütést. . . . veretett, hogy önnön magától azonnal lemondott az új hivataláról.“

Csaba után úgy látszik, legközelebb Békésen jelentkezett a cholera. Lehoczky Lajos főszolgabíró ugyanis onnan augusztus 4-ről azt írja a mező-berényi előljáróknak, hogy ott azon ideig öten haltak meg a cholera gyanújában, de az nap „számtalanok jelentettek be, kik utolsó órájukhoz közelítenek a nélkül, hogy betegeskedtek volna,“ s így végzi levelét: „azért édes Atyámfiak! mivel még Berénybe a nyavalya magát nem jelenteti, zárják el határjukat a mienktől, s őrizzék magukat különösen a veszedelmes

mirigytől. Mi is őriztük magunkat a szerencsétlen csabaiaktól, de mégis tapasztalnom kellett, hogy némely Békési emberek elkerülve őreinket, a vizen által szöktek Csabáról mellékes utakon, s ezek által gondolom a veszedelem elterjedését.“

A békési állapotokra vonatkozólag Lukási, békési jegyző aug. 7-ről estveli 7 órakor 1831. ezeket írja: „Igen nagy még a köznépnek balvélekedése és hihetlensége, a kiadott bölcs rendelkezések ellen zúgnak, ma kivált mint vasárnapon jókor reggel, mintegy 7 óra tájban nagy csoporttal jöttek a Város házához, főképen sürgetvén a Templomoknak, — melyek el vannak zárva — megnyittatását és a közönséges kihordó koporsóknak eltörlését; de úgy a Tettes Fő Sz. ur hathatós reájok beszéllése által, mint a mi csendesítésünk által is eloszlatódtak, minek utánna a Felsőbbi Parancsolatoktól semmi módra való el nem állhatás értékre adódott. Mit érünk még? Isten tudja! Minden dolgainkban és szándékainkban nagy felakadásokat szenvedünk.“

Békés után következett Tarcsa, a honnan Szakál F. nótárius aug. 6-ról 1831. ezeket írja a mező-berényi előljáróknak: „Szomoruan Hivatalosan adom tudtokra, hogy Eskütt Mező András tegnap 9 óra tájba rosszúl lévén, ma 9 órára meg is halt. Nagy a gyanu, hogy Cholera betegségben halt meg; ugyanazért minden pompa nélkül temetődik s Háza őrizet alá vevődik.“

A cholera terjedésének történetében eljutottunk azon pontig, midőn az — Gyomát kivéve — valamennyi városunkkal szomszédos városban és helységben kiütvén, városunk határa minden oldalról elzárattatott. Mint egy a vész hullámai által minden oldalról csapkodott, de a szilaj árnak mégis győzelmesen ellenálló kis sziget az oceánon, tűnt fel akkor az a háromtornyú helység, melynek előljárósága, különösen pedig annak akkori fárad-

hatatlan tevékenységű s a nép sorsát szíven viselő rendes hites jegyzője, kinek e gyűjtemény létrejöttét is köszönhetjük, minden lehetőet elkövettek, hogy a fenyegető veszélyt helységüktől eltávolítsák.

A helyzet súlyosságát különösen nevelé azon körülmény, hogy a főszolgabíróval, kit Csabán tartott fogva a cholera, többé személyesen nem érintkezhetvén, minden intézkedéseiknél nélkülözni voltak kénytelenek azon erkölcsi támpontot, melyet különösen ama rendkívüli körülmények között csak is annak személyes jelenléte nyújthatott volna. Ezen helyzetről életeleven képet varázsol elébünk a messze multból azon levél, melyben Stummer János főszolgabíró Mező-Berény helysége előjáróitól, nemcsak mint kormányzójuk, de mint olyan is, ki bennök szeretett embertársait látja, elbúcsúzik. A levél így hangzik:

„Becsületes Elöl Járók!

A mostani Csabán, mint lakhelyemben nagy mértékben uralkodó döghalál által, hogy kegyelmetektől nemcsak mint kormányzójuk, de mint szeretett embertársaimtól is huzamosabb idő által személyesen elszakaskodtam: szivemből sajnálom; A Minden Ható Nagy Ur Isten, ki e világot és benne az élőknek sorsait kormányozza, bocsájtotta ránk, mint bűnösökre ezen nagy ostort; legyen áldott az ő Uralkodó Szent akaratja, bizzunk és reményeljünk az Ő Nagy Irgalmasságában, melyek hitünk szerint a halandóknak és élőknek Ő általa meg vagy on ígérve. Engemet mindekkoráig sok bajnokoskodó küzködéseim között élettél még megáldott; most a midőn már a dögleletességnek lassanként való szünetét Isten kegyelméből tapasztalván, a jövődőknek kétes voltát bízom a Nagy Uralkodónak bölcs Intézeire. Ha még életben mindnyájokat megláthatni szerencsétet, azon fogok örvideni, hogy élő embertársaim

ügyeikben még koros napjaimban is, némi nemű időkorig szorgalmatoskodni, időt s alkalmatosságot nyertem; hogy ha pedig a kimulók sorába jutnom kelletik, legyenek mindnyájan rólam jó emlékezettel! Részemről óhajtom, hogy a Mindenható Ur Isten távoztassa el mindnyájoktól ezen rettentő, rémitő, iszonyatos csapást, és hallgassa meg önnön mindennapi könyörgésüket. Azon egyet tanácsolom, hogy a Fő Elöljáróság tanácsait betű szerint kövessék és előre valólag is szívekben bevéssék, mivel nagy fájdalommal kellett tapasztalnom, hogy a köznép az ő önkényes gondolkodásával ezen csapás közben, valóban a veszedelemnek legmélységesebb örvényét keresi. Egyébaránt áldást, szerencsét kívánván, maradok Csabán 20. augustus 1831.

Szives jóakarójuk

Stummer János,

főszolgabíró.

Hogy helységünk előljáróságában a jóakarát és buzgalom: ezen szolgabírói levélben foglalt tanácsot híven követni, — nem hiányzott, annak bizonyosságául szolgálhat a következő, úgy látszik a templomok előtt felolvasott s gyűjteményünkben foglalt „Publicatio.“

„Szomorú tudományokba van tudjuk Klmeteknek már azon rettenetes veszély, mely ezen Istennek hálá egészséges helységet környékezi: rettenetes áldozattja leve ugyanis már a ragadó nyavalyának Csabán 14 napok alatt több 800 embernél, Orosháza számos lakosságát veszítette el, Békés és Szarvas Városa, valamint Komlós és Tartsa Helységek is nem mentek többé ezen iszonyatos ragadványtól. Mi volt pedig mindezeknek az oka más, mint a Népnél hihetetlensége, a Felsőbbi e részben kiadott szoros Parancsolatokhoz való engedetlenség, a vigyázat elmulasztása, melyet már késő megbánás követ:

látjuk s tapasztaljuk azt, hogy a Mindenható Istennek még eddig reánk kiárasztott oltalma után azon szoros vigyázatok és rendelkezések, melyeket megtenni ugyan a Klmetek hátra maradásával és zúgolodásával sokaknak hihetlenségek miatt nehezen lehetett, azt eszközölték, hogy még eddig Istennek hála! ez a nyomoruság közöttünk nem tapasztaltatott. Mivel pedig ezen egy hét alatt, melyre az Ur Isten bennünket a mai nappal eljuttatott ily számmal Kegyelmeteket egybegyűlni látni nem lehetne, azonban bizonytalanok lennénk, mely szomorú történetek adhatnák magokat ezen napok alatt, jónak és célirányosnak tartánk Kegyelmeteket, mint a kik a veszély bizonyos voltáról már meggyőződve vagyunk, e következőkre inteni, kérni és buzdítani. Ugyanis:

1. Ezen veszedelmes nyavalyának terjedése semmi által inkább nem kap lábra, mint a népnek összejövele, a betegek látogatása, a halottas házaknál való öszszegyülekezetek által; azon oknál fogva a Jobbágysok sorsát szíven hordozó királyi rendelések oly intézeteket tettek e részben, hogy a mely Helybe ezen veszedelmes nyavalya magát kiütné, az abban meghalálozottak, mint ezen ragadvány áldozattjai, akár úr, akár szolga légyen, minden temetési pompa, czerimonia és kísérés nélkül temetessenek el, kivált míg a nyavalya divatba nem uralkodik és elfojtása reménylhető, a Templomokba járás megszűnjön, az oskolák előre valólag eltiltassanak, egy szóval, nehogy a ragadó Pestis széjjel hordattasson, minden összejöveleket elkerültessenek. Nem férvén fejébe ezen első tekintettel visszásnak látszó a Csabaiaknak is, abban erőszakoskodásokra szinte vetemedtek, Papokat Tanítókat kárhoztattak, Halottjaikat első ízbe egész csoportokkal temették, de bezzeg sírva s panaszkodva bánták meg ezen az ő gondolatuk szerint csak ámitásra tett rendelések ellen való tettüket, a midőn

ilyes alkalmatossággal többen közülök a ragadványt elkapván, némelyek akkor nap, többen más nap áldozattjai lettenek hihetetlen erőszakoskodásoknak. Van ugyanis olyan példa köztük, hogy a szegény szülők egymás mellé elhalván, 9 apró árvák siratják e testeket. Nehogy tehát Kegyelmeteket is ilyen szomorú sors érdekelje, vegyék szívekre Kegyelmetek ezen szomorú példát, tartsák boldognak magukat, ha ezen tanulhatnak, legyenek készen minden esetekre és távoztassanak el minden balvélekedéseket, zúgolódás- és erőszakoskodásokat s az ilyes rendnek felbontását annyival inkább, minthogy ebben az esetben, melytől a Mindenható megőrizzen bennünket, minden napon jel fog adatni az otthon való imádkozásra, Tiszt. Urak pedig a Tanítókkal együtt fogják magok véghez vinni a Templomban a népért való Isteni szolgálatokat, abban az esetben pedig, ha a rémitő veszedelmet az Isten megszüntetné, bizonyos nap fog innepeltetni a szerencsétlen Halottak lelkeikért való Imádkozásra.

2. Kötelesség lévén a veszedelem idején előre gondoskodni, felszóllítódnak ezennel mindnyájan Kegyelmetek, hogy arra az esetre, ha az Ur Isten ostorát tőlünk is el nem forditaná, semmi veszedelmet okozó hátramaradás ne történjen, a kik magokat a ns. Vármegyétől meghatározott fizetésért sírásókúl ajánlanák, magukat még ma jelenteni el ne mulasszák.

3. Be lévén már a szomszéd Helyek is zárva, a honnét eddig a strázsálásra segedelmet kaptunk, már mostan magunk őrzése magunkra hagyattatik; felszóllítódnak tehát Kegyelmetek mindnyájan, hogy nem névén kevés hátramaradást, kiki, kivált a tehetősebbek közül ajánljon a végre strázsákat, ezen áldozatot mind az Isten, mind a Haza kedvesen vévén. Hivatalbeli urak is segedelemmel lenni, a midőn magok Hivatalos elfog-

laltatásoknál fogva strázsára ki nem állhatván, az ilyes költségek pótlására több százakra menő summát ajánlottak.

Azonban dacára mind azon intézkedéseknek, melyeket e község előjárósága a cholérának határunktól való eltávolítására tett, azt, a minek okát Szabolcsmegye akkori főorvosa Jósa István, jul. 31-én 1831. megyéjének benyújtott s utóbb országszerte körözött orvosi javallatában annak kockázata mellett is, hogy „bár ne vessenek tudománya sorsosai“ rajta, „a józanabb természet buvárinak írásai“ alapján, semmire egyébre, mint az „Astrorum Gubernator“-ra vélte visszavihetőnek, a cholérát e helység lakosai sem kerülhették el.

Pettko chirurgusnak gyűjteményünkhöz szabadon mellékelt „Feljegzései“ szerint az első cholera eset ugyan már aug. 5-én fordult volna itt elő bizonyos Laxi nevű emberen a tótok között; azonban ugyancsak azon seborvos által aug. 6-ról kiállított Visum repertumban olvassuk, miszerint „helybeli lakos, kondásságot viselő Laxi Györgyöt az ő veszedelmes betegségének megvizsgálása végett“ meglátogatván, úgy találta, hogy az csak gyomor-megterhelésben szenved, mely betegség következtében nevezett patiens görcsök nélkül még az nap meghalt. A semmi kétséget fenn nem hagyó első cholera haláleset itt aug. 22-én fordult elő, mely naptól kezdve egész nov. 4-ig, mely napon itt a cholera megszűnt, rendesen vezetett részletes és igen tökéletesen kiállított statistikai kimutatást találunk gyűjteményünkben a naponkénti halálozásokról, jegyezve Bonyhay Benjámint notárius által. A járvány egész tartama alatt meghaltak e betegségben: a tót egyházban 130, a német egyházban 53, a ref. magyar egyházban 63, összesen 246.

Minő állapotokat idézett elő városunkban a sokáig visszatartott, de végre is benyomult ellenség, a cholera, annak jellemzésére idézem Stummer János, főszolgabírónak aug. 23-ról a mező-berényi előljárókhoz intézett leveléből ezen szavakat :

„Minek utánna Berény Helysége is a szerencsétlenek sorsára jutott, szükséges : a helység kapuját, ajtaját bezárni, hogy az oda tóduló emberek a nyavalyát be ne vigyék; azért dobszó mellett ki kell publicálni, hogy az olyas emberek, a kik vagy a megholtakat bejelentik, vagy más sürgetős bajaik vagynak, egy ablakot választván az utsza felé, kiki azon ablakra álljon és ottan tegye jelentését; az esküdt emberek el legyenek rendelve minden külön functióra, egy a holtakat beíró mellett legyen egész napon, más kettő is a temetésre vagyis elásásra vigyázzon; külön sirokat nem kell ásni, hanem most, amint a holtaknak száma elé adja magát, 15 vagy 20 emberre kellek sirt ásni, jövődre többre amint kívántatik és egybe temetni; minden este behányini és a sirnak kellek legalább 7 lábnyinak lenni, szükséges két kocsit két lóval állítani és különös 2 kocsist és lovakat fogadni és sem szekér, sem ló, sem kocsis a Helység-házánál ne napoljon, se ne háljon, hanem kin valahol félre való helyen. A kocsisok mellé embereket napszámért fogadni, a kik a holtakat orvosi praeservativum mellett kihordják; sirásókat is fogadni kell napszám fizetés mellett, szükséges vagy 6 gyalog interimalis Persecutor forma embereket fogadni, a kik a Helység Cselédjeinek fáradozásait elősegítsék és azokat lehet mindenfelé applicálni.“

Hogy azonban népünk ezen tett rendelkezésekkel semmikép sem tudott megbarátkozni, ezt gyűjteményünkben található számos oklevél bizonyítja. Legyen szabad csak a pusztá tényeket megemlítenem. Az elégedetlenség első

nyilvánulása volt, midőn „a mező-berényi három czében levő mesteremberek“, kik a tízedenkénti betegvizsgálásra alkalmaztattak, augusztus 23-án Boczko Dániel táblabíróhoz, mint a megyétől Berénybe a cholera elfojtása végett kiküldött bizottság egyik tagjához folyamodványt nyújtottak be az iránt, hogy mentené fel őket azon terhes szolgálat alól, mely által családjaikat veszélyeztetve látták. Ezen folyamodvány következtében a betegvizsgálást csakhamar be kellett szüntetni, s a helyett a lakosok a cathedrálról szállítottak fel, hogy betegeiket feljelenteni el ne mulasszák; — „de minden czélzott siker nélkül, a midőn a betegeket még a padlásra is feldugdosták.“ A felsőbbségek iránt való bizalmatlanság későbbben, nevezetesen augusztus 26-án valóságos utcai lármában tört ki, midőn is „Scheffer Jakab háza szegleténél, a hol egy száraz fűzfa is áll,“ szószerint ilyen — amint az a későbbben megejtett vizsgálat alkalmával az egyik tanú vallomásában olvasható — oraculumok voltak hallhatók: „a Rectoroknak, Papoknak és Uraknak nincsen lelkek, mert mérget adtak be, nem kell nekik hinni, s ha mindjárt ezen fűzfára holnap felakasztanak is, azt mondom.“ Itt talán helyén való lesz megjegyeznem, hogy ama bizonyos ház szegleténél levő száraz fűzfa bizar ind fogalmak szerint, régen a Nirvanaba süllyedt vissza a nélkül, hogy valaki mást felakasztottak volna rá, mint ama néhány „kolompár-forma“ embernek az eszét, kik ama badar beszédekre nekidurálták magukat, s kik későbbben az ellenük megindított bünfenyítő vizsgálat szörnyen megjuhászodott hőseivé emelkedtek.

De ha társadalmi tekintetben valamint egyebütt, úgy nálunk is, szomorú állapotoknak volt létrehozója azon kornak réme, a cholera: másfelől nem hiányoztak

egyes emberbarátok sem, kik a cholera által okozott rendkívüli kiadások fedezéséhez önkéntes adományaikkal járultak, nemesszivűségüknek fényes bizonyságát adák. Ilyenek voltak egy, gyűjteményünkben található, s a meggyéhez is annak idejében beterjesztett kimutatás szerint:

Paraszka János, urad. perceptor 100 frt, Fejér Imre, urad. számtartó 100 frt, Bodroghy Pap István, 100 frt, Kuczian György, tót praedicator 100 frt, Oertl Zacharias német praedicator 20 frt, Nagy Mihály, magyar praedicator 10 frt, Uhrinyi András, ispán 60 frt, Bonyhay Benjamin, nótárius 12 frt 30 kr, Kosztyik Ferencz, patikárus 20 frt, Molnár János, tanító 2 frt, Villym János, tanító 3 frt, Gozmány József, kertész 5 frt, Orosz Simon, boltos 10 frt, Pösch Mátyás, vasáros 3 frt. Az ajánlások összege 545 frt 30 kr.

Nem lehet e helyen meg nem említenem M.-Berény helysége birái részéről kiállított, gyűjteményünkben foglalt ily tartalmu hálairatot:

„Néhai Császári Királyi Kamarás, Tettes ns. Arad-vármegye Fő-Ispánja Méltóságos Liber Bárá Wenckheim József Úr ő Nagysága elmaradott özvegye, Körös-Ladány és Mező-Berény Helységeknek Földes Asszonya Méltóságos

Bárá Orczi Orczy Therezia Asszony Ő Nagysága, ezen helységebeli Jobbágyainak a dögleletes Cholera pusztitványa által esett szomorú sorsokat megszáván és kegyes szívére vévén, az aratás táján az életbeli kilenczed dézsma eránt tett alku szerint már kötelező Irással is a Lakosok által szeműl felajánlott Búzabeli Dézsmából önként minden Sessiótul egy-egy köből Búzáat kegyelmesen elengedett, melyet ezennel örökös emlékezetűl, hálaömlendezésűl ide iktatni kívánják közlakosaik nevében M.-Berény Helysége Birái. Bonyhay Benjamin nótárius által.“

Az egyetemes eszmék régiójába emelkedve kezdtem ismertetésemet, — legyen szabad azt egy szűkebb körű ugyan de azért közmívelődés tekintetében nem kevésbé

fontos eszmére való hivatkozással fejeznem be. Ezen eszme a városonként és községenként létesítendő „Évkönyvek“ Czirfusz Ferencz eszméje, mely először Czirfusz Ferencz tanár által 1867-ben a „Hon“ hasábjain megpendítettén, utóbb a magyar történelmi társulatnak azon évi decemberhavi választmányi ülésén tárgyalatott ugyancsak fentebb nevezett tanárnak azon indítványa alapján, mely szerint „minden városban és községben ugynevezett „Évkönyvek“ tartása hozatnék be, melyeknek vezetésével p. o. a helybeli jegyzők, illetőleg főjegyzők olyképen bizatnának meg, miszerint az Évkönyvbe minden közde különben helyi érdekű társadalmi mozzanatot, eseményt, egyes személyeknek a közönségre kiható működéseit stb. lelkiismeretes hűséggel és igazságszeretettel följegyeznék.“ Ime ezen eszmét, — a mi a dolog lényegét illeti — megvalósítva látjuk 36 évvel előbb, semmint az valaki által kimondatott volna. M.-Berény községe akkori rendes hites jegyzője, a még most is köztünk élő és társadalmi ügyeinkben élénk részt vevő tisztes aggastyán, tekintetes Bonyhay Benjámin ur, e cholera i jegyzőkönyv egybeszerkesztése által megelőzte korát és az utókor számára oly érdekes, s történetkutatás tekintetéből nagyfontosságú okmányokat mentvén meg az enyészettől, melyekből a jövő kor történetírója, illetőleg monographusa az 1831. évi cholera által meggyénkben, nevezetesen pedig városunkban teremtetett állapotokról életeleven képet alkothatand magának, mindnyájunk há-lájára érdemesíté magát. Mért azt hiszem ismertetésemet semmivel sem fejezhetem be méltóbban, mintha e „Cholera i Jegyzőkönyv“ nagyérdemű szerzőjének, a közmivélődés iránt érdeklődő közönség nevében ezuttal köszönetet mondok és azt kívánom, hogy az Isten őt hazánk javára és városunk büszkeségére számos évekig éltesse!

Ifj. Jeszenszky Károly.

IV.

Gróf Károlyi György, Békésmegye főispánja. 1841—1848.

— Olvastatott Gyulán, május 13-án 1878.

I.

Harminczhat évvel ezelőtt, májushó közepé táján, midőn a természet teljes pompájában mutatta magát, Békésvármegyének nagyszerű ünnepe volt.

Hazafias öröm foglalta el a sziveket; határtalan lelkesedés tüze sugárzott a Tek. Karok és Rendek arcán; és az élénk sürgés-forgás, mely a megye székvárosában tapasztalható vala, azt jelenté, hogy egy kiváló fontos-ságu esemény történt a megyében. Még azok is, kiket a sors és a régi törvény mint nem nemeseket, a polgári jogok gyakorlatától elzárt, önkénytelenül csatlakoztak a nemesség közöröméhez, mert egy jobb korszak hajnalát kezdték sejteni a közel jövőben.

Gyula városának zászlókkal és koszorúkkal ékesített falai között lehetett látni a vármegye színét-javát. Itt volt a megye fényes aristokrátiája oly számban, minőben sem azelőtt, sem azután nem látta e fényes nagy terem. Itt volt a köznemesség és a tisztviselők kara, melyet a kebelében lángoló hazaszeretet egyesített a főnemességgel; és itt voltak a szomszéd vármegyék fényes küldöttségei szokatlan számban képviselve — hogy résztvegyenek Békésvármegye közörömében.*

* Ez alkalmából egy, az ünnepély leírását tartalmazó füzet jelent meg ily cím alatt: Békésmegye örömmünnepe, Méltóságos Nagykároli gr. Károlyi György urnak, Nagyméltóságú Széki gr. Teleki József erdélyi kormányzó ő kegyelmessége, mint királyi biztos által Gyulán 1842-ik évi Május 16—17-én főispáni székébe történt beigtatásakor. Budán, a m. k. egyetem betüivel. 1842.

És vajjon mi volt e nagy örömek tulajdonképeni oka? Mi hozta oly élénk mozgásba a közpálya férfait és e nagy kiterjedésű községek lakosait? Kevés szóval lehet e kérdésekre megfelelni.

Gróf Károlyi György lett Békésvármegye főispánjává; annak beiktatására gyűlt össze az a rendkívüli sokaság; azt ünneplé oly osztatlan örömmel a paloták és kunyhók népe, fent és lent egyiránt.

Tartózkodva bocsátkozom t. gy. e fejedelmi ünnepély leírásába, mert valóban félnem kell, hogy ez újabb nemzedék, mely a negyvenes évek pezsgő megyei életét nem ismeri, túlzottnak fogja nevezni leírásomat; míg ellenben a megyei élet régibb bajnokai, kik közül néhányat most is őszinte örömmel szemlélünk sorainkban, bizonyára oly halaványnak fogják találni a vázlatos képet, mely a valódiság eleven jeleneteitől úgy különbözik, mint az árny a fénytől, mint a kontár másolás az eredeti lángész varázserejű remekétől.

Nem is bocsátkozom tehát a részletekbe. Hadd beszéljék el az egyes jeleneteket azok, akik az ünnepélynek szem- és fültanúi voltak, akik akkor még az ifjúság lelkes hevületében, telve hazafias aspirációkkal, ott örültek az örvendezőkkel, és akik talán ott lovagoltak azon festői nemesi banderiumban, melynek élén báró Wenckheim Béla az Orosháza felől jövő új főispánt és a beiktatására kiküldött kir. biztost, Erdély nagynevű kormányzóját, Széki gróf Teleki Józsefet, a megye székvárosába kísérte. Azt hiszem, elég ezeket csak szárazon megemlítenem, hogy e szemtanúk az emlékezet szárnyain visszaszálljanak a harminczhat év előtti májusi gyűlés termébe, és az ünnepély színhelyéül választott ref. templomba; — hogy megcsendüljön füleikben az a sok hazafias üdvözlő- és válasz-beszéd, melyeket akkor Novák Antal első alispán, ifj. gróf Wenckheim József

másod alispán, báró Wenckheim Béla táblabíró, egyes küldöttségek és a nap két főhőse: gróf Károlyi György és gróf Teleki József mondottanak.* Ha megemlítem azokat a diszes zászlókat, melyeknek egyikét Békésvármegye hölgyei a nemesi banderiumnak, másikat pedig az új főispánnak, hazafias erényekben és tettekben gazdag neje, szül. gr. Zichy Karolina, a megyének ajándékozott; ha emlékezetbe hozom azokat a tarka feliratokat, transparenteket, melyek a fényesen kivilágított Gyula város köz- és magánépületein valának láthatók; a fűzfapoéták dicsőítő verseinek özönét, mely a nagy közönséget elárasztotta: csakis azért teszem, hogy felfoghatóvá tegyem azt a nagy különbséget, mondhatnám ellentétet, mely volt gróf Károlyi Györgynek 1842-ki és az ő elődjének 1836-ki fogadtatása között.

Mily sajtóságos változása az érzelmeknek!

Akkor, t. i. 1836-ban, e megye az elégedetlenségnek nyílt jeleivel, zúgással fogadta a főispáni helyettes kinevezését; most 1842-ben őszinte örömmel és hálával sietett az új kormányzó üdvözlétére. Akkor a nemesség és a tisztviselők kara tüntetőleg tartózkodott kinevezett főnöke ünnepélyes fogadtatásától; most az összes nemesség s a megye minden községe önkényt csatlakozott a tisztelgők soraihoz. Akkor a megyeháza körül üresség, hangtalanság honolt, legfeljebb egy majomtáncoltató olasz mutatványai által felderített utcai közönség zajongott; most mindenütt sűrű tömegekben tört ki a nép és nemesség közös lelkesedése.

Mindenütt diadalérzet és öröm sugárzott az arcon; mindenütt fény és élénkség ragyogott az utcákon.

Nem ok nélkül.

Békésvármegyében a szabadelvű ellenzék, vagyis az

* Mindezen szónoklatok olvashatók a megye jegyzőkönyvében és a fentebb említett nyomtatott füzetben is.

ugynevezett „haladó párt“ elvei ugyan még a harmincas évek elején lettek diadalra emelve; de a conservatív elemek, erősítette a főispánok hatalmától, folytonos harcban állottak a többségre vergődött szabadelvűekkel. És ámbár a Rendek meg tudták védeni a törvényhatóság autonóm jogait, s erélyes ellentállást tanusítottak a kormány törvénytelen rendeletei ellenében: a teljes diadal mégis csak gróf Károlyi György kinevezetésétől fogva számítható, amidőn az öszhangzatos haladás gyümölcsei kézzel fogható eredményekben nyilvánultak. Békésvármegye Rendei azért fogadták oly hártalan lelkesedéssel e kinevezést, mert gróf Károlyi Györgyben — mint a jegyzőkönyv mondja — „oly férfit ismertek fel, kiben képesség, erő és hazafiui szilárd akarat van e haladás korszakában kijelölni a megyének azon ösvényt, melyen — fejedelem iránti hűséget hazaszeretettel párosítva — bizton előre menni lehessen; kinek úgy a közvédelmi, mint polgári pályán szerzett érdemei ragyogó fényben tündököltek fel azon közelebbi időből, melyben alkotmányi életkérdések, törvényes nemzeti állás biztosítása, szóval a haza és fejedelem közös javára célzólag folytattattak az országos tanácskozások, — kiről tehát mindezeknél fogva teljes mértékben meg voltak a Karok és Rendek előre győzve, hogy ismert hazafias buzgalma, fejedelem iránti hűsége, úgy bel- mint külhonban szerzett alapos ismeretei által e megye javát, boldogságát s diszét minden időben fentartani, biztosítani és gyarapítani fogja tudni és akarni is...“

Ezen kiváló személyes tulajdonokon kívül még a családi mult is nagy bizalmat gerjesztett a Rendekben.

A Károlyi nemzetség igen jó hirnévnek örvendett e megyében már a legrégibb időktől fogva. Általában tudva volt, hogy e család első magyar őse Kóplen,

még a honfoglalás európai fontosságu harcaiban részt vett; nem volt titok, hogy Zsigmond és Mátyás királyok korában, valamint a mohácsi vész utáni háborús időkben is több nemes Károlyi hősnek vére festette a haza földjét pirosra. Élénk emlékezetben éltek Károlyi Sándornak, a híres szathmári főispánnak s megyénk egyik birtokosának tettei* ki a II. Rákóczy Ferenczféle forradalom után grófi méltóságra emeltetett, s kinek fia és utódja Ferencz, mint jeles hős és tudós, hét-személynöki és főasztalnoki méltóságra jutott. Az apák

* Békésmegyéhez való jó viszonyát szépen tünteti elő következő érdekes búcsúlevele: „Tekintetes Nemes Vármegye! Minek utána sok külömb külömbféle változásokkal habzott 74 esztendő szarándokságom után tetszett a Felséges Mindenható ur Istennek engemet olly súlyos betegséggel meglátogatni, honnat életemnek végét közelíteni sok jelekből megismertem, édes Hazámhoz s nemzetemhez gyermekségetől fogva vonzó különös szeretetem s velem közlött sok jótéteményeiről való elmélkedésem végórán sem engedi róla elfeledkeznem, hanem minekelőtte lelkemet teremtőm magához vegye, és testem oda, az honnat vétetett az földnek ágyában visszatérjen, többi között ezen tekintetes Nemes Vármegyétől is, noha már rebegő nyelvel, mindazon által Istennek kegyelmességéből még ép elmével, végbucsumat vennem ösztönöztetem, kívánván tiszta szivemből: Isten ő szent Felsége az tekintetes Nemes Vármegyét igen-igen sok számos esztendőig szerencsésen tartsa, éltesse, Felséges asszonyunknak és Hazánkunk szolgálatára s maga dolgainak bölcs kormányozására terjessze és életét oly boldog időkre, melyekben fentirt felséges Asszonyunk birodalmának kint diadalma, bent nyugodalma alatt kiujult nemzetünk hajdani virágának tellyes ékességét és dicsőségét szemlélhesse. Kérem pedig az tekintetes Nemes Vármegyét, nekem útra menő igaz szolgájának gyarló életem folyása alatt történhetett fogyatkozásimat méltóztassék megengedni és Istenhez vágyódó bűnös életemről szokott ájtatossága szerint megemlékezvén, elhagyandó kedves zálogimat, s kivált egyetlen egy, nevemet s familiámat tartó, elejétől fogva királyának s hazájának hűséges szolgálatjára vezéreltetett szerelmes Ferencz fiamat maga hazafiúi szeretetében megtartani, valamint én, míg éltem, voltam s utolsó pihenésemig is kívánok lennem

A tekintetes Nemes Vármegyének

hazafiúi hív szeretettel lekötelezett
igaz szolgája

Datum in Castro Erdőd
die 6. Szept. 1743.

Károlyi Sándor, ob debilitatem
manu aliena.

Meghalt u. a. év szept. 8-án.

érdemei, szaporitva a fiak kiváló tettei által, hagyományos örökség gyanánt szállottak firól fira. Gr. Károlyi Antal nőül vevén b. Haruckern Jozefát, már e megye legtekintélyesebb birtokosa volt. Ismeretesek voltak lobosítzi és hochkircheni hőstettei, a közmivelődés oltárára tett áldozatai, családi és közpolgári erényei, melyekkel nemcsak a fejedelem kitüntető kegyét, hanem övéinek szeretetét s jobbágyainak háláját is kiérdemelte. És nem volt még feledve Mária Terézia királynőnk azon tette sem, melynél fogva Antal gróf fiát, s az általunk most kegyeletesen ünnepelt György grófnak édes atyját Józsefet még gyermek korában nevezte ki Békésvármegye főispánjává 1776-ban. Fájdalom, hogy ez a jeles férfiú, ki részint katonai, részint diplomatiái országos ügyek miatt a megye tényleges kormányzásában alig vehetett részt, férfikora virágjában 35 éves korában elhalt; s ekként míg az ország egyik tevékeny fiát, kiskorú gyermekei életirányukat vezérlő példás apát vesztették el benne. Mily szellemű ember volt gróf Károlyi József, míg szive meg nem szünt dobogni, mutatja emlékezetes végrendelete, melyben szívére kötötte nejének gróf Waldstein Erzsébetnek, hogy gyermekeit Magyarországbán, magyar tanítók által és magyar szellemben neveltesse.

Ezen intézkedés jelentősége kiváló fontosságot nyer, ha meggondoljuk, hogy a magyar aristokratia akkor még többnyire külföldön nevelteté gyermekeit s külföldön költette el magyarországi jövedelmeit.

A Károlyi család ebben is kivált a többi főuri családokból. Soha sem feledte el magyarságát, sohasem tagadta meg nemzetiségét és soha nem kicsinyelte saját hazáját. A maga sorsát és érdekét nem választotta el az ország sorsától; búban és örömben osztozott vele.

Ime, ezért volt oly általános az öröm Békésvárme-

gyében, midőn e családnak egyik kiváló tagját főispáni székébe iktatta, 1842-ben.

II.

Azonban bármily szerencse és dicsőség legyen is nagy ősök során végigtekinthetni, bármily nagy előnyt nyújtson is valakinek az elődöktől öröklött mocsoktalan név és vagyon: mégsem lehet azt érdemül számitani be az utódoknak, ha különben azok a születés véletlen előnyeit a közjónak előmozdítására felhasználni nem tudják vagy éppen nem akarják. Mert a magas születés és az öröklött nagy vagyon egyuttal nagy kötelességeket is ró az illetőkre; és csak az, ki e nagy kötelességeket hiven teljesíti, számíthat embertársainak őszinte becsülésére.

Egy jeles francia író, La Rochefoucauld, azt mondá, hogy valamely ember érdemét nem annak nagy anyagi és szellemi tehetségei szerint kell megítélni, hanem, hogy miként tudja azokat felhasználni és értékesíteni a közjónak előmozdításában. E szavak igazságáról gróf Károlyi György is erősen volt meggyőződve. Érezte mind szellemi, mind anyagi tehetségeit, s hogy azokat a hazájáért minél jobban felhasználhassa, már fiatal korában tudatosan készült elő a férfikor küzdelmeihez. Neki nem kellett sok időt eltöltenie azon kérdés eldöntésénél, hogy miféle pályát válasszon magának tehetségeinek érvényesítésére. Mint főrangú magyar nemes készen találta a tért, melyen működnie kellett, ha hivatásának hiven megakart felelni. Attól függött minden, minő elveket csepegtetnek fogékony lelkébe azok, akikre gyermekkori neveltetése bízva volt.

Gróf Károlyi György Bécsben született 1802. márczius 28-kán. Alig mult el egy éves, midőn fentebb említett édes atyját elvesztette. Az özvegy anyának, ki

1807-ben második házasságra lépett gróf Keglevich Ágostonnal, nagy gondja volt arra, hogy a Károlyi-gyermekek* édes atyjuk végakaratahoz képest Pesten neveltesse. György grófnak első házi nevelői voltak: Drésmiczter József és Schuch Antal, utóbb Elenyák György kegyesrendi atya és Kovacsóczy Ádám egyetemi tanár.

Tanulmányainak bevégezése után, midőn a törvénnytudományból id. Majláth György kir. személynök jelenlétében a szokott vizsgát letette, 1820-ban az akkori mágán-szokás szerint katonai szolgálatba állott. Előbb a császári dzsida ezredben hadapród volt, de még ugyanazon év őszén hadnagygyá tétetvén, átment a Würtemberg-huszárokhoz. Innét 1821-ben a Hessen-Homburg huszárezredbe tétetett át főhadnagynak, hol már ekkor gróf Széchenyi István századosi minőségben szolgált.

Valóban az isteni gondviselés különös munkájának kell tekintenünk ezt a körülményt, hogy a véletlen sors ily közel viszonyba hozta hazánk egyik legnagyobb emberével, kinek hatását egy korszak viseli magán. Az a határozottan magyar hazafias szellem, az az öntudatos emelkedett gondolkodásmód, az az erős lelkesedés, és törhetlen akarat, mely gróf Széchenyi István egyéniségét már akkor oly élesen jellemezte, nem tévesztette el hatását gróf Károlyi György rokonirányu lelkére sem. A későbbi barátság első szálai kétségen kívül e korban szövődtek.

Azonban a katonai pálya, bármily sok élvezettel és bármily kedvező kilátásokkal mosolygott is feléje, nem birta őt állandóan lekötni. Pedig az ő kiválóan szép férfias alakja, lóra termett daliás termete, lelkiismeretes pontossága s magasratörő szelleme úgy, mint az alsóbb tiszti fokozatokon való gyors emelkedése biztos zálogát

* Mária gróf Königsseggné, István, Lajos, Franciska gróf Sztáray Albertné, György és Józefa.

képezhették annak, hogy e pályán is szép jövő várakozik reá. De ő itt hatáskörét szűknek találta. Ha nem tekintette is e pályát alárendeltnek, vagy mint sokan, a barbárság vak eszközének, mégis tapasztalta, hogy szellemibb élet felé hajló férfiú, kinek lelkében eszmék honolnak, ki az emberiség haladása és annak eszközei iránt érzékkel bir, nem lehet kielégítve egy oly pálya által, mely leginkább külső fény és muló dicsőség támogatására szolgál. — Huszonkét éves ifju volt, midőn 1824-ben bucsut mondott a katonai pályának, hogy más, termékenyebb tért keressen jövődő munkálkodásának.

Mielőtt azonban a születése által mintegy előirt politikai és közpolgári tevékenység pályájára lépett volna, szét akart nézni a nagy világban; személyes meggyőződést kívánt magának szerezni az európai művelt országok állapotáról, műveltségi, gazdasági és társadalmi viszonyairól. Őt nem elégitették ki az utazók halvány leírásai, sem az állambölcsek elvont theorémái; ő magát az életet kívánta látni, hogy magának az életnek használhasson vele. Beutazta Német- Francia- és Angolországot. És mert az utazást nem csupán nagyúri kedvtelésből, hanem öntudatos tanulmány szempontjából tette, figyelmét mindarra kiterjesztette, a mi őt jövőben mint állampolgárt, mint honatyát, mint hivatalnokot és gazdát érdekelhette.

Már akkor az alkotmányos élet legfőbb feladataira nézve tisztában volt önmagával; és midőn kint szélesebb látkört keresve meghallotta, hogy itthon Ferencz király, meggyőződven arról, hogy az alkotmányt mellőzni s a törvényhozást udvari rendeletekkel pótolni nem lehet, 1825. szept. 11-re összehívta az országgyűlést: azonnal sietett haza, hogy a hosszas elnyomás után föllélekzett nemzet közörömének részese legyen. Tizenhárom esztendő óta nem voltak együtt az ország rendei; tizenhárom

sanyaru év sérelmei vártak orvoslatot. Ki csodálkozhatnék a felett, hogy a hon fiai az alkotmány biztosítását oly lázas hévvel követelték? Ki vehetné rossz néven, hogy az öröm zajában itt-ott kemény kifakadások történtek a kényuralom ellen?

Az alkotmány védőinek sorában voltak: gróf Illés-házy, trencs. örökös főispán Nagy Pál, id. Balogh János, gróf Dessewffy József, báró Perényi Zs. Pázmándy Dénes, Deák Antal és mások; az újabb nemzedékből pedig gr. Széchenyi István, báró Wesselényi Miklós és gróf Károlyi György. A régiek kiválóan sérelmi politikát űztek; annyira a mult fájdalmaival voltak elfoglalva, hogy a jövőre alig gondoltak. Sok volt az áradozó szónoklat, de kevés az ország regenerálását célzó eszme. Az újabb nemzedéknek jutott a dicsőség, hogy egy művelt civilizált Magyarország eszméjének megvalósíthatása érdekében meddő szavak helyett, termékeny tettek mezejére lépett; és míg a régiek beszéltek, az új nemzedék kiváló tagjai cselekedtek. Gróf Széchenyi István egy évi jóvedelmének felajánlása által megalapította a magyar tudományos akademiát. És ugyanazon új nemzedéknek egy másik tagja gróf Károlyi György ugyanakkor 40 ezer forintot tett le a hazai tudományosság oltárára.

Oly tett, mely az ifju grófnak örökké dicsőségét fogja képezni; oly tett, mely minden Demosthenesnél szebben beszél — nekünk. Aki így lép fel először a nyilvánosság előtt, az bizton számíthat nemzetének hála-jára és minden idők elismerésére.

Az 1825—27-ki országgyűlés, melynek egyik legfőbb momentumát az akadémia alapítása képezte, s mely miatt gróf Károlyi félbeszakította utazását, nem felelt meg a közvárarakozásnak. Az előleges sérelmek és kívánatok tárgyalása oly sok időt vett igénybe, hogy a reformmunkálatokra alig jutott sor. Kitűnt, hogy igen ke-

vés európai műveltségű államférfiunk van, mi sokakra lehangoló, de másfelől a nagyratörő fiatalokra ösztönző hatást gyakorolt. Gróf Károlyi Gy. azok közé tartozott, kik szerettek tanulni, és e végből ismét utazni ment. Különösen Angliában és Franciaországban tartózkodott hosszabb ideig, hol sok kitűnő férfiúval kötött barátságot.

Franciaország ekkor különösen érdekes tanulmánytárgyat szolgáltatott tudvágyó fiatal embernek. X. Károly a legoktalanabb rendeletek által kívánta megakadályozni a szabad eszmék terjedését. A nagy forradalom emigransainak ezer-milliónyi kárpótlást adott, s a papságot a reactió eszközéül használta fel. A nemzet elégtelensége hangosan nyilatkozott a napi sajtóban úgy mint az irodalomban és a gyűléstermekben. És midőn az országgyűlést, mely válaszfeliratában kijelentette, hogy a Polignac-féle ministeriumban a nemzet nem bízik, szétoszlatta, a sajtószabadságot felfüggesztette és a választási törvényt önkényüleg megváltoztatta; július 27-én Párisban kiűtött a forradalom, mely a Bourbonokat már harmadszor fosztotta meg a francia tróntól.

Még mielőtt a juliusi francia forradalom kiűtött volna, Ferencz magyar király országgyűlést hirdetett Pozsonyba, leginkább azért, hogy idősebb fiát Ferdinándot megkoronáztassa. Ezen országgyűlésen gróf Károlyi György úgy jelent meg, mint Szathmárvármegyének egyik követe. Bátran harcolt a szabadelvűek táborában; nem osztotta azok nézetét, akik a juliusi francia forradalom demokratikus eredményeitől megijedve azt gondolták, hogy most már a magyar aristokratikus alkotmány megbuktatása következik, s hogy ezzel együtt romba dől a nemesség összes kiváltsága. Senki sem ragaszkodott erősebben a nemesi osztály kiváltságaihoz, mint ő; de az aristokratikus intézmények erősödését ő abban látta, ha minél többeknek érdekévé válik azok-

nak védelmezése. Hogy b. Wesselényi Miklósnak, kinek csak Erdélyben volt birtoka, joga legyen a magyar országgyűlésen megjelenhetnie, gróf Károlyi György egy részbirtokot engedett át neki Szathmárban.

Azonban ez az országgyűlés is rövid volt. Alig hangzott fel Lengyelországban a forradalom szabadságkiáltó zaja, a magyar országgyűlés, dacára annak, hogy szám-talan reform várta megoldását, szétoszlott, és gr. Károlyi György, kit időközben a magyar tudományos akadémia tiszteletbeli tagjai közé sorozta, egy új, s az eddigieknél is nagyobb utazásra készült. Az 1833-iki őszt és telet Olaszországban, jelesen Nápolyban töltötte, elbájoltatva az elizei természet nagyszerűségétől. A páratlan nápolyi tengeröböl, a partjait ékesítő pompás paloták és kertek, az örökké füstölgő Vezuv fensége és a távolban violaszinben feltűnő szigetek reá is megtették hatásukat. A tavaszas, örökké enyhe lég, a repülő sajkák sokasága a napontai kellemes kirándulások kedvet adtak neki arra, hogy átránduljon Malta szigetére, melyhez annyi történelmi nevezetes tény kapcsolódik. Innét a klasszikus világ másik földére Görögországba ment, hogy megsemmélje a régi Akropolis emlékeit. Áthajózott Egyiptom partjaira, bejárta Nubia és Arábia sivatagait; és kegyeletos lábbal lépett Palestina sz. földére, hol a Megváltó és apostolai működtek egykoron. Kisázsia regényes vidékén át visszajött Törökország fővárosába, míg 1835. Macedónián és Szerbián át, tapasztalásokban gazdagon tért vissza hazájába. A következő év tavaszáig, vagyis, az országgyűlés végéig Pozsonyban maradt, hol nőül vétén gróf Zichy Károlynak kitűnő szép leányát Karolina grófnőt, ezzel ismét egy hosszabb utat tett nyugoti Európában.

1837. jul. 5-én született első fia Gyula gróf; s ettől fogva gondjait a család és a haza ügyei közt osztotta

meg. Mindaz, amit eddig tett, nem volt egyéb, mint egy erőteljes és hatalmas ifjunak nagyszabású előkészülete azon nagyobbmértvű munkássághoz, melyet mint férfiú a közélet színterén kifejtendő vala.

III.

Sok volna itt elbeszélnem, s úgy érzem, hogy nem is rendelkezem annyi tehetséggel, hogy a közélet mindazon fontosabb nyilvánulásait méltóképen vázoljam, melyekben Károlyi gróf úgy tűnik fel, mint egyik leghivebb munkása a hazának. Hiszen nem volt oly nagyobbszerű vállalat, oly nevezetes társadalmi és politikai mozgalom, oly kiváló fontosságú tudományos és művészeti intézet e hazában, melyben ő akár mint pártoló akár mint buzgó előharcos ne szerepelt volna. Legyen szabad e helyen, legalább néhány vonással vázolnom az ő békésmegyei főispáni működését.

Fentebb már említém, hogy gr. Károlyi Györgynek főispánná való kineveztetése mily rendkívüli örömet okozott a megyében. Említém azt is, hogy e megyében a szabadelvű haladó párt e kineveztetés tényében a maga elveinek végső diadalát találta fel; és hogy azért volt oly rendkívül nagy az öröm, midőn 1842. május 16-án a beiktatási ünnepély tartatott.*

Az a kérdés: igazolva lett-e utóbb a nagy várakozás, melyet a Rendek Károlyi főispánságához kötöttek? Nem következett-e keserű csalódás az öröm édes percei után?

Tények bizonyítják, hogy nem. Az új főispán helyesen fogta fel állását, úgy a megyével mint az államkormányval szemben. Volt érzéke a megye hazafias törekvéseinek jogossága iránt, és ismerte a kormányhatalomnak nem mindig helyeselhető intentióit. Ezek irányában

* Fényét többek közt az is mutatja, hogy állítólag maga az ünnepély költsége 50 ezer frtra rugott.

oly állást foglalni el, hogy egyfelől a fejedelem iránt tartozó hűsége, másfelől pedig a megye alkotmányos jogai iránti tisztelete minden kétségen felül álljon, nem volt könnyű feladat; s a közvetítés ezen szerepe annál nehezebbé vált, minél izgatottabbak voltak a kedélyek a kormány némely rendeletei miatt. Az előrelátásnak és tapintatnak nem mindennapi mértéke szükségeltetett tehát arra, hogy a felmerült nehézségek a hazai törvények szellemében, a kedélyek megnyugtatóra oldathassanak meg.

Székfoglaló beszédében szépen fejtegeti azon elveket, melyek őt a megye kormányzásában vezérlendők valának. Élénken rajzolta azon küzdelmeket, melyekkel a nemzetnek sikerült ősi alkotmányát minden veszélyek között megmentenie. Örömmel utalt azon haladásra, azon életpezsgésre, mely a társadalom és politikai élet minden rétegeiben mutatkozott; de egyuttal rámutatott azon veszélyekre és károokra is, melyek a meggondolatlan túlhajtásokból erednek. „Okos mérséklet — ugymond — az emberi méltóság koronája. Szerencsés, ki azt követni jókor megtanulta, ki jókor el tudván különözni szint és valót, megismeré a dolgok becsét... Okos férfiak a békés átalakulás munkájában a józan haladás áldásait kockára vetni nem fogják. Számot vetnek önerejökkel, de számot vetnek a körülményekkel is. Az ujat csak azért, hogy a réGINEK helyébe jöjJön; az idegent csak azért, hogy hozzánk átplántáltassék, előreszámítás nélkül erőltetni nem fogják; jól tudván, hogy minden föld sajátszerű tenyészettel, minden nép, különösen a magyar, sajátságos lelkülettel, bir; jól tudván, hogy alkotmányi rendszerünk formák szövédéke, miket pusztán nem mellőzhetni, magának az alkotmány-nak csorbulása, sőt megrendítése nélkül... Ha alkotmányunkat és nemzetiségünket az önzés csábító ingere-

itől szabadon, de szabadon a makacs túlságok lázongásaitól is, tisztábbra és tisztábbra emeljük: akkor biztos tekinthetünk a jövőbe, — biztos várhatjuk e szép haza felvirágzását, jólétét, boldogságát.“

Ime rövid összegezése azon elveknek, melyeket Károlyi mint főispán követett!

Akár ma is elmondhatná, minden ellenmondás nélkül. Mert valamint ma a józan haladás áldásait leginkább csak az eszélytelen tulzások képesek kockára tenni: úgy a negyvenes évek elején is csak ettől félhették a nemzetet a békés átalakulás emberei. Békésvármegyében oly határtalan lelkesedéssel karoltak fel minden nemzeti ügyet, minden reformeszmét, hogy egy békési szolgabíró e lelkesedést a királyi felséghez nyújtott levelében lázadásnak merte nevezni. S jöllehet e rágalom nem volt egyéb, mint egy lelkiismeretlen hivatalnoknak nemtelen boszuja, — annyi bizonyos, hogy itt akkor nem annyira buzdításra, mint olykor-olykor inkább mérséklésre volt szükség.

És erre senkisésem volt alkalmasabb, mint gróf Károlyi György, akinek tettekben nyilatkozó hazafiságához a gyanúnak még csak árnyéka sem férhetett. Ő nagyon jól tudta, hogy Békésvármegye a közelmúltban elkecsereedett harcokat folytatott nemcsak a főispáni helyettes, hanem a Helytartótanács némely rendszabályai ellen is; azért úgy intézte a dolgot, hogy a felmaradt keserűséget megszüntesse, a kormány és megye közti ellentéteket eltávolítsa, szóval, hogy bizalmat költsön a szivekben fent és lent egyiránt.

Azon kérdések között, melyek ez időszertint a megyéket leginkább foglalkoztatták, legfontosabb volt kétségtelenül a nemzetiségi kérdés. A felvidéki pánszláv mozgalom, a túrmezei nemesség által kibocsátott körlevél és különösen az illyrismus érdekében történt zágrábi

kicsapongások nagy izgatottságot okoztak országszerte. Békésvármegye Rendei is mély felháborodással vették a Horvátország „belcsendjét feldúló illyrismus böszült merényleteit.“ Erélyes feliratban kérték ő felségét, hogy addig is, míg e baj országgyűlésileg orvosoltatnék, a mozgalomnak gátat vetni s a zágrábi főispánt és püspököt kérdőre vonni méltóztassék. A horvát megyékből jött s latin nyelven szerkesztett hivatalos leveleket felbontatlanul küldték vissza, s midőn ezért a kormány által megrovattak, ő felségéhez folyamodtak. Eredménytelen lévén a folyamodás, egy hasonló esetnél újra felirtak, másodszor és harmadszor, — mire kétszer és háromszor jött le királyi parancs, hogy a latinnyelvű leveleket a megye elfogadja. Csakis a főispán bölcsessége volt képes elhárítani e megyétől a komolyabb hatalmi rendszabályokat.

Károlyi ugyanis őszinte örömmel szemlélte Békésvármegyének a magyar nemzetiség ügyében kifejtett tántorithatlan buzgalmát; s mindent elkövetett a nádornál, aki kiválóan kegyelte, hogy a kormány elnéző legyen az ily jogosult hazafias törekvések iránt. Másfelől ismét kötelességének tartotta óvni a megyét is, minden oly túlzástól, mely a törvényes viszonyok és rend felbontására vezetne. Így például, midőn 1845-ben a Helytartótanács a magyar szövegű törvényeket, tekintettel a különböző nyelvű lakosságra, német, tót és oláh fordításban, is leküldte a megyének szétosztás végett, az alispán Simai Kajetán e szétosztást megtagadta. Károlyi főispán ezt nem helyeselte, s megírta az alispánnak, hogy ő a kormánynak fentebbi eljárásában sem nemzetiség sem alkotmány elleni merényletet nem lát. „Meg vagyok győződve — ugymond — mikép a fordítás csupán avégből történt, hogy az újabb törvényeket hazánknek most még nem magyar ajkú lakosai az egész országban

egyenlő tolmácslatból megérthessék... s valamint magam nyugodt lélekkel teljesitem a legfelsőbb parancsolat által e részben kimutatott kötelességemet: ugyan a szerint egész bizodalommal hívom fel alispán urat is, hogy a szóban lévő kormányszéki fordítások példányait... az illetők használatára kiosztani annál inkább ne sajnálja, mivel Békésvármegye kebelében csekély számban talál-tatik tót, oláh s német szavu közönség, mely idő jártával, mint óhajtjuk és hinni szeretjük, megmagyarosodván, ilyesmire majdan nem szorúl.

Mindennek dacára, midőn e tárgy a megyei gyűlés elé került, a többség nemcsak helyeselte az alispán el-járását, hanem feliratilag is óvást tett az ellen, hogy a magyaron kívül más nyelven nyomtatott törvény példányai az országos pénztárból fedeztessenek. Károlyi nem volt jelen a gyűlésen; és midőn e határozatról értesült, nyu-godtan azt írta az alispánnak: „A határozatban nyilat-kozó megyei többséget tisztelem itt is, mint alkotmányos tisztem szerint az elnöki székben is tettem volna, de nem oszthatom mégis a megyei Rendek aggodalmát; s inkább hajlok — megvallom — e részben azon megyék nézetéhez, kik az egykor nyilatkozott ama közóhajtsárról hogy a törvények azok előtt, kiket kötelez-nek, érthetőkké tétessenek, meg nem feledkezve, az Intézményben nem törvény tilalmának rontását, hanem inkább az érintett közóhajtság egyszerű teljesítését ta-lálják.”

S a mily őszinte jóakarattal és szelidséggel ügyeke-zett azon, hogy a kormányzására bízott megyét a szük-ségtelen oppositiótól visszatartsa: éppen ugy kívánta másfelől azt is, hogy a kormány jó véleménye a megyei karok iránt fentartassék. Ezt bizonyítják az ő főispáni jelentései.

Ugyanis tudjuk, hogy a kormány, különösen gróf

Apponyi György kancellársága idején, minden eszközt felhasznált arra, hogy az ellenzéki pártot az országgyűlésen és a megyékben megtörje. Ez utóbbi helyen kiválóan a főispánok által kívánt hatni; s minthogy például az 1844-ki országgyűlés eredménytelenségét különösen a megyékbe visszatért követek lázító szónoklatainak tulajdonította: azért Károlyi főispánt is oda utasította, miszerint a megyei gyűlésen személyesen megjelenvén, egész tekintélyével oda törekedjék, hogy a követi jelentésekben semmi lázítás ne foglaltassék, és hogy a követi jelentés meghallgatására összehívandó gyűlésről a nádornak kimerítő jelentést tegyen. A követválasztások előtt is rendesen megkapta a parancsolatot, mely szerint ügyelnie kellett volna, hogy csak oly férfiak választassanak, kik mérsékelt szelleműek, s kik — Apponyi cancellár rendelete szerint — „az alkotmány szövedékeibe nem illeszthető, tisztán elméleti, vagy éppen ábrándos, csak meghasonlást és eredménytelen vitatkozást szülhető eszmék ragályától mentek.“

Hogy mik légyenek azon veszélyes ragályosságú eszmék, azt Békésvármegyében mindenki tudta, sőt tudták azt is, hogy azoknak hatásától alig volt itt valaki teljesen ment.

Gróf Károlyi György ama felsőbb rendeletek szerint mindig megjelent a megyei gyűléseken; de a helyett, hogy bármily irányban korteskedett volna, egyszerűen, de mindig komoly hangon, csak azon reményét fejezte ki, hogy a Rendek ilyen fontos kérdéseknél úgy fognak eljárni „mint szabadságszerető férfiakhoz, a multa viszsza tekintő, a jelent helyesen felfogó és a jövőnek lehetőségeire számító haladás barátihoz illik.“

És ez többet használt, mint minden hatalmaskodás. Mert bár a lelkesedés lángja sokszor magasan föllobogott; a kellő mérséklet határán mégis soha nem csa-

pott; úgy hogy rendetlenség vagy illetlen kihágás egyáltalában nem történt. Mindamellet az erről szóló főispáni jelentésekben félreismerhetetlen a kormányzói tapintat, éppen úgy, mint a hazafias gondolkodásmód. — Érdekes lesz egypár ily főispáni jelentést, mely a kormányhoz küldetett, bemutatnom már csak azért is, mert azokról idáig a t. közönségnek alig lehetett tudomása.

Midőn 1844-ben Szombathelyi Antal és Tomcsányi József követjelentéseiről kellett hivatalos felterjesztést adnia, különösen hangsúlyozta az előadási modort, mert tudta, hogy fent a kormánynál leginkább a lázító hangtól félnek. . . „A jelentés — ugymond Károlyi — általában élénk menetelő, néhol kitérve a hozott törvények hiányaira is; nem terjesztett azonban tisztelatlenséget ezek iránt; sem az országgyűlés utolsó napjaiban kifejlett ingerültséget nem igyekszik nevelni, sőt több pontoknál éppen ellenkezőjét állítja fel azon nézeteknek, melyek bizodalmatlanságból eredve, oly hamar lettek általánosakká a képviseleti Táblánál. Nincs tehát e jelentés színezeti elfogultságból irva, s még vitákat idézhet elő, miután a megye azt nemesi pénztára költségén sajtó alá kívánja bocsátani.

„Ugyanazon alkalommal kiküldetett továbbá azon választmány, mely az első alispán elnöklete alatt eddig az utasítások iránt javaslatokat készített, hogy a jövőben teendőkre nézve adatul használnván a követi számoló jelentést is, mindazon megyei végzésekre és külfutósági levelezésekre nézve, melyek mint országos tárgyakkal foglalkozók, időnkint hozzá általtétetni fognak, utóbb majd véleményes jelentést terjesszen elő. A követi számoló jelentésben e rovat alá foglaltak a következők: hosszas országgyűlések kerülése; minél kevesebb tárgyra szorítkozás és akkénti elbocsáttatása a követeknek, hogy

kerületi ülésekben, hol a tárgyak kifejtése kezdődik, utasítással kötelezve ne legyenek.

„E jelentést nem vette most taglalat alá a megye, és sajtó alá is csak úgy kívánja adni, mint magános vélekedést. Azonban tetszés jeleivel fogadta az egészszet, a követeknek köszönetet szavazott, és noha több szólók említék, hogy a megyei utasításoknak sok pontjai, s ezek közt különösen a feszült figyelemmel kísért közös teherviselés, most eredmény nélkül maradt, kellő rendben, és minden epés kitörés nélkül folyt mégis a tanácskozás, s a hozott törvényeknek jövőendő szempontjából tekintett fontossága általánosan elismertetett.

„Említésbe kell itt hoznom azt is, hogy a Rendek Táblájának azon határozata folytán, mely szerint az országos Védegyületet a törvény pajzsa alá helyezték, javaslat tétetett az iránt, hogy ezen határozatot a megye léptesse életbe hatósági körében, s ez közérzelemmel elfogadtatván, határozatba ment, hogy a megye szükségei — ha az a honi pénztár nagyobb terheltetése nélkül eshetik — jövő évre már hazai kelmékből pótol tassanak. — Valamint a védegyületnek követi jelentéshez mellékelt alapszabályai is az intézet közelebbi felismerése végett kitéve lesznek a jegyzői tisztségnél.

E történt e tárgyban és nem több.”

Az 1847-ki országgyűlési követválasztásról ezeket írta Károlyi főispán gróf Apponyi Gy. udvari főkancelárnak: „B. Eötvös József ur, mint a közelebbi tisztujítás alkalmával megbukott töredéknek jelöltje, magát Békésmegye követéül fellépendőül jelentette; miután azonban a döntő többség támogatására nem számíthatott, idejekorán visszalépve, a választás előtti napon a megyéből elutazott. Kissebbségben lévő pártja ekként visszavonulván, a nemesség többsége közakarattal Tomcsányi József másodalispánt, és Tormássy János

főjegyzőt országgyűlési követekül megválasztotta, kiktől, mint higgadt józan gondolkodású, s a béke útján haladni törekvő férfiakról biztosan reménylem, hogy azon ösvényen fognak járni, melyen a kegyelmes koronás fejedelem és édes hazánk egymástól elválaszthatlan javát leginkább eszközölni lehet és kell.“

Ily tapintatos eljárásával Károlyi mindenkor biztosította magának a megyei közönség szeretetét; s valahányszor a megyében megjelent, mindannyiszor ünnep volt az a tisztviselőknél, úgy mint a rendeknek is. — Soha sem voltak a megyei gyűlések oly látogatottak, mint ekkor; soha nem forrott össze megyénkben oly őszinte szeretettel a főnemesség a köznemességgel, mint ekkor. Itt lehetett akkor látni a közügyek körül fáradozni: gr. Wenckheim Antalt, b. Eötvös Józsefet, gr. Batthyány Lászlót, b. Wenckheim Bélát, Lászlót és Viktort, gr. Almásy Dénest, Kálmánt és Alajost, gr. Bolza Józsefet, id. és ifju gr. Wenckheim Józsefet, gr. Wenckheim Károlyt, Szentgyörgyi Horváth Antalt, Rosty Albertet, Németh Antalt, Csepicsányi Tamást és Albertet, Szombathelyi Antalt, a két Boczkó testvért, Stummer Imrét, Beliczey Józsefet, Paulovitz Gábort, Tomcsányi Józsefet, Tormássy Jánost, Novák Antalt, Simay Kajetánt, Omaszta Zsigmondot és sok másokat, kiknek mostan nagyobbára csak jó emléke él mi közöttünk.

Itt valóságban lehetett látni azt a képet, melyet Kossuth L. a magyar nemzetről oly szépen kifejezett, midőn egyszer egy élőfához hasonlította, melynek törzsöke a nép, dereka a polgári középrend, lombkoronája a nemesség, mely egygyénőve a nemzetisége alatt a szabadság közös gyökerén szivja fel e honnak földéből az életnedvet.

Midőn 1845-ben az ugynevezett adminisztrátori rendszer behozatalakor a függetlenebb gondolkodású főispá-

nok országszerte hivatalaiktól fölmentettek, vagy más megyékbe helyeztettek át: Békésvármegyében is elterjedt a hír, hogy gróf Károlyi György Szathmárba fog áttétetni, s ez annál hihetőbb volt, mert a rendes évnegyedes gyűlésre, hova biztosan várták, meg nem jelent. Az e tárgyban hozzá intézett sajnálkozó interpellációra ezeket válaszolta Simai Kajetán első alispánhoz intézett levelében: „Kinyilatkoztatom, hogy hazámat bármi téren és pályán szolgálhatni mindenkor kötelességemnek tartom, és bár azon esetben, ha ő felségének kegyelme ugyanakarna és Nemes Szathmármegye kormányát reám bízni méltóztatna, attól idegennek lennem szabad nem volna: soha mégis keserű fájdalom nélkül nem válhatnék meg e megyétől, mely polgári erényeivel szerzett fényéből és örömeiből nekem is oly sokat kölcsönzött. Egyébiránt fogadja alispán ur aggodalma megnyugtatósául a biztosítást, hogy a szárnyaló vak hirnek se alapját se forrását nem tudom... s hogy egyedül a családi kötelek iránti gyengéd engedékenységgé volt az, mi a megyei utóbbi közgyűlésben való részvételtől ez alkalommal megfosztott.“

E gyöngéd nyilatkozat is mutatja, mily érzelemmel viseltetett gr. Károlyi György Békésvármegye irányában.

Egész az 1848-iki forradalom kitöréséig hiven kormányozta megyénket, s nem volt oly közérdekű kérdés, amelynél ő döntő szerepet nem vitt volna. Ha arról volt a szó, hogy a magyar nemzetiség előmozdítására törekvő nem-magyar ajku tanítók jutalmazására és jó tankönyvek kiadására pénzalap szereztessék össze: Károlyi ott volt az elsők között áldozatkészségével. Ha arról volt a szó, hogy e vidék az évenkénti vizáradások csapásaitól megmentessék: Károlyi ott volt, és létrehozta a körösszabályozási társulatot, s mint elnök vezette előbb ennek, utóbb a tiszavölgyi társulat ügyeit. — Ha

arról volt a szó, hogy e róna alföld gazdaságának, iparának és kereskedelmének előmozdítása céljából, egy megyénken keresztül vonulandó, s Aradot Szolnokkal összekötendő vasút építtessék; s ennek valósitása szempontjából egy vasuti bizottság alakult, hogy az akkor tervezett Czezléd-szegedi vonal ellenében a központi vasuttársaságnál az aradi vonal kiépítését sürgesse; ismét csak a békési főispán volt annak leghatalmasabb támogatója.

A megyei tisztviselők között olykor-olykor felmerült surlódásokat elismert igazságszeretetével a legrövidebb úton szokta kiegyenliteni. Mindenben katonai rendet és pontosságot követelt, s valamint ő maga a kitűzött időben és helyen rendszeren megjelent, úgy megkövetelte a többi tisztviselőktől is, hogy kötelességeik teljesítésében jó példával járjanak elől. Mint elnök, kiválóan egyéniségének határozott tulajdonai által hatott. — Őszinte barátja lévén a józan haladásnak, nem vette rossz néven a köztanácskozásban gyakran előfordult hevesebb kitöréseket; de törvénytelenséget, vagy éppen botrányos magaviseletet nem tűrt meg. A választások alkalmával, midőn a személyes érdekek érvényesítésére is nyílt olykor alkalom, Károlyi főispán, az elnöki székről soha sem mulasztotta el figyelmeztetni a Rendekeztet arra, hogy a szabadválasztás szép jogát magánérdekek alacsony eszközévé ne tegyék. „Nyomorult — ugymond az 1843-ki tisztujtáskor — az a kitüntetés, melyet pénzen vásárlunk: hitvány a dicsőség, melyet csábítók által szerzetünk.” Ily elvekkel természetesen mindig uralta a helyzetet. Az ügyek akadálytalanul folytak, mint a folyó hullámai, melyek elől gondos kéz eltávolítja a folyást akadályozó szirteket.

Nincs is Békésvármegye újabbkori történelmének érdekesebb és szebb korszaka, mint az volt, mikor gr.

Károlyi György volt a főispán 1841–1848. Ez volt a gyors emelkedésnek, a természetes fejlődésnek és a józan haladásnak eleven és pezsgő korszaka.

Fájdalom, hogy a szellemi és anyagi felvirágzás ezen természetes fejlődését az 1848-ki nagy események folytán bekövetkezett katasztrófa megakasztotta, s hogy az oly lelkesen felkarolt nemzeti haladás ügyéhez méltán csatolt szép remények virágai oly kegyetlenül összetiporattak! Az 1848-ki események sokkal mélyebben vágtak az egész nemzet életébe, semhogy egyes megyék ügyei külön érdekekkel birhattak volna... nagy embereink a haza megmentésére siettek....

István főherceg és királyi helytartó parancsa foly-1848-ban gróf Károlyi György Szatmármegye kormányát vette át; de még a márciusi pesti nagy eseményekről értesítette a megyét, kérvén az alispánt, Szombathelyi Antalt, hogy a kellő rend és nyugalom érdekében „a netaláni kétségeket eloszlatni, az elméket csillapítani s a rossz szándékú vagy éretlen izgatásokból származható bajok szomorú következéseit a legcélszerűbb utakon-módokon eltávolítani igyekezzék.” Ez volt tudtommal az ő utolsó főispáni intézkedése Békésvármegyében.

Búcsulevelét ápril 24-én írta Pesten és május 3-án olvasták fel Gyulán Szombathelyi alispán elnöklete alatt tartott megyei közgyűlésen.

Teljes önérzettel hivatkozhatott arra, hogy e megye kormányzásában hazafias buzgóság és jó szándék vezérelték, hogy rend, igazság és hűség uralma mellett e megye fiainak bölcsessége a közkormányzat tekintetében majdnem irigylendő helyzetet teremtett e vármegyének az egész országban.

Nemes büszkeséggel vallotta meg, miként élte legszebb nyereségei közzé számítá, hogy ily megyének lehetett kormányzója; de az érdemet szerényen a megye

többi tisztviselőire háritotta. „Örömet hagyom — ugy-
mond — a dicsőséget azon jeleseknek, kik azt méltán
megérdemelték — nem feledvén azokat sem, kik többé
nincsenek, de sorainkban egykor együtt buzgón fára-
doztak.“

A megye rendei viszont jegyzőkönyvileg fejezték
ki iránta forró szeretetük és hálájuk érzelmeit. „Bizo-
dalom, ragaszkodás s polgári becsülés valának, mikkel
környezé őt e megye a kormányzat átvételekor; ezekkel
támogatta és gyámolította annak a megyére és hazára
nézve egyiránt üdvösen, szerencsésen és dicsőn vitt foly-
tatásában, — s most a megfutott hivatalos pálya végén
a hiven teljesítettekért kiérdemlett őszinte hála s az
elfeledhetlenül kedves viszony megszűntetése fölött méltó
fájdalom érzelmei csatlakoznak. . . .“

E fájdalmat csak az enyhítette, hogy oly férfi lett
utóda, mint báró Wenckheim Béla, ki a megye közön-
ségének méltán kegyelt vezére volt a súlyos, és nagy
államférfiúi bölcseséget igénylő időben.

IV.

Az arany tisztasága a tűzben, a férfi jellem tisz-
tasága a veszélyben szokott kitűnni. A hazafiságnak alig
volt erősebb tűzpróbája valaha, mint az 1848-ik nagy
mozgalom idején.

Károlyi György gróf akkor is hű maradt önma-
gához és a haza szent ügyéhez. A túlzásoknak ekkor
sem volt barátja, de az általános lelkesedés örömeiben
őszintén osztozott. Mikor Kossuth Lajos szavára riadva
kelt fel a magyar, s szegény és gazdag egyiránt követte
láng szellemét: Károlyi György bár egyike volt a leg-
büszkébb arisztokratáknak, őszinte örömmel üdvözölte a
nép emberét. E tekintetben eltért nagynevű barátjától
gróf Széchenyi Istvántól, aki bizonyos ellenszenvvel vi-

seltetett a tömegnek idealistikus szabadsági aspiratiói iránt. Amig az e népszerű eszmék lángeszű képviselője és terjesztője ellen határozottan kikelt, és a nép szenvedélyét felizgató modort a hazára nézve veszélyesnek jelentette ki; amig az mindent elkövetett, hogy a népszerűség szárnyain gyorsan emelkedő Kossuthot a megye és az ország zöld asztalanánál ellensúlyozza: addig gróf Károlyi György örömmel üdvözlé a szabadelvű eszmék gyors elterjedését, és Kossuthot saját fehér paripáin vitette be a fővárosba. Amig Széchenyi mágnási büszkesége sértőleg hatott a közrendű tehetségekre; addig gróf Károlynak éppen nem kisebb büszkesége soha sem ment azon fokig, hol a néptömeg kegyének megvetése kezdődik. Ő ügyesen tudta egyesíteni szigorúságát jószívűséggel, büszkeségét nyájassággal, előkelőségét leereszkedéssel.

Mikor a nemzetőrség szervezetét Pestvárosában megkezdtek gróf Károlyi György a nemzetőrök sorába lépett mint közember; de csakhamar századossá, majd őrnaggyá választották. Mint testvérbátyja István, ő is egy ezredet állított ki a maga költségén, és az új honvédeket pesti palotájának tágas udvarán gyakoroltatta. Vezénylő szó, dob és trombita hang viszhangzott a magas falak között s az ifjúság szíve erősebben dobogott annak tudatában hogy a nemzet virága a főnemesség vele érez és gondolkodik.

Annál nagyobb lett a bánat a szent ügy bukása után. Mikor Windischgrätz bevonult a fővárosba, a hazafiak menekültek előle. Károlyi, bár sejtette, hogy a „rebellisekkel“ való tartása miatt kérdőre fog vonatni, bízva az igazság hatalmában, családjával együtt Pesten maradt, 1849. júniusában Fejérmegyébe csurgói jószágára vonult. Augustus hóban azzal lepetett meg, hogy egy szép reggelen rendőrbiztos jelent meg nála, aki őt

fogolylyá tette, s augusztus 11-én Pestre kísérte. Az újépületi katonai laktanyára hurcolták, hol néhány napig a börtönőr szobájában, utóbb azonban az éjszakai pavillon második emeletén tartatott elzárva. A vizsgálatból nem birtak vagy nem akartak ellene felségsértési bünt kövácsozni; tehát szeptember 16-án azon megfigyelés mellett bocsátották szabadon, hogy a csurgói jószágán tartózkodjék, míg ügye véglegesen eldől. Három hónap múlva a haditörvényszék 250,000 frtnyi pénzbírságban marasztalta el.

Minek mondanám a részleteket? Hiszen mindenik egy-egy szomorú emléknek felelevenítését képezi. Nem régen emlegették fel a lapok gróf Károlynak magatartását a véres emlékü Haynau osztrák tábornokkal szemben, aki a grófi palotába szállásoltatta magát; s midőn először találkozott vele, kezet akart neki nyújtani. De a gróf visszavonta kezét s hidegen mondá: „Ne várjanak az urak tőlem többet, mint amennyire kényszeríthetnek. Szállást adok, kezet nem.”

Tudnivaló ugyanis, hogy Haynau Pestre jövén, a gróf palotájába szállásolta magát, s midőn onnét távozott, azt a goromba tréfát engedte meg magának, hogy megkérdezte a grófot, mennyivel tartozik a szállásért?

— Excellentiád fogja maga legjobban tudni, mondá Károlyi. Én az újépületben egy szobának egy havi használatáért 250,000 forintot fizettem.

Az ötvenes években többnyire Pesten tartózkodott, s az országszerte üldözött szerencsétlen bujdosóknak s más szenvedőknek bátor és kifogyhatatlan bőkezűségű pártfogója volt. Az ő főuri termei a magyar szellem menedékhelyei valának. Onnan indult ki sok oly hazafias terv, mely később fontos intézeteknek adott tartós életet. Ott tervezték a magyar földhitel-intézetet, mely ma már, mint a mezőgazdaság fejlesztésének egyik tőtenye-

zője, virágzó állapotban díszlik; ő maga 50 ezer forinttal járult alapításához; ott kezdte meg a gyűjtést a nemzeti színház alapjának javára, 20 ezer forinttal adván példát barátainak, kik rövid idő alatt 320 ezerre szaporították ez összeget, dacára annak, hogy a bécsi kormány mindent elkövetett, a magyar nemzeti színház megbuktatására. De Károlyi nem csüggedett; kimondotta a lelkesítő szót, hogy a magyar drámai művészet templomának ledölnie nem szabad. És midőn az önkényes kormány ráparancsolt, hogy az összeggyűjtött pénzeket az illetőknek adja vissza, az alapítók — egynek kivételével — az ő emberségére bízták pénzüket, s megmentették a veszélyeztetett intézetet.

Mikor Deák Ferencz gyűjtött a Vörösmarty Mihály árvái számára, legelőször is gróf Károlyi György irt alá egyszerre négyezer forintot. Mikor a magyar írók segélyegylete alakult, ő kétezer forintot adott annak alapjára.

De ki tudná mindazt elősorolni, amit gróf Károlyi György az országban létező közintézetek felvirágoztatására áldozott? A jótékonyság nála valóságos szokássá vált, mely nélkül ugyszólván, nem birt volna megélni. Amint ifju korától kezdve, élénken érdeklődött a magyar tud. akadémia iránt, amint a pozsonyi országgyűlési clubból gróf Széchenyi Istvánnal lassankint a pesti nemzeti casinót, a pozsonyi lófuttató-társaságból a pesti lóversenyeket hozta létre: úgy később is résztvett minden oly vállalatban, mely a nemzet tudományos és művészeti, társadalmi és anyagi felvirágoztatását célozta. Ott van az országos m. gazdasági Egyesület, melynek alapításához 4200 frttal járult, s mely az ő elnöklete alatt rendkívüli gyarapodást nyert. Ott van a Duna és Tisza szabályozásának roppant horderejű ügye, melyet haláláig istápol; ott a hazai taka-

rékpénztár, lánczhid- és alagut-társulat, a m. általános biztosító-társaság, az alföld-flumei vasut, ott a békés- és fehérmegyei gazdasági-egyesületek, a képzőművészeti-társulat, a Kisfaludi irodalmi társaság, a kisdédóvó-intézetek, a torna-egyletek, szegény gyermekek kórháza, a nemzeti zenede stb. stb. Mondjunk-e még többet, hogy őt, mint a tettek emberét és áldozatra kész emberbarátot tisztelni tanuljuk!

Igen, mondanunk kell még valamit, amit kevesen szoktak megfigyelni. Mondhatná valaki, hogy hiszen hazánkban divatban volt nem régen minden közzállalat élére mágnást állítani, de hogy e vállalatok aztán épen azért megbuktak. Igaz, ez is megtörtént. De gróf Károlyi Györgynél éppen az a kiemelni való, hogy amely vállalatnak élére ő állott, az nemcsak hogy nem bukott meg, hanem annak pénzviszonyai mindig rendben voltak. Mert ő maga gyűlölte a szédelgést, és csak reális uton kívánt haladni mindenkor. Megkövetelte mindazoktól, akik vele közreműködtek, a hivatalos pontosságot és lelkiismeretességet. A valódi érdem iránt senkisémm volt elismerőbb, mint ő.

És amily szigorú volt a közzállalatok körüli tevékenységében, époly gondos volt a maga gazdasági ügyeiben is.

Családjának jólétét soha szem elől nem tévesztette, s midőn végrendeletét készítette, annak bevezetésében kifejezte családja jövője tekintetében táplált gondolatait. Két célt tűzött ki magának: 1) épségben megtartani, sőt nemcsak belértékében, de szerzemények által is jelentékenyen szaporítani azon vagyont, melyet őseitől ivadékaik részére átadandó letéteményképen kapott; 2) gondoskodni arról, hogy nemzettsége késő ivadékaiban is a sors által reá mérhető elszegényedéstől megóvassék.

Nagy kiterjedésű birtokaiban a legjózanabb gazda-

sági eljárást érvényesítette; amellettt ügyesen tudta megválasztani embereit. Soha sem tévesztette szemei elől azt a gazdasági elvet, hogy a nagy kiterjedésű uradalmaknál nem annyira a tulajdonos, mint inkább az értelmes jó tiszt képes biztosítani a jó eredményt. Ehez képest arra törekedett, hogy tisztjeit jól megválassza, s azoknak erélyét, hűségét és szorgalmát méltó jutalmazással ösztönözze. Onnét van, hogy nála mindig jeles gazdatisztek voltak találhatóak, s hogy jószágain mintegy állandó gazdatiszti családok nőttek fel. Onnét van nagy részben az is, hogy a haladást e téren is szerető gróf az öröklött vagyont megkétszerezte.

Legelső szerzeményét Fehérmegyében a sárkereszti részbirtok képezi, melyhez járult a szomszéd csurgói uradalom gróf Berényitől megvásárolva. Talán azért, mert ez volt első szerzeménye, ragaszkodott hozzá oly nagy előszeretettel, hogy rövid időn a legrendezettebb állapotba helyezte. Nagyszerű kastélyt építtetett e szép vidékre, melynek kényelem dolgában alig van párja e hazában. Száznál több szoba áll a család rendelkezésére, azonkívül a salonok meglepő csint és elegantiát lehellnek. Igazi uri lak ez, melynek értékes tárgyai szép összhangban vannak a vidék idyllikus képével. A bakonyi és vértesi hegyláncokat elválasztó szép völgyre való kilátás; Fejérvár tornyai, a távoli erdők, a dús mezők, virágos rétek, a kastélykert pompás facsoportozatai, a halastó csillogó tükre hintázó hattyúival és rengő csolnakjaival s végre az egész kert hazai és külföldi flórája illatengerével Spanyolország regényes tájaira varázsolja a képzeletet.

Itt van a magyarázata annak, hogy Károlyi György gróf legörömeztobb tartózkodott e jószágán, — melyet ő tett paradicsommá. Gyakran mondogatá: itt legszebb nekem a természet; itt az első és utolsó fű, fa, virág,

épület, állat, — minden amit a szem lát, — az én teremtményem. Még a nép is az én szárnyaim alatt növekedett már. Azért szeretem oly véghetetlenül e helyet.“

Mint a művész gyönyörködik a maga teremtményében, mert ő teremtette, azonképen gróf Károlyi Gy. is különösen azon uradalmaiban gyönyörködött, melyeket ő maga szerzett és varázsolt át mint a gazdaságokká. Ilyen pedig igen sok volt. Az volt róla az általános nézet, hogy családja ősi fészketől N.-Károlytól, egész Bécsig úgy utazhatott, hogy mindenütt saját jószágán tarthatott állomást, s hogy évi jövedelme egy millióra ment.

Szerzeményi vagyonát, családja jövőjének biztosítása szempontjából, végrendeletileg hitbizományokká alakította. Ősi javaiban pedig jövőre is biztosítani akarta a Károlyiaknál eddig fenállott öröklési módot, a fiágiságot. Fenmaradt örökösei : Gyula, Viktor, Gábor, Tibor, István és Palma. A hitbizománynál azon szigorú aristokratikus felfogásból indulván ki, mely egész lényét jellemezte, úgy intézkedett, hogy annak birtokosa csak oly katolikus családtag lehet, kinek neje főuri születés. Az első alapítvány az elsőszülött gróf Gyulát és örököseit, a második pedig a másodszülött gróf Viktort és családját illeti — mindenikben azonban csak a férfiágot. És ha ez kihalna, akkor első esetben Tibor, a másodikban István grófok fiága következne, s végre a kölcsönös örökösödés. Az alapító leszármazó fiörököseinek kihalása után pedig a testvéri ág, t. i. id. gróf Károlyi István, s végre gróf Károlyi Alajos leszármazó fiutódai következne.

Az első hitbizomány tartozékai : a Heves- és Külső-Szolnok-, illetőleg Nógrádmegyében fekvő debrői uradalom; Budapesten az egyetemtéren levő grófi palota és kert; Budapesten az üllői-uton levő grófi ház mögött a három pipa-utcára nyíló tenyészkert; a budapesti

határban a Rákoson fekvő grófi rétbirtok; minden ezüstkészlet.

A második hitbizomány tartozékai: a Fehérmegyében fekvő csurgói uradalom; a Pest-, Pilis- Solt- Kis-Kunmegyében fekvő sőregi puszta; Budapesten az üllői-uton levő ház. A pesti házak mind saját szerzemények és építmények. A szerzeményekhez járul még: a kéczi uradalom, mely gróf Károlyi Istvántól, — a kis-szé-nási uradalom, mely részben gróf Károlyi Lajostól, részben gróf Bolza Józseftől, végre a mácsai uradalom, mely Csernovics Pétertől szereztetett. Nem szólunk itt az ősi birtokokról, a n.-károlyi, nyir-bátori, fehér-gyarmati, erdődi, misztótfalusi, radványi, daróczi, salánki, surányi, főthi, szentesi, orosházi, hold-m.-vásárhelyi és csongrádi uradalmakról; nem szólunk a tömérdek beruházásról, baromállományról, ménesekről és juhnyájakról, melyek országszerte hiresek; csak azt kívánjuk megéríteni, hogy gróf Károlyi György, ki a sportnak minden nemében gyönyörködött, a szép paripák és gulyák mellett figyelmét az iparra is kiterjesztette. Az ő nagymuzsalyi timsó- és parádi üveggyárai kiváló érdekűek; s akik az iparkiallitások történetét ismerik, tudják, hogy ugy a belföldi, mint a külföldi kiállításokon gróf Károlyi György uradalmi méltólag szoktak lenni képviselve, amint arról legujabban a szegedi országos kiállítás is fényes tanubizonyságot tett.

De immár bezárom előadásomat. Nem mintha nem volna több mondanivalóm, hanem mert félek, hogy t. hallgatóimnak becses figyelmét máris kelletén túl vettem igénybe darabos elbeszéléssel. Pedig mennyi érdekes és tanulságos mozzanat kínálkoznék még bővebb tárgyalásra! Nem említettem fel például az ötvenes évek-

ben oly nagyjelentőségű csákoki vadászatok, hol az ország legelőkelőbb emberei gyültek össze, nem annyira a sport kedvéért, mint inkább azért, hogy az elnyomás idején, távol a rendőrség kémjeitől, szabadon közölhessék érzelmeiket és gondolataikat országos dolgok felett. Nem beszéltem az alkotmányosság visszaállításának tanulságos korszakáról, midőn báró Wenckheim Béla belügyminister felszóllítására, gróf Károlyi György elfoglalta újra szathmármegyei főispánságát a megye közönségének rendkívüli örömradiása között. Nem szólottam a főrendiházban viselt szerepéről, mint a Deák-párt egyik tekintélyes tagjáról és meggyőződés szerű hívről. Nem jellemeztem nyilvános fellepéseinek, szónoklatainak hatását — pedig mindez méltó tárgy lenne egy hű s az enyinnél ügyesebb toll leírására.

Hézagos előadásomat azonban mentse ki az, hogy nem kívántam kimerítő tanulmányt írni egy oly férfiről, kinek nyilvános működése egy fél század országos eseményeivel állott a legszorosabb összefüggésben. Én csak emlékezetét kívántam felujítani kegyeletos szívrrel és elfogulatlanúl itt, hol egykor oly áldásosan működött.

Kiemeltem életének egyes tanulságos mozzanatait. Láttuk az ő ifjúkori szereplését és öntudatos nagyszerű előkészülését a férfikor nehéz munkájához. Láttuk a közélet pályáján, mint megyénk egykori főispánját, mint a fejedelem iránti hűség és a törvény iránti tisztelet példányképét, magasan lobogtatva a haladás zászlaját. Láttuk a megpróbáltatás nehéz napjaiban, a nemzeti nagy mozgalom idején, mint szilárd jellemű hazafit és népbarátot. Láttuk a társadalmi, a közgazdasági és ipari, a tudományos és művészeti téren mint kifogyhatlan buzgalmú Mecenást. Láttuk mint embert, mint családapát — szóval láttuk az élet legkülömbözőbb viszonyaiban fáradni, áldozni, lelkesíteni.

Nem csoda, hogy a kortársak őszinte tisztelete és szeretete környezte őt, ahol csak megjelent; nem csoda, hogy jobbágysai, még a jobbágyság megszűntetése után is, fiúi bizodalommal és hálával viseltettek iránta; és hogy a fejedelem főudvarmesterévé, belső titkos tanácsosává és koronája őrévé nevezte ki.

Halála, mely 1877. nov. 9-én következett be, nem csupán családjának, hanem az egész nemzet méltó gyászát képezte. A politika, a társadalom, a tudomány és művészet, s a haladásnak megszámlálhatatlan intézetei halálán ujitották fel emlékezetét. Sőt a koronás fő és a törvényhozás is leróvták iránta tiszteletük kegyeletes adóját.

Csak mi nem emlékeznénk meg róla?

Hiszen nekünk is van okunk, mondhatnám kötelességünk megemlékezni arról, aki egykor oly szívesen és örömet emlékezett meg e megyéről, melyet büszkén nevezett „szűkebb hazájának.“

Csak mi ne emlékeznénk meg róla? Mi, a kiknek, mint társulatnak, éppen az a főfeladatunk, hogy a multnak képét és megyénk jeles férfiainak emlékét felujtsuk, megőrizzük és fentartsuk a halás utókornak követendő példány kép gyanánt?

Hiszen ő is azon eszmék hatalmas előmozdítója volt, melyeknek szolgálatában mi gyenge erővel ugyan, de őszinte jóakarattal fáradozunk. Ő kidőlt a küzdők sorából de jeles tetteinek nyoma századok mulva is látható leszen a nemzet életében, s éppen azért hazafias érdemeit méltán illeti meg az elismerés hervadatlan koszoruja.

Én, t. gyűlés őszinte örömmel nyujtom e koszorút Békésvármegye egykori főispánjának, a közügyek fáradhatatlan bajnokának. Talán e koszoru értékét nem fogja csökkenteni azon körülmény, hogy azt egy szerény vidéki közmivelődési egyesületnek egyik legigénytelenebb tagja nyujtja — az igazi érdemnek.

Szavaimat nem zárhatom be méltóbban, mint ha azon jellemző szavakat idézem, melyeket ő az öröklét kapujánál ez élettől bucsúzva azoknak hagyott végrendeletképpen, kik legközelebb állottak szívéhez. „Végül emlékezetbe hozván kedves gyermekeimnek — ugymond — hogy 1853-ik végrendeletemben, midőn még kiskorúak voltak, azon óhajtasomat fejeztem ki, hogy itt a hazában és magyar nevelők által, a nemzet hű fiaivá, hazai törvényeink és magyar erkölcsaink és szokásaink tiszteletében neveltessenek; ugy most, midőn a mindenható jószágos kegyelme megélnem engedte, hogy mindnyájokat már virágzó saját családja környezi, azt kötöm szívőkre, hogy: saját gyermekeiket, az én szeretett unokáimat, a hazaszeretetre és királyunk iránti hűségre neveljék; öntsék ártatlan szíveikbe a mindinkább enyésző jó magyar szokásokat; kedveltessek meg velök a hazai földnek, a jó magyar szokások és erkölcsök e leghivebb örének szeretetét; szoktassák őket jó korán az egyszerűségre, takarékoszágra és főleg a fényűzés kerülésére, hogy Isten kegyelméből és őseik takarékos fáradozásából azért lesznek jobb móddal ellátva, hogy fölöslegeiket a hazai közintézetek támogatására és a szenvedő emberiség nyomora enyhítésére fordítsák; hogy ősi nevők szép emlékeit úgy őrzik meg leghivebben és tartják fenn továbbra is, ha e szent kötelesség buzgó teljesítésében nem pedig külső fényben ragyognak.“

Ime, az előrelátó gondos apának, a bölcs hazafinak végső intése utódaihoz!

Vajha az egész ország gyermekei követnék ez intést! Vajha belátnák, hogy e hon, melyet gróf Károlyi György oly lángolóan szeretett, csak ily uton érheti el a mindnyájunk által óhajtott virágzás korát!

Zsilinszky Mihály.

V.

Békésmegye a török uralom idején.

— Elnöki beszédül olvastatott Gyulán sept. 16-án. 1878. —

Mélyen tisztelt közgyűlés !
Nagyérdemű közönség !

Nehéz megpróbáltatások zivataros napjait éljük.

Mintha csak egy ujabbkori Pandora-szelencének elátkozott tartalma zúdult volna ki, nemcsak hazánkra, de úgyszólván világrészünkre: akként követik egymást politikai és társadalmi közéletünkben mindazon elszomorító jelenségek, melyek éles ellentétben a századunkat jellemző „felvilágosult“-sággal, végcéljokban az enyészetnek indulás veszélyével fenyegetnék a haladásnak és közművelődésnek, s általában a civilisációnak legnemesebb vívmányait, ha a nyers erő, a durva materialismus erőszakoskodásai elé korlátot nem vonna az emberiség jó geniusának tiltakozása, — melynek folytán már többé nem a világszabadságot leigázó hódítók önkénye, hanem a szellem, a tudomány szava, a humanismus fönsége az irányadó.

A politikai események — mint századok óta mindig, úgy most is — könnyen észrevehető visszahatást gyakorolnak társadalmi közéletünkre; a culturalis haladás tényezői helyett amazok lépnek előtérbe; az izgalmas napi események többé-kevésbbé elvonják az érdeklődést a szellemi mozgalmaktól, s igazolják a régi latin közmondást, mely szerint: „inter arma, silent Musae.“

S habár — hála a gondviselésnek! — hazánk a béke áldásait élvezi is benn, mégis a közelünkben folyó külesemények tagadhatatlanul oly befolyást gyakorolnak reánk, melyre nézve a nemzeti közérzületnek valóban találó kifejezéseül emlegethetjük nagy költőnk szavait: „Megnehezült az idők viharos járása felettünk!”

Ily körülmények közt, s a meglévő viszonyok számba vétele mellett, megyei közművelődési egyletünk ügye, tovább fejlődésének és az eddig irányában tanúsított érdeklődés és pártolásnak kérdése, talán némi aggódással is tölthetne el bennünket, ha másrészt azon lélekemelő bizonyosság nem vigasztalna, hogy dacára a köztudomásu nehéz és izgalmas bel- és külviszonyoknak, megyénk lelkes közönségének nemes érdeklődése és hazafias pártolása egyletünk iránt koránsem csökkent, sőt minden alkalommal mindinkább erősültnek és megszilárdultnak mondható, — ami viszont azt bizonyítja, hogy az egylet működése oly irányban halad, mely a nyilvánult szellemi és anyagi támogatást megérdemeltnek tünteti fel, — s mintegy nyilvánuló tanujele azon közeliismerésnek, hogy egyletünk, a szellemi előhaladás érdekében, s a megyei közművelődés terén csakugyan hivatást gyakorol és magasztos missiót tölt be.

Nem az önhittség és öndicséretnek tulzott nyilatkozata ez, hanem a tények által bebizonyítható valóságnak.

Mai közgyűlésünk — melyet van szerencsém ezenel megnyitottnak nyilvánítani, — alapszabályaink értelmében kötelességszerűleg hivatva van beszámolni és kimutatást adni egyletünknek — fenállása óta letelt — negyedik évi működéséről.

Nem szándékom az egylet főtisztviselői által adandó hivatalos jelentések érdekességét gyöngíteni, de — mint az egylet elnöke — örömmel jelezhetem, egész általánosságban véve, azt, hogy egyletünk a lefolyt évben is

megtette kötelességét, betölté hivatását, gyarapodott szellemileg és anyagilag, — szóval továbbfejlődésének és virágzásának útján örvendetesen haladt előre.

Bizonytja azt azon körülmény, hogy az egyletnek alapító-, rendes- és pártoló tagjai tetemes számmal szaporodtak, — helybeli és vándor-gyűléseink, felolvasásaink minden alkalommal fényesen sikerültek, — muzeumunk is nemcsak hogy számos látogatottságnak örvend, hanem a megye minden részéből beküldött érdekes tárgyakkal is folyvást gyarapodik; — s míg az általunk bemutatott muzeumi tárgyak legutóbb a biharmegyei régészeti és történelmi kiállításon is közfigyelem és elismerésben részesültek, addig — egyleti évkönyvünknek a lefolyt évben nyilvánosságra bocsátott 3-ik kötete, a hazai hirlapirodalom és szakközlönyök mindegyikében a legmelegebb dicsérettel és ajánlásokkal volt kitüntetve, s ez által egyletünk működése országszerte ismertetve és méltányolva. — Fölemlithetem még, hogy a hazai hasonirányu összes egyletek és tudományos társulatokkal csereviszonyban és érintkezésben állunk, — s hazánk legkitűnőbb szaktudósai, mint egyletünk tiszteletbeli tagjai, velünk mintegy szorosabb viszonyban vannak, s egyletünk iránt közelebbi érdeklődéssel viseltetnek.

Mindezekről részletes és kimerítő adatokkal fognak szolgálni a felolvasandó tisztviselői jelentések, — bebizonyítva egyletünk folytonos működését és haladását; — én ezuttal még csak azt jegyzem meg, hogy Békésmegye hazánk többi megyéi közt az első egyike volt, mely — egyletünk megalakításával — a közművelődés oltárára áldozatát meghozá, s bizonyára a jó példa hatott és lelkesített máshol is, — mert ma már az ország minden részében hasonló egyletek alakításával buzgólkodnak, — s adja az Ég, hogy azok is, velünk együtt, mennél

több és fényesebb eredményt tudjanak létrehozni kedves magyar hazánk szellemi felvirágoztatására nézve.

Szabad legyen ezekután a mélyen tisztelt közönség becses figyelmét kérnem a következő szerény értekezésem tartamára, — melynek tárgya leend :

Békésmegye a török uralom alatt, s az erdélyi fejedelmek korában.*

A 16-ik században két nagy dolog történt hazánkra nézve, ugymint a reformatio s a mohácsi vész.

Az első mélyebben vitt bennünket Európa mozgalmába, mint talán a kereszténység felvétele, mert ugyszólván kikapott önmagunkból, azaz megosztá nemzetünket s lelki sebekkel veré az országot örök időkre, ha egy nem ugyan magasabb, de lételünkre nézve elhatározóbb eszme: a nemzetiség eszméje nem fog gyógyításához; — a másik önföldön tette semmivé a magyart, s uj meghasonlásba vitte hazánkat, melyben király és király álltak szemközt egymással, — s vallás és nemzetiség e két legszentebb tárgya nemzetünknek, — vitte elől a dulongás fegyverét s utánna az emberi szenvedélyek, s mindennemű apró roszaknak táborilag rendezett serege.

Ha e korból semmink sincs, köszönjük meg Istennek, hogy magunk mint magyar nemzet megvagyunk, — s

* Források és történelmi kútfők : Történelmi tár VI. k. Adalékok a török-magyarkori beltörténethez. — Hivatalos nyomozások a török adó s hódítások körül Borsódban, a 17. sz. első felében. — A győrmegyei hódoltságáról — Ráth Károlytól. — Török-Magyar történelmi kútfők — fordította Repiczky János. — A törökök a Jászságban — Kempelen Győzötől. — Kecskemét város története — Hornyik Jánostól. — A dévaványai 34 db. török oklevél — fordította Ebert Ferdinánd. — Nagy-Körös városa török levelei — fordította Repiczky János. — A török uralkodás Magyarországon — Salamon Ferencztől. Ujabb adalék a török uralkodás történetéhez Magyarországon — Szilágyi Sándortól. — Protocollum Báthoryanum — Szalay László munkái közt. Décey Sámuel Osmanographiája. — Békésvármegye hajdana — Haan Lajostól. — Nyelvemlékek II. kt. — Magyar országgyűlési emlékek — Fraknoi Vilmóstól. — Erdély történelme — Kővári Lászlótól.

azt elmondhatjuk, mert a tűzpróbát diadalmasan megállottuk.

Izrael népe veres tengeren szálla be az ígért földre, nekünk önvérünkéből készült e tenger, s még meg is kelle lábolnunk azonfelül.

Évkönyveinkben nem egyszer találunk nemzeti nagy szerencsétlenségek napjaira, s e szerencsétlenségek létünket fenyegették s mintegy kiakartak törülni nemzetek sorából.

Másfél századig küzdöttünk a megsemmisülés ellen, úgyszólván tűzhelyeink előtt. A magyar birodalom darabokra szakadt, — Magyarország csak néhány megyéből állott, — Budán a török szultán parancsolt, s Erdély félig függetlenül, félig megalázva, nemzeti létünk végbástyája lön.

Minő sötét kép! A vérszomj és kegyetlenség, az árulás és megvesztegetés, az elfajulás és gyávaság minő undok jeleneteivel találkozunk! — S mégis, e korszakban is sok vigasztaló, sőt lelkesítő is van. A bomladozás küzdelmeiben mennyi erő nyilatkozik, és a bőszen szenvedélyek közt a hazafiság és hősiség mennyi és minő példányai emelkednek ki! — Egy Báthory István, a Zrinyiek, egy Bethlen Gábor, a Rákóczyak s annyi más dicsősége koronként futó fényt vet pusztuló falvainkra, bevett várainkra, megalázott nemzetünkre, — s mintha ez nem a hanyatló nap végsugára volna, hanem az emelkedőé, mely fellegekkel küzd, — mintha a veszély és a pusztulás közepette, például és bátorításul, rendkívüli tehetségeket, nagy erényeket küldene közénk a gondviselés.

. . . „Csapásra nyujtá vaskezét a sors Mohács felett, s Mohács egy véres honfi sir, egy nemzet átka lett!“
 . . . így énekli költőink egyike gyász balladájában a szörnyű csatát, így kezdek én is egyszerű történelmi vázlatomat.

1526-ban augusztus 29-én (melyik magyar ne tudná e gyásznapot?!) történt a mohácsi csata.

Másnap a gyásztéren, — hol egy király, két vezér Tomory és Zápolya György mellett 5 püspök, 600 főnemes, 13 ezer ember, 80 ágyú feküdt, s lefordított zászlóink erdeje lengett, — a törökök győzelmes szultánja II. Szolimán arany trónt emeltetett magának, s a mi még a csatamező vagy futásban kézre-kézre került — két ezer magyarnak trónja előtt fejét véteté. Az örökké bús emlékű János fővétele napján a magyar nemzet feje, dicsősége porba hullt. Budán nem ült több magyar király, s Mohács terén másnap új trón és pogányság kezdé meg gyászos uralmát, — Magyarország szent földje a török lova patkójának tiprása alá került.

Sokszor veszténk csatát, de soha sem ekkorát; a győzhetés reményét is elvesztettük ezzel együtt.

A mohácsi csatavesztés utat nyitott a töröknek, II. Lajos király eleste trónkövetelő igényt Ausztriának, s az épen folyamatban volt polgári és egyházi reform forrongása kaput tárt a külföldről reánk uszított pártviszálynak.

Történelmünknek ezen szomorú korszaka, melynek valóban méltán adhatjuk a „Török világ Magyarországon“ nevet, főbb vonásaiban ugyan eléggé ismeretes, de apróbb részleteiben, az akkori megyei, polgári és közélet viszonyait tekintve, nagyrészt csak hagyományos mondák és mesék tömkelege.

Főleg megyénk — Békésmegye viszonyairól, feltűnőleg kevés az, mit e korra vonatkozólag köztörténelmeinkben találunk.

Ennek okát — megyénk monographusa, egyletünk közösen tisztelt alelnöke — Haan Lajos ur, igen helyesen magyarázza meg „Békésmegye Hajdana“ című munkájában, midőn a többi közt így szól:

„Más megyékben vannak szabad királyi városok, püspöki székhelyek, káptalanok, konventek, melyeknek történelme az egész megye multjára világot vet, s falaik közt legalább egy pár okmány daczolhatott az enyészettel, — itt ilyenek se nem léteztek, se nem léteznek. Két középtekintélyű mezőváros, néhány csekély község képezte e vármegye contingensét egész a 18. századig.

Más megyékben vagy a megye levéltárai, vagy legalább egyes tekintélyesebb családok levéltárai megmaradtak, — nálunk a hosszas török uralom mindent elpusztított, ami a vármegye hajdanát csak némileg is földerithetné. A megyei egyes nagyobb birtokos családok e török világ alatt elköltöztek innen, s nagyrészen ki is haltak, — netalán felmaradt családi okmányaik ki tudja melyik rokon családnál penészednek; — maga a köznép is kivándorolt, beleunva a sok zaklatásba, úgy hogy oly község, mely magát a török uralom alatt is fentartotta volna, megyénkben csak 7 van, um. Gyula, Csaba, Békés, Doboz, Vári, Gerla és Ványa, — a többiek lakosai mind jövevények, kik a 17-ik század elején vándoroltak ide.

Békésmegye — mint ilyen — 1566—1715-ig nem létezett; a 18-ik század elején szerkesztett némely földabroszokon annak helyén Torontál megye fordul elő“

Ily körülmények között — nekünk fölötte kevés számmal lévén saját okirataink, emlékeink, történelmi adataink, hogy megyénknek e korban való történetéről mégis némi képet formálhassunk, oly művekhez kell fordulnunk, melyekben megyénkről is van különösen említés, — vagy melyek az akkori általános viszonyokról szólnak, — minthogy ezek megyénkire nézve is ugyanazonosak.

E kor története egyébiránt oly érdekes, oly eseménydus, s következtéseiben oly messze kiható, hogy

annak részletesebb tárgyalását, s különösen megyénk ez időben való szereplésének ismertetését, valódi örömmel tüzttem ki céloomul.

I.

Ritkán nőtt oly rövid idő alatt oly nagyra valamely állam, mint a török birodalom, — mely a 14-ik század elején, Osmánnak — a birodalom alapítójának idejében, Kis-Ázsiában még alig egy napi járó föld területet foglalt el, két század mulva már 3 világrész fölött terjeszté ki uralmát.

A 15-, 16-, s még a 17-ik században is a török birodalom az akkori világ legfélelmesebb hatalmassága volt. Az összpontosított államhatalom korlátlanságán kívül erejét nagyrészt katonai szervezetének köszönheté.

A török állam céljául merőben a hódítás, birodalom terjeszkedése volt kitűzve.

Eleinte vallásos indokok táplálták nálok a harci-vágyat. Céljuk volt: minden nemzetet megnyerni, vagy fegyverrel kényszeríteni Mahomed vallásának elfogadására. De később — valamint a szultánok nem gondoltak vele, ha a meghódított népek továbbra is megmaradtak régi vallásuknál, csak adót fizessenek, sőt nem mozzint alattvalót is fogadtak zsoldjukba, — szóval a hódítás céltalanná lett, s csak magáért a hódításért történt, — úgy a hadseregnél is az egyetlen erkölcsi rugó, a vallásos vakbuzgóság elenyészett, a nélkül azonban, hogy a fanatizmus vadsága és undok vérengzése kiveszett volna.

A birodalom maradandóságára távolról sem volt az a gond fordítva, a mi terjesztésére, — mert maradandó állam csak az lehet, mely népei szellemi és anyagi szükségének kielégítését tűzi ki az állam legfőbb céljául.

A hatalmas II. Szolimán első hadjáratától, melylyel Szabácsot és Belgrádot vette be, az ötödikig, a melylyel

Budát keríté uralma alá, Magyarországnak csak határ-szélei estek a török hódítás áldozatául. E 20 évi időszak alatt Buda kétszer volt a zultán birtokában, ki azonban néhány napi birtoklás után, mind kétszer visszaszabocsátá azt szövetségese, Zápolya magyar király kezei közé. Csak János király halála után hitte elérkezettnek az időt, hogy az országnak egy nevezetes részét a fővárossal együtt birodalmához csatolja. A véletlen találkozásából — ez éppen a mohácsi csata 15-ik évfordulóján, 1541. augusztus 29-én történt, — s ettől kezdve számíthatjuk a török uralkodást Magyarországon.

A 16-ik század második fele az ozmán hódítás korszaka, — erőszakoskodás, rablás, zsarnokság kíséretében. Az 1541—52. közti időszakban lőn végrehajtva a Duna-Tisza körének, s a Dunántúli vidék egy részének behódoltatása. Buda elfoglalását 1542-ben Szegedé, 1552-ben Szolnoké követte. Ez utóbbi évben Temesvár elfoglalásával már lehetővé lett magyar földön a második basaságot is felállítani, s e tized alatt a behódoltatással a rendezés is végbe ment. Esztergom, Pécs, Nógrád, Hatvan, Simontornya, Székesfehérvár, Szécsény, Fülek, Veszprém, Szolnok, Tata, Szigetvár, Gyula s több más kisebb várak egymásután estek el.

Mihelyt a török valamely területet elfoglalt, az egészet kiosztotta katonái közt, mint tulajdonát, nem tekintve az előbbeni birtokos jogaira.

Ezen birtoklás egészen katonai természetű volt. Mutatják ezt magok az elnevezések is. A kiosztott birtokot kilidzs-nek, vagy kard-nak hítták, magát a hűbérest pedig szipahi-nak, vagy lovas katonának, mivel eleintén kivált csak lovasoknak osztattak ki ilyen birtokok; a kerületi parancsnokot szandzsák bég-nek vagy zászló fejedelem-nek nevezték, és

kerületét, mely számos kilidzs vagy kardbirtokot foglalt magában, szandzsák-nak vagy zászló-nak.

A szultán a meghódított részből igen sokat a császári magánkincstár részére tartott fenn, s az ily birtokot khász-nak vagy belső birtok-nak nevezték. Ilyen volt az alföldi városok nagy része, mint: Kecskemét, Nagy-Kőrös, Czepléd, Jászberény, Mező-Túr, Hold-Mező-Vásárhely, megyénkben Ványa. — Az ily császári birtokbeli lakosságnak állapota mégis türhetőbb volt, mint melyek szipahik közt osztattak ki, — mert a khászban annyira-amennyire fenhagyatott a tulajdonjog, a lakosok nem voltak annyi zaklatásnak kitéve, s nem függtek a szipahik zsarnoki önkényétől.

Az elfoglalt vidékek, s általán az országnak a török uralom alatti része hódoltság-nak neveztetett.

Minő volt a meghódolt helyeken a magyarság élete? E fontos kérdésre hasztalanul keressük a feleletet régibb történészeink, Istvánfy, Bonfin, Bél és mások műveiben. Maga különben Décsey Sámuel is, kinek „Osmanographiája“ igen sok becses adatot tartalmaz, e kérdésre úgy igyekszik megfelelni, hogy az azon korbéli írók hanyagságát és lelkiismeretlenségét vádolja, amiért a közvetlenül előttök lefolyt történelmi és társadalmi jelenségeket műveikben meg nem örökítették.

Belállapotokat tüzetesen ismertető egyenes adatokat hiában keresünk a magyarországi török birtokra nézve. Legbecsesebb, leghitelesebb kútfők, a hivalos okmányok, és pedig különösen azon megyéknek egészben vagy legalább részben megmaradt levéltárai, melyeknek kisebb-nagyobb része a török alatt volt; — második rendbeliek azon városaink — s főleg az alföldi nagyobb mezővárosok — mint Czepléd, Kőrös, Kecskemét s a Jászságnak, — legnagyobb részt török nyelven írt, de az akademia

megbizásából már magyarra is lefordított levélgyűjteményei.

Ezeknek külön-külön elszórt adatait egybeállítva, megtudunk belőlök annyit, hogy a nemesek, kikből azelőtt a megyei hatóság kitelt, többnyire a be nem hódolt megyékben keresték és találták a hazát, — s a vármegye pusztán maradt házában a szandzsákbég, vagy egy-egy janicsár-aga székel. Ezek aztán a védtelenül maradt szegény földnépét a legkülönfélébb terhes adókkal nyúzták, harácsolták, mely adók nemcsak pénzből, hanem különféle élelmi- és gazdaságiszerekből, árúciókból, s azon felül terhes kézi- és ígás napszámból álltak, melyet ha a szegény nép a telhetetlen zsarnokoknak ki nem szolgáltatott, falvaikat felprédálták s leöldösték vagy rabszolgákká hurcolák őket.

Ily körülmények közt a jobbágyság gyakran pusztán hagyá telkeit, s ment jobb állapotot keresni. Könnyen megmagyarázható ezekből, hogy az alföldön — s megyénkben is miért van annyi „puszta“ nevű hely, melyek a török uralom előtt mind megannyi népes és virágzó helységek voltak. A szultáni rendeletek tilták ugyan a föld népe sanyargatását, — így például az ezelőtt két évvel, egyletünk titkára Zsilinszky Mihály úr által a budai kamarai levéltárból lemásolt s bemutatott levélből, — melyet a szultán 1583. év végén a dúlások és rabló portyázásokkal vádolt gyulai béghez küldött, — kitűnik, mily szigorúan írt a szultán, a panaszt előadva, így végezvén levelét: „te néked árul a dologhrul én előttem nagy számadásod vagyon. Hol az én parancsolatom hozzád megyen csak egy óráig, mihelyt az én parancsolatomat látod, ne késsél, hanem meny végére ki volt ennek (a rablásnak) oka, és azokbul a falukbul valami nálad vagyon, vagy Ember, vagy Marha, ez ha másutt vagyon is, megh keressed, és a honnét vettétek,

oda bocsássod, csak vött lehellésed sem várván, hanem mingyárást. Így tudgyad!“ ... Másfelől jó móddal biztatták volna a népet a behódolásra, — így a Szolimán által Debreczennek adott menedéklevélben olvashatjuk: „És ha valamely hódolatlan földről, Gyuláarul, avagy egyéb városokbul, falukbul, valamely ember az én hódolt földemre avagy akar jönni, akármicsoda rendbéli ember legyen, nagy bízvást jöjjön az én hitemre, mert sem személyébe, sem marhájába meg nem bántják.“

A török különben még a megyék határszéleit is letörölte alföldünk térképéről. Csanád, Csongrád, Békés, Krassó egy része, Szörény, Temes, Torontál, Pozsega, Bács, Pest, Pilis, Zsolt, Kis- és Nagy-Kúnság, Jászság, Heves, Fehérvár, Esztergom, Tolna, egyrészt Baranya, Győr, Zala, — ezen vidékek tartoztak a török hódoltsághoz — nem volt a török mappán.

A török e helyett az elfoglalt várakról véve a nevezetet, új kerületekre osztá hazánk nagy részét.

Kezdetben — Szolimán alatt — az egész török birodalom felosztása modorában, csak szandzsákokra osztott a magyar föld, a budai beglerbég vezérsége alatt. Szolimán adózási törvényei is csak egyes szandzsákokra oszlanak s ezekről szólnak. Később — Temesvár elfoglalásával — még Szolimán idejében, új beglerbégség keletkezett Magyarországon, s ekkor tájt mintegy 25 basa és bég ült a várakban, s ugyanannyi kerületre volt osztva az ország.

Midőn utóbb Eger és Kanizsa is török kézre került, már új felosztást találunk; — ez azonban nem az új foglalás miatt történt, hanem azon okból, mivel III. Murad szultán, ki Szelim után 1575-től 1595-ig uralkodott, az egész ozmán birodalmat a szandzsákokon kívül villajetekre vagy helytartóságokra osztá, s ez új felosztás lőn életbe léptetve a magyar hódoltsági részekben is. Magyaror-

szágnak 5 helytartósága volt: a budai, egri, temesvári, kanizsai és boszniai, melyek közül Gyula a temesvárihoz tartozott.

A törökök minden igyekezete e behódolt részek gyarapítására fordított. A behódoltatási törekvés még élénkebben nyilvánult a várak körül. Erre nézve épen a gyulai vár behódoltatását illetőleg, igen érdekes esetről birunk tudomással.

Mehemed szolnoki szandzsák bég, 1557-ben felszólítja Mágochi Gáspár gyulai várparancsnokot, hogy miután Ferdinándtól sem segítség, sem adomány nem várható, küldje hozzá megbízott emberét, és ő, részére minden jót és uraságot kieszközöl, sőt még Gyula várának uraságát is, — természetesen a behódolásért; s figyelmezteti Bebek Ferencz példájára, kinek a basa hűségéért uraságot és szandzsákságot adott. — Nem sokkal ezután Musztafa bég, szegedi és kalocsai szandzsák ír Mágochinak, s felszólítja, hogy térjen a János király hűségére, mert „nagyobb tisztességet vesz fel Bebek Ferencznél, s ugyancsak azon tisztben bizony megmaradhat.“ Mágochi azonban — mint tudjuk — megtartá a várat Ferdinánd hűségében.

Azon átkodott és szakadatlan harczban, mely Magyarországon örökös volt az egész török idő alatt, a török „ellenség földé“-nek nevezte a be nem hódolt vármegyéket, a magyar pedig ritkán adott más nevet a gyűlölt ozmánnak a „pogány török“-nél.

S hogy az elnyomott magyarság is, ahol csak alkalma volt, nem mulasztá el soha ártani kegyetlen ellenének: azt szinte természetesnek vehetjük. Ehhez járult, hogy a folyvást két királyt uraló honban nemcsak a törököt kelle ellenségének tekinteni, hanem önönvérét a magyart is, ha az a másik párthoz tartozott; s lassanként megszokta a magyarság is „ellenség földé“-

nek nézni az ellenpárti honfiak birtokát, s azt épen oly törökös vadsággal dúlta, pusztította.

A folytonos harczi élet durvává tette a kedélyeket, — a folyvást üldözött, zaklatott nép elkeseredetté lőn, s békés foglalkozásával felhagyva, százanként összeállva dúlt, rabolt, prédált mindent, ami elé akadt, s amiből zsákmányt remélhetett.

E gyülevész had, melynek rabló portyázásai később szinte megszokottá váltak „martalóczok“ név alatt szerepel történetünkben.

Ezek bármelyik hadakozó félnek bérébe állottak, elv és hűség nélkül, — s aztán ha valamelyik pártot felprédálták, akkor annak bujtogatására tüstént készek voltak visszafordulni bért adó előbbi uraik ellen.

A „protocollum Báthoryanum“ is említést tesz e rabló támadásokról, 1570-től 80-ig. Van ebben oly esetről szó, hogy 9 jancsár indulván ki Budáról, s Szolnok és Gyula közt egy faluban meghálván, fegyveres magyarok rohantak rájuk, elfogták, Kassára vitték őket, s ott 200—200 forinton adták el. Az erdélyi fejedelemnek nagyváradi helyőrségét gyanúsíták e tettel.

Hasonló esetről van említés téve Bethlen Gábor idejében, hogy a martalóczok Temesvár kerületében, a gyulai szandzsákbéget, 60 jeles agával és birtokos urral, valamint számos katonával meggyilkolták, — mint ez a Bethlen által a szultánhoz küldött követség utasításában panaszkép van, mintha a martalóczokat ezuttal a német bérelte, biztatta volna a rablás és pusztításra.

Azonban legyen elég ennyi a török uralom általános viszonyainak ismertetéséből, — s térjünk át ezek után a megyénket különösen érintő események részletes tárgyalására.

II.

II. Lajosnak örökösök nélküli kimultával az ország trónjának betöltése két pártra osztá a nemzetet.

Az egyik — a szabad király választási jog alapján, Zápolya János, az erélyes erdélyi vajda és szepesi gróf, az ország leggazdagabb és legtekintélyesebb főura mellett sorakozott, — a másik párt örökösödési jog czimen, Ferdinand ausztriai főherczeget, Ulaszló király Anna leányának férjét óhajtá királyul.

Zápolya a nemzeti trón helyreállítására hivatottnak s elég erősnek érezvén magát, a kijelölést elfogadta, — de Ferdinand is csakhamar tudatá, hogy a koronára jogot formál, s kész azt magának fegyverrel is kivívni és biztosítani.

Zápolya párthivei, az ország legtekintélyesebb főurai, a nemesség nagy része, s főleg Erdély és a Tiszántuli megyék követei, 1526. október 26-án Tokajba előléges értekezletre gyűltek, — melyen Békésmegye nemessége is képviselve volt. Ott voltak ugyanis gerlai Ábrahámffy Péter, Glézsán Miklós, Székely Márton, Bajomi Benedek, kik mindnyájan feltétlen hivei voltak Zápolyának, s ebből ítélve, akkortájt valószínűleg az egész megye a Zápolya, — vagy ugynevezett nemzeti párthoz tartozott; igazolja ezt azon körülmény is, hogy Zápolya még ugyanazon évben Békésmegye főispánjául nevezte ki Ábrahámffy Pétert, — hogy azonban ez meddig, avagy egyáltalán viselte-e a főispánságot: az nem tudható.

Zápolya aztán a Székesfehérvárt tartott országgyűlésen nagy lelkesedéssel királylyá kiáltatott, és november 11-én a Szt.-István koronájával meg is koronáztatott.

Azonban Ferdinánd és pártja sem hevert tétlenül ezalatt, — s a főherczeg ugyanazon év december 16-án Pozsonyban, egy gyéren látogatott országgyűlésen, szin-

tén királylyá kiáltatott ki, s a következő évben ő is megkoronáztatott.

A két fél közt előbb csak diplomatiái téren folyt a vita, — de végre is fegyverre került a sor, s a szerencse mindjárt eleintén határozottan a Ferdinand pártjára szegődött, úgy hogy ennek ügyes hadvezérei Zápolya seregeit egymás után tönkre verték, várait elfoglalták s ügye oly szerencsétlen fordulatot vett, hogy mint földönfutó, kénytelen volt Lengyelországba menekülni.

Itt lepte meg őt a hír, hogy követét Laszky Jero-most a szultán ünnepélyes kihallgatáson fogadta s a hatalmas Szolimán a próféta nevére esküvé, hogy Magyarországot — melyet már hódítmányának néz, — visszafoglalja, s arról Zápolya részére lemond, és őt királyságában megerősítendi.

A szultán 1529. július havában csakugyan roppant sereggel jelent meg az ország határán, — szeptember havában elfoglalta Budát és Visegrádot, hol a korona is kezére került, s hódítmányait csakugyan átadá Zápolyának, ő maga pedig hadával Bécs ellen indult, melyet több napig sikertelenül ostromolván, végre tömérdek zsákmánnyal és rablánczra fűzött magyar fogolylyal kitakarodott az országból.

A szultán távozása után, míg Zápolya az ország belügyeinek rendezésén, és saját állásának biztosításán szorgoskodék, addig Ferdinand az ország elfoglalt részének apránkénti visszaszerzésére, s pártjának erősítésére minden lehetőt elkövetni megkísérlé.

A két király és pártja ellenségeskedése folytán a hont majdnem megsemmisüléssel fenyegető gyászos tragédiában, Békésmegyének is bőven kijutott a maga szomorú szerepe.

Békésmegye mint általában a tiszai megyék legnagyobb része, — mint már említők — eleintén határo-

zottan a Zápolya pártján állott, — később Ferdinand is megkísérlé mint mindenütt, úgy itten is, hogy vesztegetéssel, ígéretekkal, ajándékozásokkal, magának párt-hiveket szerezzen.

A megye fő- és székhelye a 16-ik század elejéig nem Gyula volt, mert ez még akkortájt Zarándmegyéhez tartozott, s valószínűleg csakis e század 3-dik évtizedében csatoltatott Békéshez.

A gyulai vár különben, mint az Erdély felőli végvárak egyike, elég jó karban lévő jelentékeny erősség lévén, s fekvésénél fogva az egész vidéket uralván, természetes, hogy mindenik fél igyekezett azt maga részére megszerezni és biztosítani.

A müncheni levéltárban megyénkre vonatkozó okmányokból — melyeket egyletünk titkára és szorgalmas történészünk Zsilinszky Mihály úr, mult évi jelentésében futólag érintett, — e korszakra vonatkozólag tudjuk, miszerint Brandenburgi György örgróf, ki nejével Corvin János herczeg özvegyével szerezte meg Gyulát, és több más megyénkbeli birtokot, hazájába visszatérte után, gróf Thurboeczot bizta meg, hogy Magyar és Erdélyhoni birtokait, melyeknek nagy része a korona birtokába szállott, barátságos egyesség, vagy a törvény útján szerezze vissza neki; később Ferdinánd királynak is irt ez ügyben, a ki meg is ígérte, hogy ha Zápolyától e vidéket meghódítja, Gyula várát és hozzátartozóit neki adja, ha hozzá hűséges lesz, — ez azonban mint tudjuk sohasem történt meg.

Ugyancsak a müncheni levéltári okmányok tudatják velünk, hogy a gyulai várnak eddig ismeretlen nevű parancsnokai voltak 1525—27. Alhorn János, — 1528. Békés János, — 1529. Simay Mátyás.

Ferdinand király 1527—32. közt kelt adománylevelében Perényi Pétert tevő a vár urává, — ez azon-

ban a várat, a Zápolya pártiak miatt sohsem vehette birtokába.

Egy 1532-ből meglevő okmányban Békésmegye tisz-tikara tudósítja János királyt, hogy királyi parancs foly-tán, Tarcsa, Edeles, Szarvas, Káka és Fásra nézve a Si-mayak közt törvényes osztályt eszközölni akarván, Si-may Gáspár az osztálynak ellen állott, s így az nem si-került; — a barátságos egyesség különben a nevezet-tek közt, a következő évben csakugyan létre jött.

Egy másik — 1535-ben kelt okmány szerint, Zá-polya János király, békésmegyei Szent-Miklóst, étek fogó mesterének, vidi Bereczffy Mihálynak adományozá, — s midőn ez a birtokba törvényesen bevezettetett, Ábra-hámffy István fegyveresen állott ellen a beigtatásnak; minélfogva Mihály mester jónak látta Ferdinand király kegyéhez is folyamodni, s Szent-Miklós birtokában csak-ugyan megerősíté őt ez is.

Egy 1540-ben kelt oklevélben pedig János király meghagyja Bihar, Zaránd, Csanád, Arad, Csongrád, Bé-kés, Külső- és Közép-Szolnok megyék rendeinek, hogy adjanak bizonytságot arról, hogy Káka nevű békésmegyei birtok mi jogon illeti Toldi Miklóst.

A gyulai várat Perényi után Czibak Imre, Zápolyá-nak jeles hadvezére és hive birta, a váradi püspökség javaival, s Világos és Hunyad várával együtt; — ennek idejében egy alkalommal Zápolya is töltött erre átutazva egy éjet Gyulán, — de Czibakkal akkor feszült viszony-ban állván, nem hozzá, hanem a plebániára szállt.

Czibak Imrét 1534. év nyarán Gritti Alajos orozva meggyilkoltatván, utána a gyulai vár és vidéke Patóchy Ferencz kezére került, ki egyszersmind a megye főispánja is volt.

Eperjesi Patochy Ferencz egy ingatag jellemű, saját érdekeit vadászó, erőszakoskodó, s meggyőződését, elveit

haszonért könnyen feláldozni kész fő ur volt, ki hol egyik, hol a másik párthoz szegődött a körülmények szerint, s kormányzása ideje alatt, a megye mindinkább alább süllyedt.

Külömben ez időtájt a közviszonyok már nagy változáson mentek át. A 10 évet meghaladott makacs ellenségeskedés s a roppant pénzt és emberáldozatot felemésztő örökös háboru végre mindkét pártot kifárasztá, — s hajlandónak mutatkozott mind a kettő a kibékülésre; s így jött létre 1538. február 24-én a nagyvárad béke, melyszerint Ferdinánd és János egymást királynak kölcsönösen elismerték, s egymással véd- és dacz szövetségre léptek, — azon feltétellel, hogy János halála után az egész ország Ferdinándra és utódaira szálljon.

E béke szerződvényben lett kimondva először Erdélynek Magyarországtól való elszakadása, s az ugynevezett „magyarhoni részek“ — partium u. m. Kraszna, Középszolnok, Kővár vidéke és Zaránd megyéknek Erdéllyel való egyesítése.

A váradi béke azonban csak rövid békét adott a honnak, mert állandó ez már csak azért sem lehetett, mert egyik fél sem tartotta azt kötelezőnek, mivel sem rendszeresen aláírva, sem a töröktől félelem miatt kihirdetve nem lett.

János király a következő évben megnősült, s csakhamar azután betegeskedni kezdett, ugyannyira, hogy fia születésének híre már halálos ágyon találta őt, s nagy tervei és szép reményei küszöbén meghalt egészen váratlanul, 1540 július 22-én Szász-Sebesen.

Halála után — végrendeletéhez képest — az országrendei, fiát a csecsemő János Zsigmondot kikiálták Magyarország királyának és megkoronázták, az özvegy királyné — Izabella — mellé pedig kormányzó tanácsot

választának, — s a történelekről a szultánt is értesíték ki mindenben megnyugodott.

Azonban Ferdinánd a váradi szerződés értelmében jogait követelvén, annak érvényesítésére újra fegyvert fogott — minek az lőn az eredménye, hogy a szultán roppant sereggel az országba tört, Budát elfoglalta, s nehogy az gyöngé asszonyi kezekben veszélyeztetve legyen — a maga számára megtartá és basasággá tévé, — Izabellát pedig Erdélybe utasítá, igérvén, hogy mihelyt fia a férfi kort eléri, minden hódítványt vissza bocsát kezére s őt királylyá teszi; — Buda ormain a keresztet tehát a félhold jele váltotta fel, s itt kezdődik sajátlag az egységes Magyarbirodalom széttagolása.

János király halála után a Zápolya ház ügyének Martinuzi György lőn lelke, éltető szelleme. Merész, vállalkozó szellem, de azért nem kevésbé óvatos, és nem ritkán ravaszul számítani is tudó rendkívüli férfi, ki egyszerű szerzetesből bibornok- és az ország kormányzóságig emelkedett langesze által.

Mint kitűnő politikus és ügyes diplomata, ki a körülményekkel csakhamar számolni is tudott, Buda elfoglalása után minden működését oda irányzá, hogy Erdélyt és a részeket Ausztria véd uralma alá juttassa inkább, mintsem a török barbár uralmának kitegye, s célját oly ügyes tapintattal tudta kivinni, hogy látszólag mindkét félnek szolgált, sajátlag pedig mindkét félt eszközül használta saját céljaira.

Békésmegye ez időben több más birtokokkal együtt a Martinuzi kézen volt.

A gyulai vár parancsnoka még ekkor is Patochy Ferencz főispán volt, kinek ingadozó jellemében azonban Martinuzi épen már nem bizott s erőszakoskodásai ellen végre is kénytelen volt ellene népfelkelést támasztani, s őt elfogva Váradon elzáratá.

Ez időre esik Gyula város és a megye történetének egyik igen nevezetes mozzanata, az 1543. évben február 11-én Gyulán tartott országgyűlés, mely az ország zilált belügyeinek, rendezésével s az erőszakoskodó hatalmasok törvénytelen ségeinek szigorú rendszabályok által való meggátolásával foglalkozott.

Martinuzi — az országnak Ferdinánd kezére leendő átadásával már előbb nyilván fellepett, s 1550-ben az e tájakon eső várakat, köztük Békést is tényleg átadá Ferdinándnak. Két év múlva 1552-ben a veszprémi püspök közbenjárására Patochy a gyulai várat is Ferdinánd kezére juttatá; kinek pártja ettől kezdve mindinkább erősült e vidéken. Nem tudható, hogy mindjárt eleintén kire bízta Ferdinánd a gyulai vár parancsnokságát, de utóbb 1556-ban a békésmegyei születésű Magochy Gáspárban csakugyan megtalálta derék és hű emberét. Ez időben már, — ugylátszik — hogy a megyének sem rendes tisztikara nem volt, sem gyűlései nem tartattak, ámbár a megye gyűlései azelőtt e század elején különben is Kamuton tartattak, amint ez számos meglevő okmányokból kitünik, s Gyula csak is e korban lőn a megye fő- és székhelyévé, amidőn aztán a gyulai vár parancsnokai lettek mindenben a teljhatalmu intézők.

A Ferdinánd hűségében tántorithatlan Magochy helyzete a Zápolya pártiakkal szemben eléggé nehéz volt Gyulán, s mindig résen kellett állnia, hogy általok ki ne játszassék.

Igy Magochynak 1556. június 20-án kelt, s máig is fen maradt leveléből, melyben Nádasdy Tamás nádort értesíté általában a dolgok itteni állásáról, tudomást nyerünk arról is, hogy a törökökkel czimboráló Zápolya-pártiakkal valóságos harczot kellett vívnia, különösen gerlai Ábrahámffy Imre ellen, aki a csabai és megyeri erődjeiből folyvást nyugtalanítá, s míg végre Magochy

a mondott év és hóban véletlenül rajtok ütött, őket szétugratá a csabai várkastélyt ostrommal bevette, mely alkalommal a vár ura is életét veszté, s mindkét erődöt földig romboltatá, hogy többé az ellen párt fészkeül ne szolgálhasanak.

Ez időben terjedett el vidékünkön a protestantismus, melynek több főurakkal együtt Magochy is egyik buzgó pártfogója és előmozdítója volt, s valószínűleg ez okból történt később a gyulai várparancsnokságról való lemondása, — minthogy némely gyulai lakosok jönnek látták Magochy tudtával s talán beleegyezésével is — a cath. egyházzal maradt templomi kincseket Kassára vinni, s ott eladni annak árát a vár erősítésére s védelmi szerek beszerzésére fordítani, a mit aztán Forgács Ferencz váradi püspök Ferdinánd királynak bepanaszolt; a király ez ügyben vizsgálatot rendelt, s annak megejtésével a pozsonyi káptalant bizta meg; hihetőleg tehát ezen körülmény vonta maga után Magochy lemondását.

Utána egymást követték a várkapitányságban 1559-ben Bornemissza Benedek és 1560-ban Törteli Kun Balázs, akit még ugyanazon évben Kányaföldi Kerechényi László, Békés- és Zarándmegyék főispánja, s az ország alsó részének kapitánya váltott fel tisztségében.

Ferdinánd királynak ezen időszakból több adománylevelét birjuk; — így 1553-ban Megygyes, Fövényes, Jánosháza, Keszi, Galvács, Krakó, Kamroth birtokokat, és egy, Gyulán a Sz. Mórícz utszában fekvő nemesi telket új adományképen gyulai Gál István özvegyének Krisztinának, és György András, István és Bertalan fiainak ajándékozta, — 1557-ben Királyság és Donáth nevű, másképp a váradi apácák javadalmához tartozó birtokokat, bizonyos feltételek mellett Horváth Marinith Ferencznek adományozta, — 1559-ben pedig meg hagyá Bornemissza Benedek gyulai várkapitánynak, hogy Keszi

Lőrincz, Szolith Miklós és Mátyásnak adja vissza a gyulai várhoz foglalt, de Bács- és Torontálmegyékben fekvő birtokaikat — úgy azonban, hogy azok lakosai a gyulai vár körüli munkákat tartoznak továbbra is teljesíteni.

Azonban sokkal előbb már, igen nevezetes fordulat állt be az ország bellétében és politikai szerepelésében.

Martinuzi kijátszván a török főnhatóságot, rábirta Izabellát, hogy mondjon le az uralomról, fiával Kassára költözve megfelelő kárpótlás mellett adja át királyságát Ferdinándnak. Erdély átvétele meg is történt, de annak kormányzása tovább is Martinuzi kezén hagyatott, azonban a császári hadak fővezére, Castaldó tábornok Martinuzi politikáját kétszínűségnek és árulásnak vélvén, vagy talán mivel a bibornoknak mesés nagyságú kincseire vágyott, katonáival Felvinczen éjnek idején ostrom alá vette, s az ősz főpapot 1551. december 17-én egyik zsoldosa által orozva meggyilkoltatá.

Martinuzi tragicus bukásával Erdély kormányzása Castaldó kezébe esett. Azonban Erdély rendei nemzeti intézményeik s féltve őrzött jogaik függetlenségének leigázását, sokáig nem tűrhetvén Castaldót, az országból csakhamar kiszoríták s 1556-ban október 22-én Izabellát és fiát fényes pompával újra visszahozák Kolozsvárra, hol még ugyanazon évben november 25-én országgyűlés tartatván, ezen szerveztetett az önálló nemzeti erdélyi fejedelemség.

János Zsigmond nagykorúságáig az özvegy királynőnek adatott a kormányhatalom, s kezdetben minden a kívánt módon haladt előre, de nem sokára mindenfelől zavarok támadtak, s Izabella hogy ezektől meneküljön, újra alkudozásokba bocsátkozott Ferdinánddal, melyek befejeztét azonban 1559. szeptember 15-én közbejött halála megszakasztá.

János Zsigmond „II. János választott magyar

király“ ezimmel vette át a kormányt — s az anyja halálával megszokott alkudozásokat Ferdinánddal és később ennek utódával ő is megujtá, azonban a császári ház túlkövetelései miatt békés eredményre most sem vezettek, s az ifju király szorongatott helyzetbe jutott, s a viszonyok kényszerítő befolyásának engedve, végre is a török szultán oltalmába veté magát.

Az elaggott Szolimán 1566. nyarán hadaival ismét előzőnlé az országot, az elébe ment János Zsigmondot rendkívüli kegyeivel elhalmozva, fiává fogadá, s neki minden jót ígért, és azzal megindult Magyarhon meghódítására.

A tengernyi török tábort sziklaként tartóztatá fel a kis Szigetvár, hol Zrinyi és bajtársainak leonidasi önfeláldozása a magyar történelem legszebb lapját írta meg, s a szörnyű kudarc miatti dühében az elaggott Szolimánt is szélhűdés érte.

Azonban a megoszlott török tábornak, másik tekintélyes része Pertáf basa vezérlete alatt Gyulavárát vette ostrom alá, melyet Kerechényi és derék vitézei kilenc hétig hősieleg oltalmaztak, de élelem és hadiszer hiánya és segítség utáni hasztalan várakozás miatt a megrongált várat tovább nem tarthatván, 1566. szeptember 2-án szabad kivonulás föltétele mellett feladatott Gyulavára, Pertáf azonban az esküvel pecsételt szerződést megszegte, katonái a kivonuló népet megtámadták, kifosztották, közülök sokakat leöltek, a várkapitánya Kerechényi pedig fogságba vitetett s életét is ott végezte.

Gyula eleste után egymásután foglalta el a török a megye többi erősségeit is, Szarvas és Békés vára, valamint az egész alföldi vidék beolvasztatott a már ekkor terjedelmes török hódoltságba.

Gyulát mint végvárat és az alföld egyik kulcsát, a török nagy becsben tartá, s jó karban tartására min-

dent elkövetett, — de azonfelül saját kényelme- és szükségleteiről is csakhamar gondoskodott, s nemcsak a várat és sánczokat erősíté, hanem minaretteket, fürdőket is építtetett.

Láttuk fennebb, minő volt a magyarság élete a török uralom alatt, s így azokat e helyt nem ismételhetjük, egyébiránt az elmondottakhoz még sok érdekes adattal járulnak a Haan Lajos és Zsilinszky Mihály urak által mult évben kiadott „Békésmegyei oklevéltár“-ban közölt „Török-magyarboni levelek.“

Még csak azt említjük fel e helyt, hogy a gyulai török várparancsnokok közül a következők nevei ismeretesek :

Mehemet bég 1593-ban.

Ali bég 1646-ban.

Olaj bég 1651-ben.

Ali basa 1688-ban, s a ki utolsó volt köztük.

Mehemed basa 1694-ben.

János Zsigmond szintén beleunt végre az örökös nyugtalanság- és harci életbe, Miksával ujabban alkudozásokba fogott, de mielőtt ezek végeredményre jutottak volna, a fiatal fejedelem meghalt 1571. márczius 14-én. Benne kihalt a Zápolya-család és sokak édes reménye.

János Zsigmond halálával uj korszak áll be Erdély és a magyarboni részek, — de közvetve egész Magyarország életében.

Nagy és fényes nevek, örök emlékű dicső tettek, de egyszersmind ármány és alakoskodás jellemzik a következő időszakot, melyre minden haladást meggátolva, lidércz nyomásként nehezül mindvégig a török hatalom barbár uralma, s Ausztriának mindent elnyelni, minden szabadabb irányt elnyomni kész törekvése.

Messze vezetne azonban tárgyunktól, ha ez időszak

eseményeinek részletezéséhez fognánk, — azért elegendő lesz e korszak történetének csupán átnézetét, eseményeit intéző elveinek főbb vonásait adnunk.

János Zsigmond után Erdély rendei szabad választási joguknál fogva a fejedelem választásra országgyűlést hirdettek Somlyai Bátor István és a békésmegyei származású Kornyi Békési Gáspár közt oszlott meg a közvélemény; kik közül végre is az első lőn diadalmas és Báthory István mint első erdélyi független fejedelem s a magyarországi részek ura“ 1571. május 24-én megválasztatott, Békési pedig mint trónkövetelő a német császártól segítve sokszerű zavarokat támasztott, míg végre teljesen legyőzetett s az országból távozott. Báthory István mint kitűnő hadvezér és igazságos nemeslelkű fejedelem az ország határán túl ismeretessé tévé nevét, s így lőn, hogy a lengyelek megkínálták őt trónjokkal, s ő a királyságot elfogadá, maga helyett Erdély fejedelméül testvér bátyját Kristófot választatván meg.

Báthory Kristof tovább is a hagyományos erdélyi politikát követé a törököt adóval s Ausztriát szép szóval tartván; fia Báthory Zsigmond a jezsuiták befolyására az osztrák véduralomnak a török felett elsőbbséget adván a törökkel szakított, — sok viszontagságot átélve trónját veszté: s következett utánna, a Básta kora melynek elve volt ugy megtörni Erdélyt, hogy össze lehessen olvasztani a már leigázott Magyarországgal, mit a Bocskai István forradalma, illetőleg uralma szakasztott félbe, kia törökkel való szövetséget újra helyreállítá.

Báthory Gábornak a porta és császár közti ingadozása, a hon belnyugalmát sokszor megzavarta, végre is Ausztriához hajolt, mely bukását okozta s a porta Betlen Gábort ülteté utánna a fejedelmi trónba. Ő tagadhatlanul Erdély legnagyobb fejedelme volt, állandóvá tévé a török véduralmat s a megtámadott megrongált kiszenvedett

hazát helyreállítva a jólét és béke malasztjaival, az ipar kereskedelem virágzásával árasztá el. Győzelmes hadjárataival messze földön tiszteletet szerzett a magyar névnek, — s diadalmas fegyvereit Bécs falai alatt is meghurczolva, midőn kezében volt az ország koronája, birtokában a hon nagy része, s a nemzet üdvlelkesezése kikiáltá őt Magyarország királyának : nagy lelke és magasztos jelleme viszszaütötte magától a kitüntetéset, nem akarván még több vizsályt és zavart hozni a máris annyi sebből vérező hazára, s megmaradt a lelkiismeretszabadság, a győzelemre vezetett reformatio koszorus bajnokának; de akinek nagy nevére, dicső érdemeire ma is lelkesedés szállja meg a magyart.

Utána neje, Brandenburgi Katalin császári családja érdekeinél fogva, már a német felé gravitál.

Bethlen Istvánnak ezt ellensúlyozni akaró rövid uralma csak átmeneti epizód; — s ekkor feltűnik hazai történetünk egén egy név, mely mint a szabadság hajnal csillaga és derengő sugára ragyog ma is, s melyhez a nemzetnek annyi édes reménye, annyi keserű fájdalma fűződik amig csak magyar leszen.

E név a Rákócziak neve! — kiknek dicsőséges korszakát I. Rákóczy György nyitja meg, s fiával II. Rákóczy Györggyel együtt, mint vakító üstökös futja meg pályáját, — a nemzeti függetlenség, a lábbal tipott ősi jogok, s az igaztalanul elnyomott vallás-szabadság érdekében diadalt és babért szerezve a messze földön, az ország határán is túl meghurcolt magyar fegyvereknek. Azonban II. Rákóczy György szerencsében tulbizakodva, mint egykor Báthory István, a lengyel trón után kapkodott, s a török portával meghasonlott; miért a török székeből kivetette, s Erdélyt majd nem basasággá tévé.

A reá következőt fejedelmi változások, a török porta és osztrák befolyások mérkőzései.

Rhédey Ferencz bár a törökkel tart, de mert nem volt eléggé népszerű, II. Rákóczy György elűzte trónjáról s ujra uralkodni kezdett, — ő azonban már a porta előtt kegyvesztett lévén, helyébe a porta

Barcsay Ákost nevezte ki, a ki ellen

Kemény János lépett fel osztrák pártfogás alatt, de a török seregtől elűzetvén

I. Apaffy Mihályt ülteté a porta Erdély fejedelmi székébe. Alatta a régi dicsőség halvány derengése vonult el Erdély felett, s lángeszű cancellárja, a Martinuuzzihoz sokban hasonló, de ennél szilárdabb, szívósabb jellemű Teleky Mihály, a kitűnő tehetségű diplomata ügyes vezetése alatt az erdélyi fejedelemség, Európa nagyhatalmasságai közt tényezőként szerepelt. Alatta a török befolyás épségben maradt, egész az ozmánok szerencsecsillagának letűntéig, Budavár visszavételéig, — de ez időtől kezdve Ausztriának mindinkább erősülő befolyásától többé menekülni nem tudott.

Fia, II. Apaffy Mihály lett volna Erdélynek az osztrák védnökség alatti első fejedelme, de ez még gyermek lévén, a török minden erejét megfeszítve, veszni induló ügyének fordulátát Thököly Imre felleptétől reménylél, és kísérté meg, aki a független erdélyi fejedelemséget s a magyarhoni részek királyságát még egyszer visszaállítani tűzte ki céljául, s eleintén kedvező sikerrel, de végre ez sem képes ellenállni Ausztriának, s török földre bujdosva, végezi életét, Ausztria pedig II. Apaffy Mihályt a névleges fejedelemségről is lemondatta, Erdélyben gubernátorságot állít.

Ezzel megszűnt az erdélyi független fejedelemség, — melyet a török által támogatott Rákóczy Ferencz ősei nagy nevének varázshatalmával, rövid időre visszaállít ugyan még, de miként Thököly, úgy ő sem tudta azt Ausztriával szemben fenntartani, — s a magyar szabad-

ságharcz küzdelmeinek mithoszi alakja, földönfutó bujdosásban honából számkivetve végzé be Törökország tengerpartján — Rodostóban — életét.

Az erdélyi fejedelmek s egyuttal a török hódoltság korszakában, Békésmegye, mint tetszhalott. vagy mint életereiből elvérzett, megkinozott, semmivé tett váz alak tengődött.

A fejedelemség egyes fénykorában — az erdélyi fejedelmek egész legszélső határáig terjeszték hatalmuk- és befolyásukat, de itt is csak mintegy a török protector-sága alatt; — a parancsoló ur a zsarnok török volt, s a basák és bégek keveset adtak arra, ha az, a mit tesznek, kedvére van-e Erdély fejedelmeinek. E korból sok adománylevél s más történelmi okmány maradt reánk, melyek kiegészítésül szolgálnak megyénknek ugy története, mint birtokviszonyaira nézve. — Ezek közül felemlítjük a következőket :

Báthory Zsigmond 1590-ben a balkányi részjóságot Bocskay Istvánnak adományozta uj adományképen; Báthory Gábor 1608-ban Szentandrás György, borosjenői lovashadnagynak adományozta Sz.-Andrást, azon hű szolgálatai jutalmául, melyeket ez a török elleni harczban, különösen a borosjenői várnak az erdélyi fejedelmek részére való visszafoglalásánál tanusita. Szintén ezen évben Báthory Gábor Kozma Balázsnak, Mándy Jánosnak és Markus Balázsnak adományozta egész Gyula mezővárosát, — mely adománynak ugyan a török uralom miatt nem nagy hasznát vehették; — Békés városa felét pedig 1609-ben dobozi Veres Mártonnak adományozta, akit ezen birtokban később Bethlen Gábor is megerősített; 1612-ben pedig több más jószágokkal együtt, megyénkbeli helyet Báboczkát, Sövényházi Morocz Mártonnak adományozta.

1614-ben Bethlen Gábor Békés város fele részét uj

adományképen Nádudvari János borosjenői várkapitány, és Teleky Mihálynak adományozta hűséges szolgálataik jutalmául; — 1625-ben pedig Bethlen Gábor nemesi előjogokat adományoz Pálffy György endrődi lakosnak és utódjainak, annál is inkább, mert Biharmegye bizonyossága szerint Endrődnek minden lakossa, mint ilyen, nemesi előjogok tulajdonosa.

Gyulán ma is lakos Merza család Békésmegye közgyűlése előtt 1846-ik évben megyei jegyzőkönyv 942- és 959-ik szám alatti tétel szerint hitelesen és világosan bebizonyította, hogy az ő ősük Merza András, Bethlen Gábor erdélyi fejedelem és Magyarország vidékének urától adománylevele erejénél fogva, Gyula városában — a református templom sikátorában — a Bojer család telke szomszédságában nemesi curiális telket, és a város határában ahoz tartozott terjedelmes szántó- és kaszáló- nemesi szabad földeket kapott 1628-ban.

Több adományozásokat tettek a Rákóczyak is. Így Rákóczy György 1646-ban, Orosháza, Fecskés és Palota pusztákat Keresztszeghy Kis Péternek és Andrásnak adományozta; — II. Rákóczy György 1649-ben Murony és Diter egész pusztákat Baka Ferencz borosjenői alvárnagy és Széll Pál ottani zsoldos katonának adományozta azon hű szolgálatokért, melyeket még atyja életében a borosjenői vár védelménél tanusítottak. 1649-ben az eperjesi egész birtokot Vizi Jánosnak adományozta, s ugyanazon évben egész Békés városát — mely Nádudvari István magvaszakadtával reá szállott, ezer magyar forintért zálogba adá Bornemisza Annának, Teleky János özvegyének, 1659-ben pedig Ölvedet és Halásztelket diószegi Gellér Gergelynek és Váradi Tóth Jánosnak adományozta.

Végül a gyulai érdeemes csizmadia-czéhnek — ma

már megyei muzeumunkban látható — kiváltság-levelét is Rákóczy adományozta.

A török uralmat Ausztria hadiszerencséje lassanként kezdé megtörni megyénkben is, s a hódolt részek visszafoglalása egymásután következett.

Igy Szarvas városa, mely Gyula eleste után csakhamar szintén török kézre került, 1595-ben már visszajutott a keresztény uralom alá; — de 1677-ben újra meghódítá a török, s palánkokkal, sánczokkal megerősíté, azonban most sem tartott sokáig uralma, mert 1685-ben a mieink véletlenül reá csaptak a gyenge lábon állt őrségre, melynek nagy részét levágták vagy elfogták, a várat pedig — nehogy többé török fészek legyen — lerombolták. Békés vára is csak alig volt 30 évig török uralom alatt, mert 1595-ben Rudolf császár és Báthory Zsigmond egyesült seregei a töröktől visszavették, s Szarvashoz hasonlóan lerombolták.

Az eperjesi várat — a Patochyak ősi fészket — 1550-ben foglalta el a török, de Borbély György 1595-ben visszavette s széthányatá.

Az Ábrahámffiak gerlai és megyeri várkastélyait — mint fent említve volt — Magochi dúlta és rombolta szét; — a család fészke Gerla, pedig az Ábrahámffy család férfi ágának 1580. év táján történt kihalása után mindinkább hanyatlani kezdett; — 1662-ben Wesselényi Ferencz nádor, mint uratlan birtokot, Soldos Istvánnak, Gombos Györgynek és Trombitás Istvánnak adományozta, több más birtokkal együtt, akik azonban aligha jutottak valaha e birtokhoz.

Gyula vára legtovább — 129 évig — viselte a török rabigát, — hogy mily állapotban lehetett, hogy mennyit sülyedt, mennyit szenvedett, kitünik abból, hogy a város, mely a török világ előtt az ország egyik legtekintélyesebb mezővárosa volt, melyben az ipar, művészet és

kereskedelem a legszebb virágzásnak örvendett, s oly főiskolája volt, honnan a tanulók egyenesen mehettek a külföldi egyetemekre, 1695-ben január 9-én a magyar uralom alá visszakerülése után 22 évvel, az 1717. évi összeírás szerint az egész városban csak 49 család lakott, annak is egy része rácز volt.

Végül nem lesz talán érdektelen felemlíteni a megyénkbeli azon helyek neveit, melyek a török uralom előtt többé-kevésbé népes és virágzó faluk voltak, — melyek — Haan Lajos ur műve nyomán — a következő, ma már egy-két kivétellel ugynevezett puszták, u. m.:

Alabián, Apácza, Apáti, Báboeczka, Balkány, Borosgyán, Csabacsúd, Csákó, Csorvás, Décse, Diter, Eperjes, Fás, Fecskés, Földvár, Komlós, Mágor, Méhes, Öcsöd, Sima és Sima-Sziget, Sopron, Tartsa, Szent-Tornya; — a törököknek megyénkbeli kiűzetése után, az elősorolt hely mind lakatlan pusztá volt, holott ezelőtt valamenyny falu volt, a török elvonulás után ezek közül egynehány, mint pl.: Csorvás, Komlós, Öcsöd, Tartsa, ujra telepítettett és benépesült, a többi — ezenkívül számos hely még — maradt szomorú, lakatlan pusztaság.

Láthatjuk ezekből is, habár csak megközelítőleg s inkább következtetés útján, hogy hazánk mily inségre jutott, mily iszonyú megpróbáltatást állt ki.

S csakis a magyar nemzet romlatlan őseje, szívóssága, s megalázódni, eltörpülni nem tudó erkölcsi erejének lehet tulajdonítanunk, hogy hazánk és nemzetünk annyi vészszel, bajjal küzdve, daczolva, évszázadokon át, végre is phönixként megifjodva, megerősbülve kelt uj életre hamvaiból.

A létünket megsemmisüléssel fenyegető századok letűntek, a történelem kimondá ítéletét a tények és

szereplők felett, a költő elzengé bús elegiáját az enyészetnek indulás szörnyü kora felett, — s mi ma már hálátelt lelkesültséggel ismételhetjük szavait:

„Él magyar, áll Buda még! — a mult csak példa legyen most,
S égve honért, bizton nézzen előre szemünk!”

Göndöcs Benedek.

VI.

Az 1835-ki évi úrbéri lázongás Szarvason, az urbériség kifejlődésének történeti rajzával.*)

I.

Ha méltányolni akarjuk azon fokot, melyet hazánk politikai és culturális fejlődésének folyamában korunkban elfoglal, midőn a jogegyenlőség hatalma által összedöntött rendszabályok helyében csupán hivatás-osztályokat ismerünk; ha méltányolni akarjuk a köz- és magánjogi egyenlőség áldásait: lehetetlen mellőznünk ama történelmi előzmények részletes ismeretét, melyek a multat viszonyba állítva a jelennel, tisztán és csalhatatlanul tüntetik fel a történeti fejlődés folyamatának fokozatait.

Midőn tehát ez alkalommal az 1835-ik évi szarvasi úrbéri lázongás ismertetését közöljük: szükségesnek véljük egyszersmind az urbériség kifejlődésének rövid történeti rajzát is adni, egyrészt, hogy speciális tárgyunk szélesb érdeket nyerjen, másrészt, hogy összefüggésbe hozassék a történeti fejlődés folyamával.

Az 1835-ik évi szarvasi úrbéri lázongás nem képez lényeges mozzanatot az urbériség történetében; nem volt az egyéb a balga tévedésen alapuló elégtelenség féktelen nyilvánulásánál; de mert érdekesen illusztrálja ama szabadságot, mely hazánkban, a szabadelvű eszmék legcsekélyebb érvényesülése után mindég föllel-

* Az értekezés folyamában idézett okmányok, az ez ügyre vonatkozó hivatalos tényvázlattal együtt, részint eredetiben, részint másolatban, Szarvason a gróf Bolza család levéltárában őriztetnek.

hető kisebb-nagyobb mértékben, mint történelmi adalék figyelemre méltó, s mi igyekszünk e mozzanatot — kellő megvilágítása céljából — az urbériség kifejlődésére vonatkozó történelmi tények keretében adni elő.

Hazánkban valamint a rend-osztályok között, úgy a földbirtok tulajdonjoga között is igen nagy különbség létezett, úgy hogy szabad tulajdont — a szabad királyi városok polgárainak birtokán kívül — csak is nemesi javak képeztek.

A köznép, az urbért megelőző idő előtt, rabszolgasághoz hasonló sorsban sinlődött, s később, midőn a jobbágyi viszony lépett életbe, noha már személyes szabadságuk korlátolva nem volt, a mértéktelenül szedett dézsma mellett kizárólag vállaikra nehezedett országos adófizetés álfal még mindig annyira terhelve valának, hogy vagyonosodásukról szó sem lehetett.

A honfoglalás első századaiban, midőn békésebb idő beálltával őseink a földmivelés felé fordították figyelmüket, e célra részint a hadi foglyok s azoknak utódai, részint a meghódolt új hazában talált népek használtattak, az elsők mint rabszolgák, az utóbbiak mint szabadok.

E szabadok, különösen Szt. István király országglása alatt, nagyban megszorodtak a bevándorolt spanyolok, olaszok, görögök, szászok, lengyelek és kúnok által, s végre, midőn a XIII-ik században az államilag bevett keresztény vallás által tisztult erkölcsi közérzéslet a rabszolgaságot eltörlé: minden rabszolga a szabadok közé emeltetett.

E szabadok azonban, noha nem képezték adás-vétel tárgyát, mindamellett földhöz voltak kötve, a mennyiben a földterülettől, hova telepítve lettek, el nem távozhattak, s ha a földbirtok tulajdonában változás történt: ők is az új tulajdonos kezére jutottak.

Elnevezésük tehát helyzetüknek épen nem felelt meg, a mint később nem is szabadoknak hanem jobbágyoknak neveztettek.

E földhöz kötött örökös jobbágyok földes uraik által eleintén tetszés szerint szorítottak a legkülönfélébb minőségű és mennyiségű szolgáltatmányokra, úgy hogy sok helyen ők maguk alig tengethették életüket, a mennyiben termelvényeiket a földes ur ragadta kezei közé.

A törvényhozás több mint egy századig teljesen figyelmen kívül hagyá őket, s e szomorú viszony némi szabályozására csak is 1351-ben gondolt először, a midőn I-ső Lajos király alatt a kilenczed szedésére minden földes ur köteleztetett, azért, mert számtalan szökésre és zavargásra adott alkalmat azon körülmény, hogy egynémely földes ur e szokásos mértéknél kevesebbet szedett.

Zsigmond alatt az adósságokba süllyedt ország nyomasztó sorsa már majdnem elviselhetlenül nehezedett a szegény jobbágyok vállára; később, a Hunyadiak alatt, némi javulás állott be viszonyaik körül, a szabad költözési jog kinyerésével; de daczára megfeszített munkálkodásaiknak, a kivivott eredmény, a nagymérvű termelés, reájuk improductiv vala: s midőn a türhetlen nyomás alatt végre ketté szakadt türelmök fonala, s nem engesztelhető, megvadult szenvedélyük a Dózsa-féle lázadásban kitört: leveretésük után még sötétebb, még kétségbeejtőbb helyzetük lett, amennyiben az 1514-ik évi országgyűlés szabad költözési jogukat eltörölvé, ismét az örökös földhöz kötött jobbágyságot állapítá meg. De a megható kép, mit a szegényen tengődő nép szomoru sorsa nyújtott, csakhamar felkelté a törvényhozás részvétét, s az 1536-ki országgyűlésen az ország rendei maguk nyilváníták ki, hogy ily viszonyok között a sze-

gény köznépnek nem marad egyebe meztelen testénél, mely kegyetlen verésekkel van elmarczangolva.

A törvényhozás ily tarthatlan körülmények között végre is enyhíteni igyekezett az elnyomott jobbágyságsorsán, s az 1538- és 1547-iki országgyűlés a szabad költözési jogot ismét megadta nekik; de e mellett mit sem tett a rendszertelenül szedett jobbágysági szolgáltatások szabályozására, s e tárgy körül csak is az 1548-ik évi országgyűlés tett néhány intézkedést, szabályozván a robotot, a munkanapok mennyiségét, s tiltva a jobbágysági javak erőszakos elragadását, valamint a jobbágyság személye feletti erőszakoskodásokat is.

Sokkal többet tett az 1584-iki országgyűlés, mely megengedi, hogy bizonyos közmunkák pénzen megváltathassanak. Az 1635-iki országgyűlés felmenti őket a vám és rév alól, ha a földes ur dolgában járnak, s az 1729-iki 26-ik törvényczikk a jobbágyságoknak egy nevezetes magányjogi kedvezményt nyújt, midőn megengedi a jobbágynak a földes ur elleni tanuskodást.

Az előadottakból látható, hogy a jobbágyság sorsának javítása a törvényhozásnak folytonos gondját képezé, s e jellemvonás igen méltánylandó, ha latba vetjük azt, hogy a törvényhozás kizárólag a nemesi osztály által gyakoroltatott, teljes kizárásával a jobbágyságnak.

A mi már az e korbéli birtokviszonyokat illeti, a fő elv az vala, hogy a jobbágyság földének kizárólagos birtokjoga a földesuraknak illeti, s a jobbágyság csak az általa gondozott földnek ugynevezett becsü-áráról rendelkezhetett, mely egy holdból álló jobbágyság teleknél 1 ezüst girából, vagyis 4 frtból állott, s ha a földesurnak tetszett, ez áron a jobbágyságot bármikor kibecsülhette területéből. E mellett a jobbágyság telki állomány mennyisége még e korban törvényileg nem szabályoztatott, hanem a földesurak önkénye által lett meghatározva.

Szóval az urbér előtti korszak a jobbágyi intézménynek nagyobbára csak árnyoldalaiban kulminál; — az önkény, a bizonytalanság, melyszerint sem a jobbágytelki állomány, sem a nyert jebbágytelek mennyisége és használhatási jogának tartama nem volt törvényileg szabályozva; továbbá a szertelen zsarolások, s a földesur korlátlan biráskodási hatalma, mely a jobbágy személyére is kiterjedt, s nem volt államilag miben sem ellenőrizve: mind oly tényezők, mik ez állítást kétségbevonhatlanul igazolják, s természetszerűleg vagy egy újabb pórlázadásban kellett hogy érvényesítsék a visszahatást, vagy a törvényhozás méltányos intézkedésében kellett hogy orvoslásukat találják.

Jellemző példajakép a nemesi osztály politikai jólelkűségének, a fölvetett alternativa ntóbbi esete, a jobbágyi viszonyok méltányos rendezése következett be, az urbér behozatalával, mely a jobbágy s földesur közötti viszony, alapos szabályszerű meghatározását eszközlé.

II.

Azon zsarolások és erőszakoskodásoknak, melyek lábbal tapodva az általános emberi jogérzületet, a jobbágyok sorsát oly igen siralmassá tevék, csak is az urbér behozatala vetett véget, egy oly intézmény, mely noha az abszolút hatalom egy oldalu intézkedése által, a törvényhozás minden részvétele nélkül hozatott be: csakhamar oly életre valónak bizonyult, hogy azt ugy az 1790-ik évi országgyűlés, valamint a következők is a legnagyobb örömmel erősíték meg.

Az urbér (urbárium) alatt a földesur s jobbágy között fennálló összes jogok és kötelezettségek jegyzéke értetik, mely azon célból állittatott össze, hogy oly országosan követendő zsinórmértékül szolgáljon a földesur s jobbágy között fennálló viszonyokban, melyen

túl semmi más igény és kötelezettség nem engedhető meg egyik fél részéről sem.

Mint országos szabályrendelet legkisebb megcsonkítást sem tűrt meg, de kivételkép megállhattak mellette a jobbágy és földesur között kötött oly szerződések, melyek a jobbágy sorsát javították, s legkisebb ellenében sem állottak az úrbérrel.

Az urbér tehát magában foglalá mindazt, mi a jobbágyi tartozásokat s a földesuri jogokat képezé, de a jobbágyi tartozásokkal viszonyba helyezé a földesuri kötelelességeket is.

Magyarország részére az urbér Mária Thérézia uralkodása alatt 1767. január 23-án hirdettetett ki; Tótországban már 1756-ban, a Bánátban azonban csak 1780-ban tétetett közzé.

Hazánkban — daczára annak, hogy az urbér csak egyoldalulag, azaz a törvényhozás részvétele nélkül lett behozva — már 1768-ban meg is kezdetett végrehajtása az e célra kiküldött közegek által, melyek részint mint biztosok részint mint végrehajtók szerepeltek.

A biztosok az eljárás fölötti főfelügyeletet gyakorolták, s egy biztos alá több megye is rendeltetett, területi nagyságuk aránya szerint. Kétes esetekben felvilágosító utasításért a biztosok a m. kir. helytartó tanácsához fordultak.

A végrehajtók, kik közvetlenül a biztosok rendelkezése alatt állottak, a megyei tisztviselők közül választattak, az urbéri rendezést hajtották véghez, mely következőleg eszközöltetett.

Az urbéri rendelet meghirdettetvén, a végrehajtók kimentek a községekbe, hol az előjáróságot s néhány öregebb jobbágyot összehíván, azokat a következő kilencz kérdésre nézve kérdezték ki, u. m. 1) Vannak e előbbi korból urbáriumok, vagy szerződések a földesurral; 2) vagy

csak szokáson alapulnak e tartozásaik; 3) mily kedvezményekkel vagy hátrányokkal bir a község; 4) hány holdnyi, s mily szántó földeket s réteket bir egy telkes jobbágys; 5) hány napi s mily robotot teljesitettek a jobbágysok; 6) szedetett-e s mikből szedetett a kilenczed; 8) miféle más adózásaik voltak pénzben s terményben; 8) hány üres telek létezik; 9) birnak-e szabad költözködéssel? — A kihallgatásnál a földesur vagy annak képviselője is jelen lehetett; de tiltva volt a jobbágysok szabad vallomását bármiben is gátolni. E kilencz kérdőpont alapján készitettet el minden községben az összeírás. Ezután következett az egyes helyek osztályozása, mit a kormánybiztos elnöklete alatt megyei küldöttség teljesitett, alapul a földek minőségét, a keresleti és kínálati viszonyokat, s a szántóföldek termékenységre és más gazdasági viszonyokra vonatkozó kedvező, vagy kedvezőtlen körülményeket vévén.

Az ekkép összegyűjtött adatokkal az úgynevezett urbéri táblázatok töltettek be. E táblázatok minden helységre 16 rovatot foglaltak magukban, az összes jobbágysok, zsellérek neveiről, a telek minőségéről mindenik jobbágys tekintetében, a belső és külső telek mennyiségéről, a gyalog s igás napszámról, kilenczedről, évenkénti pénzjárulékokról, favágásról, a jobbágysok ajándékairól, s a pótföldekről.

Ezek után az urbéri táblázatok kihirdettettek, s a végrehajtó hivatalnokok eljárásukról utasításuk pontjai és szakaszai szerint bizonyítványi okmányt készitettek és adtak ki. Ezek annyiban igen fontosak valának, a mennyiben több oly tárgyakra is kiterjeszkedtek, melyek az urbéri táblázatban elő sem fordulnak, minők p. o. a gyümölcsösök terjedelme, s az attól járó tartozások, a földesurnak maradt fölös telkek mennyisége, a gazdaszttek, cselédek marhatartási egyezménye stb.

Az urbéri rendezés közben előfordult netáni tévesztések vagy hiányok, a felek bármelyikének kívánságára, rögtön kiigazítottak, s illetve pótolítottak.

Ime főbb vonásaiban az úrbéri rendezés alaki oldala. A mi már az anyagi intézkedéseket illeti, különösen a jobbágyok által birt földekre nézve, azok a következőkben állottak, u. m. 1) A szőlők s irtványok kivételével minden más jobbágyi földek elidegenítése adás-, vevés-, csere-, zálog-, hagyományozás- stb. által egészen tilos a földesúr beleegyezése nélkül, mely nem volt korlátolva. A szőlők s irtványok felett a becsűárig szabadon rendelkezhetik. 2) Végintézet s törvényes örökös nem létében a jobbágyok öröksége a földesúrra száll, az úrbéri telkek kivételével. 3) A jobbágy földének használatába mást be nem helyezhet. 4) A javításokat a jobbágy tulajdonjoggal bírja; de csak akkép, hogy az ingatlan javítások felett csak azok becsűárig rendelkezhetik, mert ha a földesúr telkét kibecsülteti, csak a becsűárt tartozik megadni. 5) A földesúr saját majorsági földjeivel az urbéri földeket csak úgy cserélheti ki, ha ezek helyébe másokat állit, melyek hasonminőségűek. 6) Urbéri földeket csak egy esetben lehet a földesurnak kisajátítani, t. i. ha osztálykor a földesúr osztályosai számára házhely nem léteznék. Az irtványokat s szőlőket rendszeren kibecsültetheti, hacsak a jobbágy életfenntartása s adó-alap tekintete nem tesz kivételt. 7) Minden, bármikép megürült telek ismét adózó jobbágynak adandó által. 8) A jobbágnak akkép kell földjeit használni, hogy azok értéke ne kevesítették; mit nem teljesítvén, földjeitől megfosztatik. 9) Földjein bármily művelési rendszert és terménynemet használhat; csakhogy át ne alakítsa a földeket p. o. szántóból rétté. 10) Az urbéri földek rendkívüli hasznai p. o. talált kincsek, érczek, kőszén stb., melyek a föld bensejében léteznek, mind a

földesurat illetik. 11) A jobbágy földjei hasznait, terményeit szabadon eladhatja ugyan; de a földesurat elővételi jog illeti saját szükségére, csakhog az illető ár letételével. 12) Szeszes italokat — bor s pálinka kivételével — csak a földesur készíthet. A föld használatáért azonban a jobbágy tartozik füstpénzt fizetni, robotot végezni, kilenczedet adni minden terményből, bizonyos adományokat tenni csirkék, tojások, pulykák, bárányok stb. által, országgyűlési segélyt fizetni, menyegzői s első misei ajándokot adni; a szőlőktől kilenczedet vagy hegyvámot, irtványoktól földbért s különösen a gyümölcsösöktől 30 krt fizetni holdanként.

Az urbéri rendezés ezen most előadott főbb vonásaiból látható, hogy a jobbágyság helyzete általa sokban előnyösen szabályoztatott. A tisztázott viszony véget vetett a kínzó bizonytalanságnak, véget a földesuri zsarolásoknak, s bár a nemzetgazdasági felvirágzásnak a tulajdon korlátozása által elég szabad tért nem nyújthatott: az általános vagyonosodást számos adózás megszüntetésével s illetőleg méltányos mérvre lett szállításával lehetővé tette. Igaz, hogy az uriszek, vagyis a földesur törvényhatósága nem érintetett általa, s így az önkény továbbra is érvényesülést szerezhetett magának szemben a jobbágyság személyes érdekekkel; de dicséretül legyen mondvá, a magyar nemesi osztály e jogával szembenőleg vissza soh' sem élt, — s különben is az 1832—36-ki urbéri javítások folyamán, az uriszek mint törvényhatóság, végleg megszüntettetett.

Keretünk szűk arra, hogy bővebben kiterjeszketnének az 1832—36. évi urbéri javításokra; elég lesz tán annyit kiemelnünk, hogy ez időközben lett a törvényhozás által meghatározva országszerte a jobbágysági illetőség, mely megyénkben, mint beltelek 1 holdban, mint kültelek, vagyis szántóföld 32 holdtól 38 hol-

dig lett megállapítva a föld minősége szerint; e javítások nyitottak szabad tért a jobbágytelki illetőség szabad adás-vevésének; ezek a legelső elkülönítés és örök-váltságnak, — s mind e nagyszerű engedményeket azon nemesi földbirtokosság tette, mely erre semminemű külső körülmények által nem szoríttatott; hanem csupán fenkölt erkölcsi- és jogérzülete által lett indíttatva.

A nemesi osztály e valóban nemes áldozatkész eljárását végül azzal koronázta, hogy az 1848. IX. törvény-cikkben kimondá az urbér és az azt pótló szerződések alapján gyakorlatban volt tartozások megszüntetését, s egyidejűleg a rendi alkotmány megszüntetésével a közteherviselés elvét, melylyel hazánkban egy új, életképebb aera vette kezdetét.

III.

Az urbért közvetlenül megelőző időszakban, midőn a földesuri önkény féktelenül érvényesíthette magát, s a védtelen köznépnek szóltanul kelle túrníe a legigazságtalanabb zsarolásokat: a szarvasi jobbágyság — ritka kivételkép — a legbékésebb viszonyok között élt, mely szerencsés körülmény oka főleg abban rejlett, hogy Szarvas, mint város, tisztán a letelepülő jobbágyság által regeneráltatott régi romjain, a mennyiben a török hódoltság alatt nem annyira mint munkás jobbágy telep, hanem inkább mint erősség birt jelentőséggel, — s hogy ama harczias kor letűntével a békésebb időknek a nemzet-gazdászati haladás előtt utat nyitó szelleme kezdé átlengeni a sokat szenvedett haza téreit: megbecsülhetlenné lettek azon munkás kezek, melyek az anyaföld produktív ereinek megnyitását eszközölék.

Igy, midőn több királyi adományok során a tizenkét évig romokban heverő Szarvas, pusztáival együtt,

1719-ben Haruckern János György cs. kir. élelmezési biztos és kamarai tanácsos birtokába jutott, első gondja lőn az adományosnak telepítvényesek után látni, kik az új birtoknak értéket, életet adandók valának. E célból felhívást intézvén az ország lakosságához, csakhamar a szomszéd Csabáról és az ország felső megyéiből sok protestans család jelentkezett, melyek a következő pontok alatt léptek letelepülési szerződésre, u. m. 1) hogy vallásukat szabadon gyakorolhassák; 2) hogy bizonyos ideig felmentessenek a 9-ed fizetésétől és más pénzbeli adózásoktól; 3) hogy e kiváltságoknak megfelelő munkakörük világosan kijelöltessék; 4) hogy községi szárazmalmot építhessenek, s hogy a korcsmáltatási, halászlati és húsvágási jogot bérbe vehessék; 5) hogy a templom s lakházak építésére szükséges fát az uraság erdejéből vághassák szabadon. E települési szerződést egyezségileg három évenként ujithatták meg.

A lakosság ezen kedvező szerződési pontozatok mellett napról-napra szaporodott, sőt sok helyről erővel is átszöktek Szarvasra, kiket Haruckern részben visszaküldött, részben megváltott. A szarvasi jobbágyságot ily békés viszonyok között találta az urbéri rendezés, mely Szarvason 1769-ben lett foganatosítva, midőn is az urbéri kilencz kérdő pontra a szarvasi jobbágyság a következő — helyzetüket leghivebben jellemző — feleleteket adta, u. m. az 1-re: Hogy eddig a városban soha senkitől semmiféle urbárium vagy jobbági kötelesség be nem hozatott, mivel a nép szerződés szerint lakik itt a megszállás napjától fogva; a 2-ikra: hogy a két részről közakarattal kötött szerződés három évenkénti megújításkor sem szenvedett változtatást, s nem hozatott be semmi urbáriális regulatió; a 3-ikra: hogy a szerződésben szabályozott pénzfizetésen felül évenként háromszor vagy négyszer kötelesek szolgálni szekerekkel és gyalog

emberekkel egy hétre 12—15 szekeret és 20 gyalogot állítván ki, kiváltképpen akkor, ha az uraság építkezik; a 4-ikre: bevallják, hogy ők Szarvas határát nem tudják, marhájok a kákai és halásztelki árendális pusztákon legel, szántóföldjük szintén árendális pusztán van, s néha bőven terem, szállóik egy része Kákán, más része Halásztelken van, melyekben legjobb esetben 200 akó, télen alig tartható bor terem; panaszképen mondják, hogy nincs nádasuk, úgy, hogy a földnek valót, sőt a tűzrevalót is kénytelenek a szomszéd Hevesvármegyéből drága pénzen venni, szénát csak úgy kapnak, ha földjük egy részét parlagon hagyják; árendában hét szárazmalmuk van, a város számára évenként mintegy hatvan pozsonyi mérő zabot vetnek és mintegy 200 szekér szénát kaszálnak közszükségletre, — de leginkább a tekintetes militia számára; fuvarral pénzt nem keresnek, a szegényebb ember élelme keresése végett Bácska és Debreczen vidékére megy szükség esetén; — az 5-ikre: hogy házhelynek való területük nincs, mindenkinek háza árendális földön fekszik, hol kiki tehetsége szerint szántóföldet és kaszálót hagy magának, a legjobb gazdának sincs több 10 kötél földnél, egy kötél földbe 8 pozsonyi mérő vettetik; — a 6-ikra: a robot felosztására eddig nem vala szükség, mivel a szerződés értelmében Szarvason robot nincs, a szükséges közmunkát soronként végzik; — a 7-ikre: a kilenczedet némely esztendőben megválták, máskor természetben fizették; — a 8-ikra: üres házhelyek nincsenek; — a 9-ikre: hogy ők taksások (azaz: telepítvényesek) és mindekkorig szabad költözési joggal bírnak.

Az 1832-ik évi országgyűléssel megkezdődő, s az 1836-ik országgyűlés végéig folytatott urbéri javítások értelmében a szarvasi jobbágyság szerződésileg szabályozott jogviszonya továbbra is megállott ugyan; de mivel

az urbérrel, s később az urbéri javításokkal ellenkező szerződések nem voltak köthetők: annyiban előnyös változáson ment át, amennyiben ez urbéri javítások által a jobbágytelki állomány mennyisége vidékenként határozott mérvben állapittatott meg. Állott pedig a jobbágytelki szabályozott állomány először a beltelekből, mely az urbéri javítások szerint országszerte egy holdra volt határozva, egy holdnak pedig két pozsonyi mérő vetés alá szükségelt föld számittatott, — s ha ezen egy holdnyi törvényes mértékből valami hiányzott, ezen hiány külső földekkel lett pótolva, ellenben ha a beltelek a járandóságnál nagyobb volt: a felesleg a külsőségekbe számittatott be. A jobbágytelki állomány másik része a külső tartozmányokból, ugymint szántóföldből és rétből állott, — ezeknek mennyisége a megyék népessége, földek termékenysége s a kereskedelmi viszonyok szerint szabályoztatott. A szántóföldek hold számra; a rétek kaszás számra osztályoztattak, s e szerint a szántóföldből egy egész beltelekre legkevesebb 16, legtöbb 40 hold; rétekből pedig legkevesebb 6 és legtöbb 22 kaszás esett. A holdak terménymennyisége a földek termékenysége s kedvezőbb fekvése szerint 1100, 1200 és 1300 □ öl között váltakozott, — a kaszálónak azonban ily határozott mértéke nem volt, mert habár pótlás esetén a kaszás rét egy hold földdel számittatott is, mindazonáltal a kaszás rét csak minden felmérés nélküli oly darab földet jelentett, mely évenként — a sarjut oda nem számítva — egy szekér szénát teremhetett, mennyit t. i. egy kaszás egy nap alatt lekaszálhatott. Békésmegyében, s így Szarvason is a szántóföldek három, a kaszálók pedig egy osztályba soroztattak a föld minősége szerint. — Az első osztályba sorozott szántóföld 34, a másodikba sorozott 36, és a harmadikba sorozott 38 holdban osztatott ki; a kaszálló 22 holdban. — Megjegyzendő,

hogy ezen mértékhez képest az egész telkekkel számarányban állottak a fél, negyed és nyolczad telkek földjei és rétei is, s azon jobbágyságok, kik egy nyolczad telkeknél kevesebbel bírtak, a zsellérek közé számítottak.

Szarvason az 1832—36. évi urbéri javítások szintén foganatosítottak tehát; de a legelő elkülönítés nélkül maradt egész 1835-ig, midőn azt a jobbágyság egy, kebeléből választott 80 tagu bizottság kiküldése által egyezségileg elkülöníté. Ezen egyezség szerint a jobbágyság legelőilletőség urbarialis telkeként 32—1200 □ öles holdban állapítva meg a kákai részen hasított ki összesen 15,680 holdban.

Szarvas jobbágyságának egyik régi óhaja tehát teljesülést nyert; a szabadelvű intézkedések által immár a személyes vagyonosodás útja megnyitott, — s ime akkor, midőn a méltányos egyezkedések útját semmiféle önkény el nem állhatta; midőn a nép szabad nyilvánulást adhatott már, és adott is, kívánalmainak: oly lázongások magva lett elhintve egynémely értetlen és rosszlelkű bujtogató által, mely lázongások, a szabadosság rendes eredményeként, csak visszaesést, nem várt hátrányt és szégyent hoztak a téves aktióra hajlitott nép fejére, a mint azt olvasóink látni fogják e lázongások történetének részletes előadásából.

IV.

Ha a válságos eseményeket figyelemmel kísérjük, rendesen új pártalakulásokat fogunk észlelni nyomukban; — a többféle vélemények megszólalnak, mint egy bércezi szikladarab legördülése után a hegyek elébb oly nesztelen oduinak visszhangjai.

Történetünk színtere Szarvas, mely a legelő elkülönítés nagy ténye előtt a megelégedésnek csendes, de mindennél ékebben szóló nyugalma élvezé, a tény

megvalósulása után csakhamar éles ellentétben álló pártokra szakadt, melyeknek egyike kész volt minden lépésre, melyel az új kötés felbontásának reménye összefüggeni látszott.

Az ellenzéki párt vezérei, Kovács Pál és Kovács András szarvasi egész telkes jobbágyok valának. Ezek, a mint a legelő-elkülönzés 1835. évi februárhó 27-én az egyesség szerint a megyei küldöttség jelenlétében a határoknak a helyszinén való kijelölésével tényleg végrehajtatott a kákai oldalon, keveselvén és rosszalván a kihasított részt, rögtön proselyták után láttak, s a könnyen hívó nép hajolva azon ámitásukra, hogy az egész egyesség a megvesztegetett előljároság műve : csakhamar az ellenpártot megközelítő hivekre tettek szert.

A mozgalom pár napig titokban folyt; de már az elkülönzésre következő vasárnapon, mártius hó 1-én, a templomból kiseregő nép tulnyomó része — élén a két Kovácscsal — a hirdető jegyzőt, Hellevbranth Jánost, s az előljárokat a templom előtt mint megvesztegetett csalókat, megtámadta, s nagy tömegben a városházhoz kísérvén, ottan a legkülönbfélebb szitkokkal, s agyonveréssel fenyegette, miközben többször nyilvánultak e szavak : „huzzátok ki a bírót, húzzátok ki a jegyzőt,“ s az állítólag igen hátrányos egyesség széttépését követelte.

A szokatlanul heves jelenetre Boczkó Károly szolgabíró figyelmessé tétetvén, közéjük sietett, s rendre utasítá őket, mire a bőszült nép lármája ugyan kevésbé csillapodott; de csakhamar még erélyesebben sürgették a szerződés azonnali megsemmisítését, s mindaddig helyt álltak, míg a szolgabíró által nem biztosítottak arról, hogy ügyöket és kívánságukat a legelő elkülönítésben eljáró megyei küldöttségnek bejelenti, addig is utasítván őket, hogy a szomszéd Szentesen közelébb a szarvasihoz

hasonló körülmények szerint egyességileg megejtett legelő-elkülönítés módozatai felől szerezzenek magoknak megnyugtató tájékozást. Ez utasítás folytán a lázongók csakugyan át is küldték Szentesre Kovács Pált és Kovács Andrást, Mál Jánost, Sárkány Pált és Leszik Dánielt, de hogy a szentesi legelő elkülönítésből nem sok megnyugvást merítettek maguknak, tanusítá azon körülmény, hogy a bujtogatással Kovácsék legkevesbé sem hagytak fel, sőt vélt sérelmük orvoslását még hevesebben követelték uton-utfélen, mi közben boszujokat nemtelenül azzal elégiték ki, hogy ismeretlen cinkosok által Hellenbranth János jegyző tanyáját márczius 3-án felgyújtatták, úgy hogy az a bennelevő marhákkal együtt a lángok martaléka lőn.

Az ekként elvadult szenvedélyek többé féket nem ismerhettek. Márczius 8-án templom után ismét a városházához tódult az ezernyi néptömeg, s ott újból megtámadta az előljárást, s csakis a szolgabíró azon kijelentésére oszolt szét, hogy a megyei küldöttség másnap összeülend, s ügyüket elintézi.

Másnap, azaz márczius 9-én a szentgyörgyi Horváth Antal másod alispán elnöklete alatt Németh Antal, Placsintár Gergely és Lehóczky Lajos táblabírókból álló küldöttség előtt ismét hasonló számmal jelentek meg, s nem hallgatva a küldöttség békéltető szavaira, zajosan és hatalmaskodva követelték a szerződés megsemmisítését; ellenben a küldöttség tudomással birván arról, hogy a jobbagyság nagyobb része meggyőződven az egyesség kétségtelen előnyeiről azt fentartani kíváná: a lázongóknak márczius 10-két tűzte ki az egyesség sorsának szavazás általi eldöntésére.

Másnap azonban a félrevezetett nép roppant tömegben s nagy zajjal a szavazás ellen nyilatkozott, s mindazokat kik ellenkezőleg cselekednének agyonveréssel és

gyujtogatással fenyegette, minek következtében a békésebb párt emberei — Hellebranth példája után méltán tartva az eszeveszett nép boszujától, a cselekvés teréről visszaléptek, mit a küldöttség látva, a fenyegetett közbiztonság érdekében az egyességet a nép szemeláttára megsemmisíté, s a legelő határdombjait künn a helyszínén lerontatván, eltávozott.

De a megyei küldöttség eszélyes eljárása, mely szerint egy magasabb érdeknek, az élet s vagyonbiztonságnak, alá tudá rendelni a viszonylag kevésbé fontosat, t. i. a legelő elkülönítést, mely később is elérhető volt, ez eszélyes eljárásnak a közbéke tekintetében semmi eredménye sem lőn, sőt az urbéri munkában eljáró jobbágyok szemben az uradalmi tisztekkel nyilvánvaló kifejezését adták lépten-nyomon szabados törekvéseiknek. Igy Krajcsi György jobbágy a csáki allodiális földön, midőn az uradalmi kancellista által munkára serkentetett, e szavakkal fordult vissza: „Nem dolgozunk úgy sem pénzért az uraságnak, hanem ingyen; azt is csak úgy, ha akarjuk; s nem azért jöttünk ám ide, hogy marháinkát megerőltessük, hanem csak hogy mozogjunk, s a nap lementét várjuk, — a mely gazda pedig ezentul az uraságnak általjában, vagy mértékes robotot fog szolgálni — agyonverjük; — mire toldalékul egy Palitska János nevű még elmésebb jobbágy e szavakat mondá: „Ezentul mi szükség nekünk a földre, hisz az uraságé lesz az úgy is lassanként; de akkor bizonyos, hogy Szarvason kuruczság fog lenni; hanem mezitláb, éhen bunda nélkül nem fogok járni; az urakat fogjuk ölni, s rabolni, én fiaimmal együtt kurucz leszek.“

A fellázadt — szabadságával vissza élt nép, hatalmas büszke érzetében keresve-kereste az alkalmat, hogy ismét érvényesítse a tömegében rejlő durva erőt, mire csakhamar nyílt is alkalma.

Történt ugyanis, hogy az uradalom egyik közbirtokosa, jószágának egy részét legeltetési joggal együtt haszonbérbe adta, s a bérlő közel 400 darab birkáját a közös legelőre bocsátotta. A mint ennek a két Kovács tudomására jutott — kik ugyan a legelő elkülönítés ellen voltak; de mind a mellett semmiféle bérlőt nem akartak tűrni a közös legelőn — márczius 29-én titkos utasítással a templomba gyűjté hiveit, honnan — az istentisztelet bevégezte után — a városházához tódultak, s a birákat a leghallatlanabb sértésekkel illetve s őket nyilván árulóknak nevezve, hevesen követelték a birkák rögtöni elhajtását, s a jogtalan bérlet megszüntetését.

A legközelebbi vasárnapon, az-az április 5-én ismét ujabbakkal tetézték tetteiket, az eddig fenytetlen maradt lázitók; — ugyanis istentisztelet után a néptömeg már békén hazafelé indult, midőn ifju Kovács Pál felkiáltott: „Utánam emberek, menjünk a városházához, tegyük ki a bírót, hajtsuk ki a birkákat,“ — mely lázításra a nép ismét felbátorodván, azon hiedelemben, hogy valamint a szerződés megsemmisítése alkalmával, ugy most is makacs ellenszegülésekkel czéljukhoz jutandnak: roppant tömegben a városházához tódult, s bár a szolgabíró nyomban ott utánok megjelent, s a csend fentartására s eloszlásra felszólította s minden netalán czélba vett erőszakoskodásoktól eltiltotta őket: a lázitók által feltüzelve, oly vakmerőségre vetemedtek, hogy a szolgabíró szemében, s annak hallattára fenyegetéseiket ujjakkal tetézték, s a haszonbérlő birkáinak kihajtását, ugy Hellebranth jegyzőnek, valamint Tomasoovszky István birónak letételét követelték s agyonveréssel fenyegetések között ígérték, kik között Darabos magát kiváltkép kitüntette, ki is vakmerő fenyegetéseit már azelőtt azzal is tetézte, hogy az ott jelen volt kö-

zös uradalmi tisztet, Folkusházy Józsefet fővegének félreütésével, tetteleg is bántalmazta.

De mindezzel koránt sem elégedett meg a két lázító Kovács; hanem aprilhó 5-ének délutánján a főbb czinkosokat az úgy nevezett „Somorin“ korcsmában tanácskozásra gyűjtven elhatározták, hogy önhatalmulag verik ki a bérlő birkáit a közös legelőről, s egyszersmind az uradalmi tisztségnek is bemutatják féktelen hatalmukat.

A terv végrehajtásával nem is késlelkedtek, hanem az nap délután 4 óra tájban a csabai uton levő ugynevezett strázsahalomnál összegyűjtven a vállalkozókat, mint egy negyven kocsin megrohanták az uraság décsi majorját, s ott az ispánnak megparancsolák, hogy a birkákat másnapra okvetlenül hajtassa el a közös legelőről, s evvel, mint egy ijesztő, de gyáván tova rohanó fergeteg — haza hajtottak.

Másnap azonban — élven a gyanupörrel, hogy az ispán nem sokat hajtott fenyegetésükre, — Kovács András, Kovács Pál, Sinkovics Márton, Veigel Mihály, Czinkotszky Sámuel, Sovány Mihály és Hrivnák Ovad Mihály ismét megjelentek Décsen, s az uradalmi allodiatúrán legelő juhokat onnan elhajtani szándékozván, nem csak az uradalmi tiszttartó Rab Jánosnak intéseire gombaságokkal és fenyegetésekkel felelni, hanem magát az uraságot, s annak birtoklási jogát kétségbe vonni, szóval már a végletekre célzó kommunistikus jellegű lázadást kifejezni, s a birkákat onnan el is hajtani bártorkodtak.

Ez több volt, semmint továbbra is elnézhető lett volna a hatóság részéről, s a szarvasi szolgabíró addig is, míg a megyei küldöttség ujabbán Szarvasra érkezendő vala, Kovács Pált és Andrást maga elé hivatván, meghagyta nekik, hogy hazulról eltávozni ne merészeljenek, mit ugyan ők annak kijelentése mellett, hogy

magukat és ügyöket vétkesnek el nem ismerik, meg is ígérték; de gyáva voltuk tanujeleként, mielőtt a küldöttség Szarvasra érkezett volna — pártfeleiket hinárban hagyván — megszöktek.

V.

A Flaccus elvéhez ragaszkodó vezéreket, mely szerint szégyen a futás, de hasznos — egy időre sorsukra bizván, fordítsuk figyelmünket a szarvasi események további folyamára.

A békésebb lakosok által óhajtvá várt megyei küldöttség végre április 11-én Szarvasra érkezett, s aznap Szentgyörgyi Horváth Antal másodalispán elnöklete alatt, Németh Antal, Placsintár Gergely és Lehóczky Lajos táblabírák, valamint Boczkó Károly járási szolgabíró, Tomcsányi József járási esküdt és Stummer Imre uradalmi ügyész részvétele mellett összeülvén, a főbb czinkosok elfogatását azonnal elrendelé, kik közül hatan, névszerint Krajcsi György, Tutymák Kovács András, Podani János, Sárkány Pál, Galát Mihály és Feder Mátyás ápril 12-én virradóra el is fogattak, s a járási börtönbe zártattak.

A küldöttség mielőtt ápril 12-én megkezdte volna a rabok kihallgatását, tekintettel arra, hogy e nap vasárnapra esett, s így a templomból kijövő nép csoportosulásától méltán lehetett tartani: a Szarvason állomásozó dsidás ezred alezredesét felszólítá, hogy egy század katonát állítson a városháza elé, gondolván, hogy a katonai erő láttára a nép tartózkodni fog minden actiotól; de már ekkor a végletekig felcsigázott szenvedélyek semmi gátat nem ösmervén, s másrészt kész hitelre találván azon szállongó pletyka, hogy a szarvasi lázongók Szentés, Vásárhely és Túrról is várhatnak ügyök mel-

lett segedelmet — a küldöttség reménye épen nem valósult.

Ugyanis a mint az elfogott lázongók közül a hatodikat, Feder Mátyást akará a küldöttség kihallgatni, s azt e célból a pandurok a fogházból a városházánál ülésező küldöttség elé kísérendők valának, a templomból ép akkor kitóduló nép áttörve a városháza előtt álló katonaság sorait, a városháza udvarára rohant, s „ne hagyjátok, ne hagyjátok!“ kiáltással egész a tanácsszoba ajtajáig nyomult, miközben némelyek a megyei pandurokra rohantak, s az általuk körülfogott Feder Mátyás rabot — jóllehet az ellenük szegült — bundájánál fogva akarák maguk közé rántani, mit csakis az ezredes által hirtelen az udvarra parancsolt katonaság fegyveres ellenállása gátolt meg.

A küldöttség nem tartván tanácsnak magát szobába szoríttatni, az udvarba sietett, s tagjai közül többen csendesítették a népet; de az ezrenként összetóduló tömeg mitsem hallgatva reájok, a rabok kiszabadítását ordítva sürgette, s e közben a tömegből egy, a percz alkotta szónok oda nyilatkozott, hogy ha az elfogottak nem ártatlanok, ők velök mindnyájan egyaránt vétkesek, s hogy készebbek meghalni, mintsem onnan eltávozni, mielőtt a rabok kibocsáttatnának, — s e közben a katonaság felé fordulva, felszólítá őket az eloszlásra, mert — ugymond — velök mint császár embereivel semmi közük, mert ők maguk is örömeőbb kívánják a császárt szolgálni, mintsem az uraságot.

A küldöttség látva ezt a határtalan elbizakodottsággal párosult merész engedetlenséget, a békülékeny modort elvetve, a lázadók leggarázdább embereit rögtön befogatta, s tudatá a lázongókkal, hogy ha nem szűnnek tettelegességre célzó szándékaikkal — katonai erővel vereti őket szét.

Nyomban ez erélyes fellépés nem sok eredményt szült ugyan, — a mennyiben az irtóztató lármázás meg-megujult; de délutáni négy órára, részint egyesek tanácsára, részint közös megunatkozásból és az eredménytelen ellentállás tudatában a tömeg egyig eltisztult a városháza elől.

A küldöttség ápril 21-ik napjáig ülésezett Szarvason, mi közben hatvanat fogatott el a lázongók közül, a mi oly annyira hatott a magát különben is kidühöngött népre, hogy egyszerre a legpéldásabb csend állott be a városban. A küldöttség felszólítá egyszersmind az előljáróságot, az urbéri panaszok összegyűjtésére és beadására, mi a következő pontokban terjesztetett elő, ugymint :

1) A szántás, mit robotban naponként tenni kellene a jobbágyoknak lánczmérték szerint felosztva adatik a jobbágyoknak által, úgy hogy a jobbágyoknak egy fertály földtől egy lánczot kell szántaniok. Néha ezen egy láncz föld nagyobb, mint lenni kellene; a gyengébb fertályos gazda pedig azt három nap alatt is nehezen szánthatja fel, sőt ha a szántáskor rossz idő éri, kétszer-háromszor, sőt többször is oda és vissza kénytelenítettik menni, s egy ilyen felszántott láncz földért nékie csak négy gyalog napszám engedtetik el.

2) A takarás idején egy, két lovas kocsira 24 kereszt behordása vettetik, melynek behordására, kivált ha sokan összegyűlnek, vagy ha a kazal, melybe azt rakni kell, nagyon magas már: két nap is kívántatik kocsin, és ezért csak két gyalog nap vétetik fel.

3) Sokszor Csákóra, Kondorosra hajtatik a zsellér és lakó, ottan árokásás vagy más oly munka osztatik ki neki egy napra, a mit ha erőlködve dolgozik is, egy nap alatt nehezen végez el; — ha őt ott rossz idő éri haza kell neki mennie, s máskor indulni vissza és mégis

csak egy nap vétetik fel neki, a kétszeri menet és jövet nem számíttatván; sokszor pedig kirendeltetik ugyan oda, s ha rossz idő, vagy más nem vélt eset miatt ott dolog nincs, vagy azon dolog, melyre kirendeltetik, elő nem vétethetik; hazahajtatik, s a menet és jövet semmibe sem vétetik, sőt az is történt már, hogy az eféle nem vélt akadály megszűnik, s a kirendelt ember már hazamenvén, fel nem jegyeztetett, az utánna való kirendeléskor, ha meg nem jelen ugyanazon munkára, 3 napi büntetés iratik fel neki.

4) A lakó, ha a robot kompetenciáját leszolgálta, de a most mondott esetben büntető napok irattak fel neki, azokat, ha a gazdáját esztendő leforgása alatt elhagyja is bár, mégis tartozik elébbeni gazdájának leszolgálni.

5) Sokszor a határból urbáriumba kell menni a jobbágyoknak, s daczára a hely messzeségének, kevés nap vétetik fel, — a mi jelesen a szolnoki utnál is történik, a hová sóért küldetvén egy kocsi, melylyel két embernek kell mennie, az utra három nap kívántatik, s mindamellett csak 6 gyalog nap vétetik fel érte.

6) A robotozáskor sokszor hiányzik a legelő, de még többször a marhahatásra kívántató viz, mert a kutak távol esnek, azon idő pedig, melyet a jobbágyok az itatás eszközlése által veszítenek az ő kárakra esik.

7) Hosszu fuvarba igen messzire, sokszor 12 mért-földnyire is küldetnek a jobbágyok.

Végül kéri, hogy a testvérek tetszésük szerint oszthassák fel egymás között az esetleg atyjok halála után fönmaradó nagyobb terjedelmű külső telket.

Mint e pontozatokból látható, a szarvasi elégedetlenek panaszaik közt legkevésbé sem érinték a vitás legelő-ügyet, sőt azt ovatosan kerültek; a dolog nyitja azonban abban rejlett, hogy titkon a két Kovácsot és az utánna szökött Sinkovicz Mártont bízták meg ügyök-

nek a helytartótanács elé leendő terjesztésével, egy kész folyamodványt juttatva e célból hozzájuk.

Nézzük tehát a főnökök működését és annak eredményeit közelebbről.

VI.

A két Kovács Sinkovicz Mártonnal együtt 1835. évi ápril hó elején utját Öcsöd község felé vette, hol bizonyos Földi András nevű emberrel jöttek össze, ki mint világlátta egyéniség, 80 frtnyi jutalom kikötése mellett vezetőjökül ajánlkozott. Az országjárásban meglehetősen gyámoltalan agitátorok kapva kaptak ez ajánlaton, s így négyre szaporodva folytatták utjokat Pest felé, hova megérkezve leginkább Sinkovicz Mihály szarvasi származásu korcsmárosnál tanyáztak, mint ezt előre tudatták megbízhatóbb pártfeleikkel, akik Vajas Pál szarvasi lakos által csakhamar egy folyamodványt juttattak kezeikhez, melyet nyomban be is nyújtottak a helytartótanácsához.

E folyamodvány a következő volt: „Felséges Császári Királyi Ausztriai Örökös Fő-herczeg, Nagyméltóságu magyar királyi helytartó tanács, Kegyelmes Urunk, Kegyes Uraink !“

„Amennyire szentek előttünk a földes uri jogok iránt létező hazai törvények, s szint annyira sérthetetleneknek véljük azon szabályokat is, melyek a kegyelmes urbárium által a földesuri és jobbágyi érdekek elintézésökre irányul tétettek. Méltóztassék császári királyi ausztriai örökös főherczegséged, s a nagyméltóságu magyar királyi helytartótanács kegyelmesen és kegyesen megengedni, hogy törvényes, s legigazságosabb bírósága alá bocsáthassuk sérelmeinket, melyeknek orvoslásuk nélkül közönségünk továbbá fenn nem maradhat. Sérelmeink a következők: 1-ör. A folyó év Bőjtmáshava

elején mgos földes uraink a közlegelőt elkülönözték (segregarunt) anélkül, hogy ezen elkülönözési tárgy a legkegyelmesebb királyi parancsok értelmök szerint, a feljebbvitel útján felséges császári királyi örökös főherczegségednek s a nagymélt. m. kir. helytartótanácsnak felterjesztetett volna; ezen alkalommal a város községe egészen a vizjárta részre szoríttatván, a káros elkülönzésnek ellentmondott, minek következtetésében az elkülönző halmok, melyek a méltóságos uraság részéről hányattak vala, a tettes ns. vármegye tisztsége jelenlétében le egyenítették, s a község további rendelkezésig a közlegelő használatában meghagyatott ugyan, a mgos uraság tisztsége azonban a városiakat minden módon arra igyekszik bírni, hogy ezen elkülönzést alá írják, némelyeket az aláírásra már rá is szorított.

2-or. Az ellentmondásért a városiak tömlöczczel büntettetnek.

3-or. A robotra való menetel jóllehet egy mértföldnél nagyobb utat kell tennünk, a kegyelmes urbárium ellenére a robotba nem számíttatik be.

4-er. A robot beszámításakor a téli hidegben még az öregek sem bocsáttatnak a házba, hanem az ablak alatt kénytelenek szenvedni, jól lehet a beírás hosszasan tart.

5-ör. Az urbéri ígás munkakor nyáron is magunknak kell szénát vinni marhánk számára, mert kifogni nem szabad, de egyébaránt is az étetésre sehol semmi mező nincs rendelve; ezen körülmény annál terhesebb, hogy a magunk határán elegendő szénánk nem teremvén, kénytelenítettünk idegen határon drága pénzen pusztát bérleni, ott legeltetni.

6-or. A zsellérekre és ezek lakóira a munka sokszor általánosan kivettetik, s így az egy napra általánosan kivetett munka, néha két napig is tart,

7-er. A hosszú fuvart télen gyakran rossz időben kénytelenítettünk leszolgálni.

Kegyelmes és kegyes tekintetbe vévén: hogy minden adózó községnek fennmaradhatása alapja — az ígás marha-tartás, és így közvetlen a legelő: természeti kegyelmes és kegyességök szerint méltóztassék cs. kir. örökös főherczegséged és a nagyméltóságu magyar kir. helytartótanács tettes ns. Békés vmegyénél oly kegyelmes és kegyes rendelkezéseket tenni, hogy a legelő tárgya a kegyes urbéri oktatás értelméhez képest intéztetvén, az az iránt előfordulandó iratok, úgy a többi panaszos pontokat érdeklendő oklevelek is a feljebbvitel útján ezen nmélt. helytartótanács főbiráskodása, s bölcs elintézése alá hova hamarább felterjesztessenek, és az alázatosan alolirottak ezen legalázatosabb folyamodás tétele miatt semmi sanyargattatással ne illettessenek; végre a fenemlitett ellenmondásért szabott és szabandó büntetések alól felmentessenek.

Legalázatosabb esedezésünkre teendő kegyelmes és kegyes vigasztaltatásunkért ujabban térdeinkről szivfájdalminkkal s keserű érzéseinkel könyörögvén, örökös mély tisztelettel elhalunk. Felséges cs. k. örökös főhged, nmg. m. kir. helytartótanács legalázatosabb szegény szolgálói: Kováts András, Kováts Pál, Sinkovicz Márton, Vajos Pál, Tettes nms. Békésvármegyében privig. Szarvas m.-város lakosai, közönségesen több lakosok nevében.“ Eddig terjed e kérvény. Hasonló“ de még több hazugsággal telített folyamodványt nyújtottak be Bécsben a királyhoz 1835. május hó 7-én, bizonyos Bakó nevű volt osztrák hadseregbeli kapitány közvetítése mellett. Ezen Bakó nevű világcsaló egyéniség vezetgette Bécsben fűhöz-fához ami szegény agitátorainkat, kiknek otthon pártfeleik néhány száz forintot küldöztek fel segedelemül

s szavaik nyomatékául, mit természetesen Bakó ur és ennek czinkostársai tettek zsebre.

A megye akkor ámult csak el, midőn egymásután vette embereinknek felsőbb helyen beadott kérvényeit, mikre természetesen nyomban megadta a kellő információt.

VII.

Ismétlésekbe esnénk, ha kimerítően adnók a megye informáló jelentéseit azon folyamodványok tárgyában, melyek a szarvasi lázongók vezérei által a m. kir. helytartótanács és udvari kanczelláriához benyújtatva, véleményezés végett Békésmegye rendeihez leküldettek. Első sorban is magát az esemény történeti rajzát nyújtá a megye ezen jelentésekben, aztán pontról pontra megczáfola a felhozott panaszokat és állítólagos sérelmeket, s így a lázongók ügye természetes, veszve lett minden forumon.

Mig ekkép hasztalanul igyekvének vélt sérelmeiket felsőbb helyeken orvosolni az útvesztett elégedetlenek, a megye által lassan-lassan vezéreik is összefogattak, kik Bécsnek és Pestnek hátat fordítva részint, mint Sinkovicz Márton és Kovács Pál Szent-Andráson, részint mint Kovács András és Vajas Pál Szarvason lappangtak: úgy, hogy 1835. év szeptember havában a lázongás kiválóbb tagjai összesen 64-en együtt ültek már a megye börtönében, sorsukat a bünfenyítő törvényszék ítéletétől várva. Mig az oktalanul felzúdult szenvedélyeknek szerencsétlen áldozatai nyirkos börtön-odúkbán, távol családaitól, távol termő-földeiktől reménytelenül senyvedének, Szarvas város előljárósága, ugyanaz, mely annyi méltatlan bántalmazásban részesített a lázongók által, gróf Bolza Józsefhez, a város földesurához egy megható hangon irt kérvényt intézett, melyben az elfogottak büntetésének enyhítését kérelmezik, várak a nemes gróf befolyásától. Maga e kérvény így szól: „Méltóságos gróf

s császári kir. kamarás úr, legkegyesebb jó földesurunk! Tudni méltóztatik, hogy e folyó esztendei márczius hónapjában történt zavargásban résztvett megtévedteket a T. Ns. vármegye fogva tartja, és az itthon valók utánok sóhajtoznak. Egyiknek a felesége, mint elhagyatott árva búslakodik a férje után; másiknak a gyermekei siránkoznak idehaza; harmadiknak a szülői magukban tünődvén, örömet keresnének módot fiaik kiszabadítására, másoknak pedig hol rokonaik, hol jó barátjaik, hol jó ismerőseik folyamodnak oly helyekre, a melyeken segítség és vigasztalás várakoznék reájok. Ily helyheztetésben lévén, mi is nagyságos urunk, mint ezen szenvedő áldozatok atyáik és szüléik, folyamodni bátorodunk a méltóságod színe elébe, azon alázatosan esedezvén, hogy nagyságod kegyes lelke, tekintvén a fentérintett szenvedőkre, ha lehetséges, kegyes és nagytekintetű befolyása által közbenjárni és kiszabadulásokat nagyságodnak legjobban tudva lehető utakon eszközölni méltóztatassék. Ezen merész lépésünkre bir minket azon közbizodalom, melyet bennünk helyheztetnek a fentérdéklett szenvedők maguk, azoknak felei, szülei, rokoni, barátai, jóakarói; bir minket arra tulajdon érzelve is, mely a raboskodóknak ha nem is tökéletes szabadulást, legalább enyhülést szerezni kész; bir végtére azon kölcsönös gondolat is, hogy a mely veszedelemben és bajban vagyon ma valamely embertársunk, abban a holnap előre nem látható eseteknél és okoknál fogva magunk is eshetünk és sinlődhetünk. Ne méltóztatassék annak okáért roszt magyarázni nagyságod ezen tettünket, hanem mint legkegyesebb földesurunk, atyánk és pártfogónk irgalmas szívvvel irántunk és foglyaink iránt viseltetni. Kik is mélységes tisztelettel elhalunk, Méltóságodnak Szarvason, november 13. 1835. legalázatosabb szolgálói és engedelmes hív jobbágysai Szarvas mezővárosa

Birája s elöljárói ugymint Tomasotzki István bíró m. k., Krácsjovics János törvénybíró m. k., Sinkovicz Pál preceptor m. k., Jánovszky György m. k., Terem Pál m. k., Mityka Pál m. k., és a többi esküdtek. Hellebranth m. k. notárius által. Mire a gróf következőleg válaszolt: „Atyai szívvel fogadtam a belől megírt esedezőknek kérelmeket, s a bennem helyheztetett bizodalom még inkább ébreszt valami jónak hív jobbagyaim részekre leendő végrehajtására, remélvén egyszersmind azt, hogy az esedezők, s velök együtt a többi lakos társaik meggyőződven jóra czélzó nézeteimről, azokat mindenkor hálás szívvel veendik. Hibás tettek ezen kérelem általam nem magyaráztathatik, rokoni érzelmektől indittatván erre. A mi is illeti a zavargásban nagyobb vagy kisebb mértékben résztvetteknek kiszabadításokat én abban bíró nem lehetvén egyenesen be sem is folyhatok; el nem vonván mindazáltal ügyökbeni részvételemet. Egyébiránt a zavart indítóknak bekerülőkkal a nemes vármegye által kisebb bűnösökké ítéltéknek hamarábbi kiszabadulásokat reménylem; utasítom azonban a bírakat, hogy nyugodt szívvel várják el az ítélő törvényszék ítéletét.”

Az ügyek ily stádiumában tehát egyoldalú kegyelemről szó sem lehetett többé, s az elfogottaknak be kelle várniok a megyetörvényszék ítéletét, mely végre is — kimerítő vizsgálat után — az 1836-ik évi augusztus hó 29-én tartott megyei gyűlésen meghozatott és kihirdettetett.

VIII.

A megyetörvényszék ítélete, mint várható vala, szigoruan sujtá a lázongók főbbjeit, s képzelhető, hogy ez ítélet monstruozus tárgyánál fogva igen terjedelmessé lőn, s át fogja az egész előadott történetet, minélfogva mi belőle csupán a lázongás három vezérére, a két Ko-

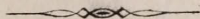
vácsra és Sinkovicz Mártonra vonatkozó részt közöljük a következőkben: „1-ső rendű vasban álló Kovács Pál ellen, mind maga önkéntes vallomásából, mind pedig több bűnös társai és meghitelt tanúvallomásából voltaképen felállíttatik, hogy a templomból kijövő népnek a városházához való felmenetelre ha nem is volt egyedüli felszólítója, — de mégis azok között volt, kik a népet a városházához menni kiabálva hívták, a városházánál ő szőlitotta fel a bírákat a birkák kihajtása iránt teendő rendelés végett azzal, hogy különben ők hajtják keresztül a városon, s onnan lett elutasításuk után Somorin nevű korcsmában tanácskozván, másnap a strázsa-halomnál egybejött néppel 1835. évi ápril hó 5-én a décsi pusztára kimenvén, nemcsak hogy az uradalmi ispánnál parancsoló hangon beszélni nem átalott, hanem időt sem engedvén ezen nyughatatlanságok bejelentésére, és annak folytában a birkák elhajtására, másnap jókor reggel előbb Czinkoczky és Hrivnákhöz elmenvén, s azokat és többeket ismét maga mellé vévén, s ottan az ispánt is fenyegetvén, vakmerőségét azzal is kitüntette, hogy az ispánnak fennen felelgetni, sőt hasonló mondásokkal az ottan akkor megjelent tisztartónak is szembe állani és ily versengések között a birkáknak kihajtásában tettelegesen is résztvenni semminek tartotta, — azonfelül midőn dolguk a megye részéről elintéztetni rendeltetnék, a járásbeli tisztségnek otthonmaradása iránt kiadott előleges rendelésének megvetésével hazulról megszökni, s koholt előadásokkal büntetését magáról elhárítani való célzattal több lakos társait biztatva, s a pénzzel való segélésre felszólítva magát; ezen nyughatatlanító lázadások főnökévé tenni, s Pozsonyban eszközölt hamis passzussal felsőbb helyeken is panaszt teendő megfordulván, több nyugalmas lakos társait is e jelen zavarokba keverni semminek tartotta.

Ugyanezért a már előre bocsátott mentő okokon kívül még az is szolgálván bűne enyhítésére, hogy az nem sülné ki világosan, hogy ezen nyughatatlanságok küldője ő egyedül lett legyen, és hogy mielőtt a tulajdon bajoknak önnönmaguk által leendő eszközléséhez fogtak volna, hasonló rendelkezések megtételére a bírákat hathatósan felszólította, valamint hogy a makacs felegetésekre a tanúk előadása szerint a tisztartónak is kíméletlen megtámadásai és szinte szabadon ejtett beszédei által mintegy ingerlődött, és hogy 5-én a birkáknak a károknak elmellőzése tekintetéből való kihajtását elmellőzték, s végre ezennel tapasztalt töredelmes volta, és hogy még ez ideig rosszul jegyezve nem volt: 14 holnapig szenvedett tömlőcöztetésének betudásával egy és fél esztendei vason, közmunkában és hetenként két napi böjttel töltendő rabságra ítéltetik, — úgy 2-szor Kovács András, ki szinte ugyanazon adatoknál fogva mind a népnek a városházához való felhívásában, a bírának illetlen módon megtámadtatásában, úgy Décsre való kimenetelre a népnek hívásában, s az ottani ellenszegülő s fenyegetődző beszédeknek is szórásában t. i. „hogy ő inkább a császárt karddal szolgálja, mint az uraságot esmérje“ etcetera, és ha a „birkákat el nem hajtják, a bojtárokkal együtt agyonverik,“ — valamint szinte a parancs ellen való megszökésével és pénzköltésével, az elsőbbrendű testvérének mindenkben egyenlő társa és így a nyughatatlankodó nép főnökjévé lett, szinte az elsőbbire illesztett mentő okokon kívül még annak hozzájárultával, hogy ő a Somorinban való tanácskázásokon sem jelenvén meg, ő szólamlott 5-én Décsen első meg, hogy a birkákat az nap ki ne hajtának, s végre hogy azon beszédeket nem az uraságnak kivetését tettelegesen is eszközölni célzott szándokból, hanem mint a dologhoz nem értő csupán

értetlenségből -- jogainak képzelt megszorittatása végett eredett boszus indulatból ejtette; s mindenekfelett hogy még rossz tettért büntetve nem volt — szinte szenvedett 11 holnapig rabságának betudásával vason közmunkában s hetenként két napi bőjttel töltendő egy és fél esztendei árestomra, — úgy 3-szor Sinkovicz Márton 3-ik rendű vasban állóra is a beperlett irományok nyilván bizonyítják, hogy a birákat a birkák kihajtása végett illetlen módon gorombáskodva szólította fel, s hogy 6-án a birkáknak Décsről való kihajtásában résztvett, s oda Czinkoczkit is ő hívta, valamint hogy tilalom elleni megszökése után koholt passussal Bécsbe kétszer is, mint a szarvasi zabolátlan nép szószólója, s e szerint főnöke is a kollektából bejött pénzek költögetésével eljár s csendes lakos társait megzavarni és a felsőbb parancsolatit imiggy megvetni bátor volt, s azért az előre bocsájtott s reá is ruházható mentő okokhoz értetlen voltának hozzájárulásával, mint szinte eddig rosszul meg nem jegyzett, 11 holnapig szenvedett tömlöczöztetésének beszámításával egy esztendei hasonló rabságra ítéltetik.“ Ekkép szól a főnökök ítélete. Kivülök szigorubban büntettek még Vajgel Mihály, ki 13 holnapig már elszenvedett rabságán kívül 30 botütésre; Darabos János, ki 5 holnapig rabságának betudásával 11 holnapig vason, közmunkában bőjttel töltendő árestomra, s egyszerre 30 botütésnek elszenvedésére; Gombár György Kujon, úgy Gajdos Pál, kik egy holnapig töltött rabságon kívül még egy és fél esztendei vason, közmunkában s hetenként két napi bőjttel töltendő árestomra s évnegyedenként elszenvedendő 25 pálcza ütésekre; Kurucz János, ki vason, közmunkán töltendő 9 holnapig árestomra ítéltetett. A többiek részint néhány holnapig árestomra ítéltettek, részint több hónapig szenvedett vizsgálati fogságuk büntetésükül tudatván be, szabadon bocsájtattak.

Ime ez lett sorsa a lázongás nagyhangu vezetőinek, kik minden nemesebb cél nélkül, társadalmi rendet és törvényt tapodva, ellentétbe helyezék magukat a józan észszel, ezáltal nemcsak saját személyöket döntve veszélybe; de a legelőelkülönítés hátráltatásával magának a városnak is érzékeny gazdasági károkat okozva : úgy hogy a legelőelkülönítés fontos ügye csakis 1845-ben az örökváltság megkötésével lett tisztázva Szarvason.

Sipos Soma.

II.

HIVATALOS KÖZLEMÉNYEK.

I.

Elnöki megnyitó beszéd.

— Elmondattott Mező-Berényben ápril 22-én 1878. —

Mélyen tisztelt közönség!

Lelkes honleányok és hazafiak!

Kiváló örömömre szolgál, midőn ez alkalommal Mező-Berény városának lelkes közönségét, megyei közművelődési egyeletünk nevében először üdvözölhetem; s mindenekelőtt köszönetet mondvá az egyeletünk iránt nyilvánuló közérdeklődés és szives meghívásunkért, melynek folytán alkalmunk nyílt ezen — a megyében már sorszerint ötödik — vándorgyűlésünket, vendégszerető körökben tarthatni, — van szerencsém a gyűlést ezenel megnyitottnak nyilvánítani.

Örömnépnek mondhatjuk a mai napot, Mező-Berény városa, és közművelődési egyeletünkre egyaránt.

Egyeletünk, a zászlójára írott eszmének diadalát, örömnepneinek egyikét üli ma, midőn megyénknek ezen virágzó községét, szent ügyünknek megnyerve, a mienkkel közös cél felé törekedni, velünk együtt haladni látjuk; — s ünnepet ül Mező-Berény városa is, a szellemi haladás legszebb ünnepét, midőn a meleg rokonszenv jól eső nyilvánulásai közt fogadja körébe, a megye közművelődésének felvirágzásán működő egyeletünket.

Szép bizonyságul szolgál e mai nap arra nézve, hogy egyeletünk célja és működése ma már meggyeszerzte nemcsak ismerve, de érdemszerűleg méltányolva is van; s e körülmény mig egyrészt örvendetes tanujele megyei közönségünk felvilágosultsága, s a szellemi téren való előhaladás iránti nemes buzgalmának, — másrészt kétségtelenül igazolja egyszersmind azt, hogy egyeletünk egy magasabb hivatást teljesít, egy magasztos missiót tölt be, midőn a közművelődés terjesztésének célja felé, a társadalmi önképzés útján halad.

Helyesen mondja a nagyszellemű hazafi — gróf Széchenyi István — hogy : „minden haladás csak annyiban üdvös, a mennyiben szellemi alapon nyugszik.“ Az emberiség szellemének fejlődése, a valódi műveltség a cél, mely után egyeseknek úgy, mint nemzeteknek, törekedni kell. A mely nemzet e célra közreműködni nem tud, vagy nem akar — az fölösleges, — s mint ilyen — veszni indul, vagy pedig élni akarván idegen műveltséghez folyamodik, s elveszti sajátosságát, a mi szint annyi, mint a halál. Mert az idegen műveltség, mely nem a magunk munkája, nem a saját szellemi erőnk nyilvánulásának eredménye, az nem is életünk, sőt inkább halálunk, — mivel elfojtja egyediségünket, előli nemzeti jellegünket, s ezzel megfoszt létjogunktól. S ezért minden népnek első feladata : épen fentartani nemzetiségét, s fentartani nemzeti nyelvét, mely annak legnemesebb, legszellembibb kifolyása.

S hogyan fejleszthetjük tovább nemzeti műveltségünket? — miként emelhetjük virágzásra nemzeti nyelvünket? — mi által őrizhetjük meg nemzeti jellegünket? . . . „Nosce te ipsum!“

E tétel, mely Socrates bölcsészetének alapelvét szolgált, terjedtebb értelmezéssel, kezünkbe adja a kulcsot, megadja a feleletet a fenebbi kérdésekre is.

„Ismerd magad, s magad által az embereket!“

Tekintsük ez alapelvet ne bölcsészeti, hanem társadalmi szempontból, s a mi ott az embert mint egyént illeti, tegyük annak helyébe a nemzetet, s az összes emberiséget, — vagyis : ismerd nemzeted s általa az emberiséget! — és ezen vezérelv követése mellett el lesz érve nemzeti egyéniségünk megőrzése, nemzeti nyelvünk virágzása, s nemzeti műveltségünk tovább fejlesztése.

Egyletünk céljában, s ezen cél elérésére vezető eszközök alkalmazásában, a fenebbi elvnek szerencsés érvényesülését ismerhetjük fel.

Célunk : felkutatni, a feledéstől megőrizni, az enyészettől megmenteni, s egyszersmind ismertetni mindazt, ami a múltban és jelenben első sorban és közvetlenül ugyan megyénk, hazánk és nemzetünk, de közvetve és egyszersmind az összes emberiség történetére vonatkozik. Ismertetni szokásainkat, sajátosságainkat, — feleleveníteni a multak emlékét, nemcsak műveik, hanem kiválóbb szereplőikkel együtt, — hogy a mai kor gyermeke, s a jövő nem-

zedék tisztelni tanulja nemcsak a régmúlt idők csodás és tanul-
ságos emlékeit, hanem lelkesedni, tette buzdulni, példány-
képeket választani tudjon a cselekvés terén is, azok élete és
jellemében, kiknek emlékezetét olykor feleleveníteni hallja, s
éltöket és tetteiket, mintegy maga előtt ismétlődve lefolyni látja.

Egyletünk czélja tehát a múlt és jelen emlékeinek, szerep-
lőinek, szóval történetének fentartásában, megismertetésében áll.

E czél elérésére eszközül szolgálnak: megyei muzeumunk,
s időnkénti felolvasásaink.

A muzeumok, a tudományok s művészet, izlés és ipar rak-
tárai, melyekből mindenki szabadon s ingyen szedheti a kívánt
magvakat, — s ezért ha jól rendezvék, hihetetlen befolyást gyá-
korolnak a nemzetek kifejlésére. Megőrzi a multak szent em-
lékeit, a honszeretet egyik alapját, — élesítik s művelik a nép
izlését, nemes gyönyörködtetés által emelik az egyéni boldog-
ságot, — s így nem csupán fényüzési cikkek, mint némelyek
gondolják, — vagy elavult ócskaságok lomtárai, mint az éret-
lenek néha kicsinylőleg mondják, — hanem igenis a közműve-
lődés előmozdításának egyik hatékony tényezői.

Negyedfél éve, hogy muzeumunk — mint a közművelődési
egylet tárlata — a nagy közönség használatára megnyitott. —
S látogatóinak nagy száma, valamint gyűjteményeinek az önkén-
tes ajándékozások folytán napról-napra gyarapodása egyaránt bi-
zonyítja, hogy megyénk népében meg van a helyes érzék, a
szép és nemes iránti fogékonyság, — a közérdeklődés bizony-
ságául szolgál az is, hogy ma már önként sietnek — gyakran
épen a legegyszerűbb egyének — a birtokukban levő, vagy vé-
letlenül talált tárgyakkal gazdagítani muzeumunkat. S itt nem
mulaszthatom el, felkérni Mező-Berény városa lelkes közönségét
is, hogy mindazok, kik — habár gyakran csak csekélységnek
látszó — bármily régiség, ritkaság, vagy műkincs birtokában
vannak, vagy ezután lenni fognak, ajándékozzák e tárgyakat
megyei muzeumunknak, hol azok egy egész megye közönségé-
nek, s a késő utódoknak is tanulságos és érdekes közkinceseivé
válandanak.

Ugyancsak a fent érintett elvet tartja szem előtt az egylet,
nyilvános felolvasásai rendezésénél is.

E felolvasások — kiváltképen maihoz hasonló vándorgyü-
lések alkalmával, — azon felül, hogy mindig megyei, de legtöbb-

nyire egyszersmind helyi érdekűek is; — melyek a mult vagy jelen hű képét rajzolva élénk, mindig hoznak nyilvánosságra, köztudomásra oly adatokat, melyek előttünk az ujság becsével, az ismeretlenség érdekével birnak; — így megyénk és hazánk történetének megannyi érdekes mozaik darabjai.

S azon körülmény, hogy felolvasásainkat eddig még mindenütt nagyszámú közönség tisztelte meg jelenlétével, és pedig nemcsak a szorosau vett értelmiség, — de a tulajdonképeni nép köréből is, — azon boldogító meggyőződésemet látszik igazolni, hogy közművelődési egyletünk, megyénk minden rendű és rangu közönségének érdeklődését, rokonszenvét szerencsés volt megnyerni, — s így tevékenységének általános üdvös hatása bizton remélhető.

Egyletünk négy éves működése tehát — hála Isten után közönségünk előhaladni kész szellemének, s tagjai lelkes ügybuzgóságának! — nem meddő, nem sikertelen, — mert eredményei immár országosan ismereteseek, részint közrebocsátott évkönyveink adatai, részint hazai hirlapjainknak működésünket méltányló közleményei nyomán; — s így önérzettel, de önámítás nélkül mondhatjuk el: leraktuk az alapot, de az épület még hátra van s a jövő nemzedéké a feladat, hogy azt magasra emelje!

A sok jeles közül, — kikkel a magyarok Istene időnként megáldá nemzetünket — a legnemesb lelkűek, a legmagasztosabb gondolkozásuak egyike: báró Eötvös József, így szól egyik emelkedettebb szellemű munkájában:

„A mult szomoruan, fény nélkül fekszik mögöttünk, forduljunk azért kettős lelkesedéssel a jövő felé, s adjon lelkünknek erőt azon meggyőződés, hogy a magyar, dicsőségének korát még nem élte tul. De midőn lelkünk, nemzetünknek dicsőbb jövője után sóvárog, midőn forró imával fordulunk Istenünkhöz, hogy annyi szenvedés után adja meg végre népünknek azt, mit oly régen várunk, — ne feledjük el soha, hogy a hon szebb jövője, csak nagy tettek jutalma lehet, — hogy nagy czélok elérésére nemcsak lelkesedés, de kitartás és álhatatosság kell.“

Ez ihletett szellemű szavak szólnak nekünk és egyletünknek is.

Féluton megállanunk nemcsak hogy nem szabad, de bűn lenne már.

A mit vállvetett munkássággal, megosztott fáradsággal ápoló gonddal kivívtunk, megnyertünk eddig, az kétségkívül elismerésre méltó ugyan, de azért még mindoly kevés, hogy pihenésre még épen nem jogosít, sőt annál buzgóbb haladásra int.

Tömörüljünk tehát annál több lelkesedéssel, annál igazabb buzgalommal, a haladás és közművelődés zászlója körül.

Egyesüljünk a szent célra mindnyájan kor, rang és nem különbség nélkül. — Egyedül a legnagyobb erő sem tehet mindent, mondhatnám nem tehet sokat, egyesített erőknek pedig a lehetetlenségnek látszó is gyakran lehetséges. Mit ér egy csepp víz? de milliomonként egyesült cseppek, megdöbbenő erőt képesek kifejteni. Ez egyszerű mindennapi példa mutatja, mily becses az egyesülés.

Egyletünk a megye értelmiségének egy részét birja már tagjai sorában, kik közt számos oly kitünőségre találunk, kik maguknak nemcsak megyénk, de egész hazánk művelődésének fejlesztése körül elévülhetlen érdemeket szereztek, — de megyei közönségünk nagy zöme még mindeddig tagjainak során kívül áll. Pedig azon kell törekednünk, hogy egyletünk pártolására e megye minden egyes gyermekét megnyerhessük, hogy a szent ügy szolgálatára ész, toll, erkölcsi és anyagi támogatás egyesüljenek, — mert mennél számosabban leszünk, annál nagyobbyszerű eredmények elérésére leszünk képesek.

Sokan vannak, kik elismert jeles képzettségöket, részint túlzott szerénységből, részint a semmittevés megszokott kényelmébe merülve, parlagon hevertetik, — a helyett, hogy a közügy javára szentelnék. Akinek az ég világosságot adott, azért nyerte azt, hogy embertársai javára felhasználja, hogy világosságot terjesszen vele, — s a ki ezt nem teszi, vétkezik az Isten, az emberiség és önmaga ellen.

A jó ügyért lelkesen harczó apostolok és vértanúk, eszméjökkel és nevökkel tovább élnek, mint az elnyomók, — a babérlombok elhervadnak, — a hírt és dicsőséget tuléli az idő, s minden emberi kéz alkotta emlék idővel rombadól, de a kik a felvilágosodás, a szellemi haladás, a nemzeti közművelődés érdekében áldatnak, munkálnak, küzdenek, azoknak neve együtt él a késő nemzedékkel, mely jóltevőjeként tiszteli s áldva eleve-níti fel emléköket.

Haladjunk! A világtörténet folytonos haladás története.

Üdv és dicsőség, áldás és szerencse, közjólét, a közművelődés lelkes munkásain! Szégyen és közmegvetés a kislelkűeken, kiknek áldozni, tenni, közreműködni módjukban állana, s még sem teszik!

Békésmegye másfél százezret meghaladó lakossága közt csak néhány százan volnának-e, kiknek szívében a honszeretet, a közjó és közművelődés iránti lelkesültség nagyobb, mint az önzés és az anyagi érdek rút haszonlelése?!...

Fel megyénk lelkes közönsége, bizonyítsd be az ellenkezőt!

És ha e megyének minden gyermeke csak egy homokszemet viszen is a közművelődés templomának fölépítéséhez, úgy az dicső, hatalmas és örökkön élő nagy mű lesz, — melynek fénysugarai a késő utókor idejében is glóriát vonnak alkotóik feledhetlen nagy nevei körül.

Adja az ég, hogy úgy legyen!

II.

Elnöki megnyitó beszéd.

— Elmondott B.-Gyulán, május 13-án 1878. —

Mélyen tisztelt közönség!

Lelkes honleányok és hazafiak!

Mint a vándor madár, mely a tavasz jöttével régi fészket felkeresni újra visszaszáll, s szinte ösztönszerű örömmel repdesi körül a feltalált helyet, s régi ismerőseket: úgy jöttünk össze hosszabb idő után most megint egyletünk székhelyén, s örömmel üdvözljük körünkben régi jó ismerőseinket, egyletünk lelkes pártfogóit, — hogy hivatásunk magasztos kötelességét teljesítve ismét egy lépéssel haladjunk előre utunkon, a közművelődés szellemi világot terjesztő szövetségének fénye mellett. S midőn a mélyen tisztelt közönségnek — egyletünk működése iránt ezúttal ujjalag tanusított nemes érdeklődéseért előre is hálás köszönetet mondanék, elnöki tisztem kedves kötelességénél fogva, van szerencsém a gyűlést ezennel megnyitottnak nyilvánítani.

Midőn most Békésmegye ujonan épült székházának diszes nagytermében, első nyilvános gyűlését tartja egyletünk, kedvező alkalmul szolgál ez nekem, hogy a megye kevésbé ismert multjáról, különösen pedig a megye volt főispánjairól vázlatos előadásban megemlékezzem, — amint ezt hazai krónikáink, s több monographiák nyomán egy rövid felolvasás keretébe foglalni képes lehetek.

Békésmegye multjáról csak kevés és hiányos történelmi adatokkal birunk, úgy hogy ezekből a megye történelmének csak igen hézagos képét nyerhetjük. — Az eddig felkutatott adatok ritka szorgalommal és tárgyszeretettel vannak önálló egészsze feldolgozva — egyletünk közösen tisztelt alelnöke — Haan Lajos urnak 8 év előtt kiadott „Békésvármegye hajdana“ czimű, — általam is helyenként forrásul használt becses munkájában;

— ezeken kívül most sok újat mondani annál nehezebb leend, mert Békésmegye őskori multjáról közelebbi adatokat szolgáltatatható okmányok, nyilvános vagy magán levéltárakban, nagyobb számmal korántsem találhatók, — minthogy a megyét ért sokszerű viszontagságok közt, ugy a megyei, mint az egyes birtokos családok levéltárai vagy egészen elpusztultak, vagy pedig még többnyire ismeretlen helyekre vándoroltak, — hazai köztörténelmeinkben pedig kizárólag Békésmegyére nézve, kevés vonatkozást találhatunk.

A mai Békésmegyét a történelmi ó-korban egymásután számos népfajok, u. m. celták, géták, dákok, rómaiak, később a vandálok és góthok lakták, amint ezt a megye különböző helyein talált s muzeumunkban is látható számos őskori leletek kétségtelenül bizonyítják.

Tudjuk, hogy a Kr. sz. u. 4-ik században, a hunoknak Dácia volt főfészke s lakhelye, s Attila „az Isten ostora“ Európa népeinek rettegett réme, innen csapott ki diadalmas hadjárataira, sőt több tekintélyes történésznek számos elfogadható okokkal támogatott állítása nyomán, egyletünk érdemes tagja — d. Mogyoróssy János ur — épen azt igyekezett „Gyula hajdan és most“ czimű munkájában bebizonyítani, hogy a világverő hatalmas hunkirály — Etelének fapalotája, — s így a hun birodalom fő- és székhelye, épen a mai Gyula város határán állott.

Attila halála s a hun birodalom rombadőlte után a gepidák, majd ismét a magyarokkal rokontörzsű avarok birták e vidéket; a magyarok bejövetelekor pedig — mint Béla király névtelen jegyzője írja — bolgárok, khazárok és oláhok laktak a mai Békésmegye területén, kik a Bihar várában lakott Mén-Maróth fejedelemnek hódoltak, míg Árpád hadai, Uszubu és Velek vezérlete alatt, 895 táján, az egész vidéket csaknem vérontás nélkül elfoglalták, s Árpád e földet Velek vezérnek adta.

Némely történész állítása szerint — a Mén-Maróth ellen szövöttek magyarok és székelyek közti „békés“ egyezség emlékére — (mint kik állítólag a mai Békés városa helyén usztatták át a Körözt, és kötöttek szerződést egymással) — nevezetett e hely Békésnek; — sokkal valószínűbb azonban, hogy ez is, mint többnyire minden vármegye, hasonnevű várától, ez pedig első birtokosától vette nevét; — s habár hazai történelmünkben a Békéssy névvel csakis a 16-ik század körül talál-

kozunk, hihető azért, hogy ezen család már a fejedelmek korában is létezett, s oly tekintélyes volt, hogy egy várnak s vidéknek kölcsönözheté nevét.

Midőn sz. István — az első magyar király — hazánknak mai — közel ezredéves alkotmányát — új alapokra fektetvé, s bölcs tapintattal az országot vármegyékre osztá, Békés váranak már fennállani, vagy közel ez időben kellett alakulnia, mert Thuróczy szerint — az országnak sz. István általi felosztásakor, a többi megyék közt Békésmegye neve is előfordul.

A vármegye, mint a honvédelem megannyi védbástyái és erősségei, léteztek ugyan már a vezérek korában is, de István ezeknek is több tekintetben más alakot adott. A várak nem voltak ugyan a nemzetségfők tulajdonai, örökbirtokai, mert úgy azokat, mint a körülötte fekvő földet, már Árpád a honvédelem alaptőkéjéül, nemzeti birtok gyanánt tartotta fel az ország felosztása alkalmával. De ezen várakban a várnagyság tiszte eddig örökös volt a nemzetségfők családjában, s apáról fiúra szállott, mi egyebek közt egyik főalapja volt a nemzetségejek hatalmának. István e tisztséget, melynek viselője várispánnak, később főispánnak neveztetett, kivette a nemzetségejek birtokából s királyi kinevezéstől tette függővé. Kétségkívül ezután is jobbra a nemzetségfők családjából, az úri rendből neveztettek ki ezen várispánok, de mégis nagy csökkenés volt a nemzetségfők hatalmára az, hogy ezek nem birták többé örökösen ezen fegyverhatalommal rendelkezhető, s ezért nagyfontosságú hivatalt, s az többször a család fiatalabb tagjaira, vagy más nemzetségből származott urakra is ruháztatott, a kik iránt a király épen több bizalommal viseltetett.

Midőn czéломhoz képest — ezek után a megye főispánjairól akarok röviden megemlékezni, nagyon helyén valónak találok idézni Haan Lajos ur említett művének idevonatkozó szavait, melyek szerint — alig van vármegye, melynek főispánjait oly bajos volna szakadatlan sorrendben kimutatni, mint Békésnek, — azon oknál fogva, mert a megyének régibb levéltára — mely okmányokat s hiteles adatokat szolgáltatathatna — nincsen.

Békésmegye történetében külön két korszakot állíthatunk fel, az első, — mely a megye keletkezésétől a török uralomig tart, — s a másodikat, mely a megyének ezen idő utáni sorsát tárgyalja.

Békésmegye első említésére a zasztyi apátság 1067-ik évi alapító levelében találunk, melyben az alapító, Péter gróf — comesnek, azaz főispánnak neveztetik. Valószínűleg ugyanazon Péter gróf ez, akiről Thuróczy is megemlékszik történetében, azt írva róla, hogy mint Géza és László hercegek híve, a Salamon király elleni harcban, Bátor Apos által párviadalban megöletett.

A megye ez időben korona-jószág volt, még pedig az I. Endre király és Béla vezér idejében történt felosztás szerint, mint az ország harmadához tartozó vidék, a királyi hercegek fennhatósága alatt állott.

A 13-ik század kezdetén, Békésmegye főispánjainak neveivel az úgy nevezett „váradi regestrum“ (az isten ítéletek jegyzőkönyvi lajstromában) gyakran találkozunk, — hol kevés időközönként egymásután említettnek: 1206-ban Illés, 1210-ben Pál, 1217-ben Damian, 1222-ben Botyz, 1223-ban Miklós, kikről azonban pusztá nevökön kívül más említésre méltót alig tudunk.

Az árpádházi királyok alatt szomorú szerepet játszanak a megye történetében elébb a kunok rabló háborúi, — később a fejedelmi ház tagjai közti belháborúk, — különösen pedig az 1241. és 1284. évi tatárjárások.

Róbert Károly király idejében 1329-ben Berenda Márton volt Békésmegye főispánja, kit Thúróczy különösen kiemel azok közt, kik a királyt a Bazarád elleni szerencsétlen csatában, az oláhok nyilai ellen saját testökkel fedezvén, hősileg védelmezték. Talán épen ezen hősiségének jutalmául kapta, az akkor még Békésmegyéhez tartozott Vossian-Varsánd falut.

Zsigmond király alatt 1396-ban Csáky Miklós volt, több más megyékkel együtt Békésnek is főispánja, s a királynak hűséges embere, — kitől harci vitézsége és egyéb érdemeiért tetemes jószágot nyert, s később erdélyi vajda lőn. — Nagy Iván „Magyarország családjai“-ban ennek őst békésmegyei származásúnak mondja.

1420-ban Somlai András említettik mint békési főispán.

Utánna 1490-ben Corvin János herceg, Hunyady Mátyás királynak házasságon kívül született fia, mint Gyulaváranak s vidékének ura egyszersmind, a megye főispánja is volt.

Ennek halála után 1515-ben özvegyét Frangepán Beatrixet, György brandenburgi örgróf, II. Lajos király nevelője vette nőül,

s jószágait is kézre kerítve, ennek jussán viselte a főispánságot is; kinek egyébiránt a megye csak annyit köszönhet, hogy midőn neje halála után Németországba visszatért, a megye levéltárának egyrészét is magával vitte, — s ezen becses okmányokból némelyek II. József császár alatt kerültek vissza és tétettek le a kamarai levéltárba. De legközelebb Fraknói Vilmos történész és Zsilinszky Mihály újabb okmányokat is fedeztek fel Münchenben, melyeknek meggyerhetése végett egyletünk már lépéseket is tett.

Az 1514-iki Dózsa-féle pórlázadás, — az 1527-ben Jován, vagy máskép Fekete János által támasztott martalócz háborúk alatt, Békésmegye tűzzel-vassal pusztítottatott, s sokat szenvedett.

A gyászos emlékü mohácsi vész után, Békésmegye a Zápolya királyságát ismerte el, s az úgynévezett „nemzeti párt“-hoz tartozott, s az 1526-ban Budán tartott országgyűlésen, Zápolya — a gazdag és hatalmas gerlai Ábrámffy Pétert, mint egyik hűséges pártfelét — nevezte ki Békésmegye főispánjának, — de bizonytalan hogy meddig, vagy hogy egyáltalán viselte-e? — ez a főispánságot.

1543-ban eperjesi Patochy Ferencz, a dusgazdag, ingadozó jellemű főúr, volt Békésmegye főispánja, — ki Buday Ferencz szerint Zápolya János özvegyének Izabellának legbizalmasabb titkos tanácsosa volt. Ennek főispánsága alatt tartatott az 1543. február 11-iki gyulai országgyűlés, melyet két év előtt, épen Haan Lajos nagytiszteletű ur, ugyan e helyt, oly érdekes felolvasásában ismertetett. — Hogy Patochy Ferencz főispánságában mennyi haszna és öröme lehetett a megyének, azt legjobban bizonyítják az épen ezen gyulai országgyűlésen ellene emelt panaszok, melyek szerint: „a köznemesek birtokait sorban foglalgatja, az ellenszegülőket s jogaikat védeni merőket elfogatja és bebörtönözteti, s egyáltalában olyanokat követ el, miket tenni nem kellene.“ Daczára azonban az ezen panaszok folytán ellene hozott erélyes tiltakozás és országgyűlési határozatoknak, ő továbbra is makaesul vitte zsarnoki szerepét, — úgy hogy Martinuzzi — mint az ország főkormányzója — végre is kénytelen volt őt elfogatni, s Nagy-Váradon bebörtönöztetvé, — amint ezt az egykori Tinódy Sebestény nemzeti dalnokunk is, egyik fennmaradt költeményében előadja. — Fogságából azonban nemsokára kiszabadult, s utóbb a Ferdinánd király pártjára állott. — Ennek

leánya volt a Szádvári hős amazon: Patóchy Zsófia, ki Bebek Györgyhöz ment nőül.

1556-ban a békésmegyei születésű Mágochy Gáspár lőn gyulai várkapitány és a megye főispánja. Hiv embere volt Ferdinánd királynak, s nagy pártfogója a protestantismusnak, mely a megyében ez időtájt kezdett meggyökerezni, s csakhamar aztán nagymérvű elterjedést vett.

1559-ben Bornemisza Benedek.

1560-ban törteli Kún Balázs voltak a megye főispánjai.

1560—1566-ig Kányaföldi Kerechényi László volt gyulai várparancsnok, Magyarhon alsó részének főkapitánya, Békés és Zaránd megyék főispánja. Jellemzése felől eltérők a történészek véleményei. Némelyek mint ingatag lelkű, sima beszédű, veszélyben hamar csüggedő, ismét mások mint vitéz, de önző, alattomos, haszonleső férfit említik. Alatta került Gyula vára s Békésmegye a törökjárom alá, 1566. szeptember 1-én, — midőn 9 heti kemény ostrom után, Pertáf basának szabad kivonulás feltetele mellett feladta a várát; — a törökök azonban megszegették az alkut, az őrséget megtámadták leöldösték, kirabolták, s Kerechényi foglyul vitetett Konstantinápolyba, hol némelyek szerint önmaga méreg által vetett véget életének.

A török uralom, — melynek közel 150 évig volt részese a megye, a jólét polgáriasultság, műveltség és haladás minden tényezőjét elölte, — s iszonyu nyomort árasztta itt is, mint általában mindenütt; — s a megye története 1566—1694-i december 12-ig, — a midőn I. Leopold király serege Gyulavárát is vissza foglalta, egy sötét lap, melyen a török vandalismusnak minden nemest és jót kiirtó pusztításainál egyébre nem találunk. Könnyen kitetszik ez onnan is, hogy míg az előbb virágzott megye 63 községet számlált, a százados sanyargatás után 9 félig-meddig lakott helység maradt fenn. A nemesség mind, s a köznépek is nagyrésze más megyékbe menekült, rom, pusztulás, elnyomatás, tespedés, nyomor lőn othonossá a megyében, mely az előtt a virágzás és műveltség elég magas fokán állott.

Békésmegye történetének második korszakáról kevés a mondani valóm; — mert hazai történelmünknek azon lelkes munkásait, kik adatgyűjtő és feldolgozó nemes szenvedélyökkel e téren már is maradandó emléket és érdemet szereztek nevök-

nek, együtt és egyenként, legbuzgóbb tagjainak sorában szerencsés birni egyletünk, s eddigi nyilvános felolvasásaink alkalmával már hallottuk, s évkönyveinkben megörökítve birjuk a megye második korszakára teljes világot vető becses munkáikat; u. m. „Békés-vármegye III. Károly király uralkodása alatt 1715-től 1740-ig,“ továbbá „Báró Haruckern Ferencz udvartartása.“ Haan Lajostól. — „A Peró-féle néplázadás Békésmegyében 1735-ben.“ Zsilinszky Mihálytól; — „Művelődéstörténet és a művelődés Békésmegyében.“ Hajóssy Ottótól.

Ezen kor vezérszereplőinek jellemzésétől s eseményeinek bővebb előadásától tehát — nem akarván az említett jeles művekben már elmondottaknak ismétlésébe esni — felmentve érzem magamat.

Legyen elég itt a megye történetének második korszakáról röviden csak annyit emlitenem, hogy a török uralom megszűnte után is még 20 évig tengődött a megye a nélkül, hogy mint tulajdonképeni megye létezett volna. Mig végre 1715-ben III. Károly király alatt országgyűlésileg lőn újra szervezve, s főispánjául Löwenburg János Jakab, kir. kamarai tanácsos neveztetett ki, a ki azonban 17 évi főispánkodása alatt, a megyét még csak meg sem látogatta.

A megye történetében forduló pontot képez az 1723-ik év, midőn az egész megye, több más birtokokkal együtt, királyi adományképen, báró Haruckern János György és örököseinek adományoztatott.

Ő nemcsak mint földesur — jobbágynak — de mint 1732—1756-ig a megye főispánja, az egész megyének valódi atyja, jóltevője, későbbi jólétének megalapítója volt.

A főispánságban fia, Haruckern Ferencz követte, 1757—1775.

1776—1791-ig a megyének főispánok helyett csak adminisztrátorai voltak. Mint ilyenek, rövid időközönként követték egymást: Andrassy István, gróf Zichy Ferencz, gróf Teleky József, gróf Zichy Károly, Skerlecz Ferencz, gróf Teleky Sámuel, gróf Teleky József és báró Orczy József.

1791—1802-ig ötvenesi Lovász Zsigmond.

1802—1809-ig szentgyörgyi Horváth Zsigmond.

1809—1825-ig báró Bedekovich Ferencz voltak a főispánok, mialatt a megye a legtúlzottabb kormánypárti megye volt.

A szabadelvűség első sugára Lánczy József főispánsága alatt, 1825—1836-ig kezdett derengeni.

Utánna 1836—1842-ig borosjenői Aczél Antal volt a megye adminisztrátora.

1842—1848-ig gróf Károlyi György volt a megye főispánja, kinek emlékezetét Zsilinszky Mihály, egyleti főtitkár ur mai felolvasásában fogja feleleveníteni.

Őt követte 1848—49-ben, majd utóbb ismét 1860—61-ben, és 1865—67-ben a megye általánosan tisztelt és szeretett főispánja, báró Wenckheim Béla, 1867—76-ig a boldogemlékeztű Tomcsányi József, a jelenben pedig a nép kegyeltje, Beliczey István.

A provisorium alatt kormányozták a megyét 1849—1864-ig Gál Eduárd, Sztachó János, Szücs Sámuel. Bonyhádgy Gyula két ízben, Torkos Kálmán és Kiss János.

Ennyi az, mit főbb vonásaiban rajzolva, a megye történetéről s főispánjairól mondhatunk.

Az újabb kor története sokkal közvetlenebb és mindenki által ismertebb, semhogy annak fejtegetésébe bocsátkozni szükséges, avagy alkalmoszerű volna.

A századok viharai elvonultak, a nemzet ezredéves alkotmányának sarkalatos jogait élvezi újra; — s bár hazánk politikai kül- és belviszonyai nehéz idők válságos megpróbáltatásainak vannak kitéve, — egy tekintetben; a culturalis haladás, a nemzeti közművelődés terén, hazaszerte minden akadálytól menten, szabadon, s hála a Gondviselésnek! öröndetes gyorsasággal meggyünk előre; és e tekintetben büszkén és joggal mondhatjuk el, hogy Békésmegye e téren az első sorában foglal helyet.

Legyen áldva és a feledéstől megóva érte mindazok emléke, kik megyénk szellemi- és anyagi jóléte, előhaladása érdekében valaha közreműködtek!

S hogy a hála és elismerés érzete e megye közönségében mindenkor élénken élt az ily nemes szellemek iránt, bizonyossága ennek az, hogy tanácskozási nagy és kis termében arczképeik által óhajta megőrizni és tiszteletre méltó emlékül a késő utókornak is átadni azon jeleseinket, kiknek munkás élete e megyére is áldást hozólag terjede.

S ha tekintetünket körülhordjuk e tisztes arczképeken, e megye gyermekei mindenikben mintegy jóltevőiket tisztelhetik, kikről büszkén mondhatjuk el: ez is a miénk volt egykoron! — Még két nagy hazafi arczképe van itt, kik nemcsak mieink, hanem az egész hazáéi és nemzetéi, — az egyik a szabadságért vértanúságot szenvedett miniszterelnök, gr. Batthyány Lajosé — kinek áldott emléke örökké élni fog közöttünk — a másik, kinek szellemi nagysága, tevékenysége nemcsak e megyének, de az egész országnak közös kincse volt — s ez: Deák Ferencz.

Közművelődési egyesületünk szebben, magasztosabban, méltóbban nem nyithatja meg e megyeház új csarnokában gyűléseinek sorozatát, mint midőn kegyeletes tiszteletének hálaadóját rövid szavakban leróvjá a nagy férfiú emlékének is, akit Békésmegye, valamint az ország többi megyéje, számos évvel ezelőtt már megtisztelt, midőn táblabíráinak sorába megválasztá, aki egész életét a közművelődésnek, az igazságnak, a haza boldogságának szentelé; s akinek halálát, mint kipótolhatlan veszteséget fájlván siratá a királyi családtól kezdve, az egész magyar nemzet.

Hogy ki volt Deák Ferencz, s mit tett a hazáért: azt fejtegetni úgy hiszem szükségtelen, mert azt tudja, s tudni is kell a hon minden gyermekének. Tettei olyanok, mint az égbolt csillagai, melyek világot derítenek az éjszakára, s fényökben egymást mulják felül.

Nem volt még e hazának szülötte, akire méltóbban alkalmazhatnók a nagy író és államférfi szavait, hogy: „ha valaha ember, változatlan szeretete által, a haza hív gyermekének mutatva magát, megérdemlé, hogy ez anyai könnyekkel áztassa sírját, — ha valaha volt, ki az önzés szűk körén túl emelkedve, czélul csak nemzete javát tűzte ki magának, — ha valaha ember nehéz pályát tisztán futott végig, egy bukás nyomát sem hordva ünnepi köntösén, úgy ez Deák volt! érdemes arra, hogy a kor, melyért fáradott, homlokára tűzze a borostyánt, melyből a jövő, — bár a jelen ítéletét sokszor megváltoztatja, — ez esetben nem fog letörni egy levelet sem.“

A mindennapi életben, ha valakinek jellemét megismerni akarjuk, megszoktuk kérdezni nemcsak az illető barátait, hanem ellenfeleit is, kiknek véleménye és igazság szeretetében talán inkább bizhatunk. — Deák Ferencz halálakor, a hazai hírlapiro-

dalom egyik tekintélyes — de éppen azon közlönye mely Deák politikai elveivel homlokegyenest ellenkező pártállást foglalt mindenkoron, így nyilatkozott a megboldogultról:

„Voltak és lehetnek a magyar nemzet történetének fényesebb lapjai azoknál, melyeket Deák írt tele. Tisztábbak nem voltak és nem lesznek soha. — Dicsőséget szerezhet nekünk, nagyobb az edzett erő karja, s többet a javakból egy szerencsés kéz. Nem fog szerezni nagyobb tiszteletet, több becsülést. Lángészt, nagy szellemet, alkotó erőt látott multunk, s láthat még jövőnk diadalmasabbat Deáknál. De szeplőtlen jellemének, önzetlen nemes szívének, s igaz lelkének mássát, melyért Mátyás király óta az igazságos nevet senki jobban meg nem érdemelte — kevés század látta, kevés éri meg!“ . . .

A kiről így nyilatkoznak ellenfelei, pedig fájdalom, közéletünk elég példát mutat rá, hogy éppen a politikai elvkülönbség féktelen szenvedélye, rokonokat, jó barátokat tesz gyűlölt, engesztelhetetlen ellenségekké, — mondom, akiről így nyilatkoznak ellenfelei, akkor fogalmunk lehet róla, hogy mily nagy, magasztos, a mai kor szelleme fölött kimagasló, tüneményszerű jellem vala ő.

. . . . Dicsőült férfit, ki arczképeden is a tiszteletreméltó komolyság, s a megtestesült szelidség csodás vegyülékével tekintesz le reánk, midőn hálánk és hódolatunk kegyeletes érzelmeivel áldozunk emlékednek, mely élni fog és áldva lesz, míg csak az ezüst Dunának nagy tükörén egy honfi szem pihen, s magyar lakik a parton, s a honnak csak egy romlatlan gyermeke leszen,“ — emlékezetünk örökzöld babérját fűzve érdemeidhez, keblünkől azon forró fohász repül föl, a nemzetek sorsát intéző nagy Istenséghez, hogy éljen szeplőtlen jellemed jellemünkben, — önzetlen hazaszereteted polgári életünkben, békülékeny szelid nagy szellemed szellemünkben, szived szívünkben; — s akkor bizton elmondhatjuk hazánknak veled dicső szellemrokonával — Széchenyivel, hogy: „Magyarország nem volt, hanem lesz!“ . . .

Göndöcs Benedek.

III.

Titkári jelentés 1877—78. évről.

Tisztelt közgyűlés!

Tudományos és közmívelődési egyleteink működése, illetőleg az azok által felmutatható siker nagy mértékben alá van vetve a társadalmi és politikai élet hullámveréseinek. Ami szerény egyesületünkre is kedvezőtlen hatást gyakoroltak a folyó évi politikai mozgalmak, melyek a szokottnál, élénkebb és izgatottabb jelleget öltvén nemcsak, elvonták működő tagjainkat a csendes magány munkásságától, hanem itt-ott meglazították az együvé tartozás szükséges érzetét is.

Az emberi gyarlóság természetszerű következése az, hogy a szenvedély, ha egyszer erőt vett a kedélyen, elhomályosítja az értelem tisztaságát, s képtelenné tesz a komoly munkára és higgadt ítéletre. Önnét származik a társadalmi és politikai élet zűlöltsége; önnét az embereknek és viszonyoknak ingerült megítélése és gyakran teljes félreismerése.

Semmi sem lohasztja hathatósabban a felhevült kedélyt, és semmisem nyújt biztosabb utmutatást a felvert hullámok között, mint a multnak tanulmányozása, melynek roppant becsét már a római államférfiak is kiemelték. Az hű tükröt mutat fel nekünk, melyben az igazi nagyság tisztább színben, az eltakart gonoszság vagy pediglen az ügyesen elpalástolt butaság a maga valódiságában — minden csábító fénytől menten — jelenik meg.

Azért oly szükséges olykor a multnak e hű tükrébe tekintenünk, s azért oly hasznos a mienkhez hasonló régészeti és történelmi társulatok fentartása, mert azok derítik fel a multnak sötét századait, előhozzák az apák tiszteletreméltó alakjait, melyek minket a jelennek teljesebb ismeretére s a jövőnek biztosabb előkészítésére a legönzetlenebbül intenek. Azért kellene minden polgártársunknak felmutatni Rafael Sanzio ecsetjének azon remekét, mely a római Vatican palotájában az erőt, a bölcses-

séget és a haladást olyképen ábrázolja, hogy a jövő tükrébe néző gyönyörű alaknak hátul is szemet hagyott, kifejezvéen általa azt az igazságot, hogy aki bizton akar előre haladni, annak folyvást szemmel kell kísérnie a multnak tanúságait.

A mi egyesületünk is a józan haladás utját jelöli meg, és jóllehet lassan, de biztosan törekszik nemes feladatának megvalósítására. Az idén, némely régészeti lelhelyek felfedezésén kívül öt irodalmi dolgozattal járult megyénk ismeretének gyarapításához.

Ugyanis az april 22-én M.-Berényben tartott vándorgyűlés alkalmával egy igen tanulságos és érdekes művel lepett meg bennünket id. Jeszenszky Károly tagtársunk, aki „Vázlatok M.-Berény multjából“ című dolgozatában a község legrégibb emlékei nyomán a háromszor épült Berénynek multjával ismertetett meg bennünket. Ugyanazon kirándulás alkalmával vázolta „A m.-berényi gymnasium történelmét“ Petz Gyula tagtársunk, aki époly vonzó, mint tanulságos modorban tüntette fel, hogy egy tekintélyes prot. felekezet a r. kath. földesuraság lelkes támogatása mellett, mily nemes áldozattal emelt a tudománynak szent csarnokot, melyből e megyének számos kitűnő fia kilépve a közélet színpadára, hasznos polgára lett e hazának. És ha e felolvasás a szellemi mozgalmaknak egy igen felemelő jelenetét tüntette fel, ugy az ifju Jeszenszky Károly által tartott harmadik felolvasás, mely a Bonyhai Benjámint féle cholera protokolumot ismerteté meg, szomorú, de nem kevésbé tanulságos és hű képet nyújt az 1831-iki nagy cholera által előidézett réműletről és hatósági intézkedésekről.

Nem lehet itt hallgatással mellőznöm azt a lelkes közérdeklődést, melyet M.-Berény közönsége ugy ezen felolvasások, mint általában egyesületünk iránt tanusított. A társulat tagjai mindenütt a legnagyobb előzékenységgel és érdeklődő tudvággyal találkoztak, s valóban csak sajnálnunk lehet, hogy a helyszűke miatt a nagyközönség szellemi igényeinek meg nem felelhettünk.

A gyulai máj. 18-iki gyűlésen veterán régészünk, id. Mogyorossy János értekezése „A magyar Jakobinusokról“ kötötte le a hallgatóság figyelmét, — mely után Zsilinszky Mihály olvasta fel emlékbeszédét gróf Károlyi György, mint egykori békésmegyei főispán felett.

Ha e mellett megemlítem azt, miszerint az igazgató választmány elhatározta, hogy a külföldi levéltárakban találtató

békésmegyei okmányok megszereztesse, s hogy a muzeumunkban látható érdekes tárgyak leírását tartalmazó „Kalauz“ a közönség számára kiadassék, — ha megemlítem végül, hogy egyesületünk élénk részt vett a biharmegyei régészeti kiállításon: úgy elmondtam körülbelöl mindazt, amit egyesületünk szellemi tevékenységéről mondanom kellett.

Azonban a kiválóan szellemi téren mozgó egyesületnek anyagi gondjai is vannak.

A tagsági díjak beszédese évről évre több nehézséggel jár, — nem azért, mintha tagtársaink nem bírnának érzékkel ilyenmő kötelezettségeik iránt, hanem leginkább azért, mert az egyesület, mint ilyen, nem bír kellő eszközzel arra, hogy a tagtársakat alkalmas időben felkerestesse s az évdíjakat beszédhesse.

Pénztárunk állása:

Bevétel 1561 frt 31 kr.

Kiadás 664 „ 16 „

Marad 897 frt 15 kr.

A kiadások legnagyobb része az Évkönyv kiállítására, új könyvek és műtárgyak beszerzésére fordított; de sürgetőleg áll előttünk azon, eddig fájdalom meg nem oldott feladat, hogy a megyénk területén felfedezett lelhelyeken szakszerű ásatásokat tegyünk. Erre nézve Haan Lajos és Zsilinszky Mihály tagtársak tettek némi előkészületeket, szemlét tartván a szarvasi Körös mentében és a tarhosi pusztán felfedezett lelhelyeken, s reményünk van, hogy még ez ősz folytán megtehetjük az első szakszerű ásatást megyénkben.

Tagtársaink száma ez év folytában is szaporodott, de természetesen nem oly arányban, mint az előző években. A közönség azon része, mely magasabb műveltségénél fogva kellő érzékkel bír a közművelődés tényezői iránt, már régebben sorainkba állott, s így csak kevés új tagra számíthattunk. Akik jelentkeznek, azok is jobbra megyénken kívül lakók, de akik az itteni szellemi mozgalmak iránt érdeklődnek. Ilyenek például gr. Dessewffy Aurél, orsz. képviselő Budapesten, Herczeg Odescalchi Arthur Somogyban (Bolhás), Raab Károly Micsinyén, Moczkovcsák János Tivadar Beszterczebányán, Orosz János Gyulán. Örömmel jegyezhetem fel, hogy megyénk előkelőbb családai közül Justh István ur, ki kezdettől fogva egyik legbuz-

góbb rendes tagja volt egyesületünknek, ez év folytában alapítóink sorába lépett, ez által is újabb tanuságát adván közjóra irányzott hazafias törekvésének. Vajha a vagyonosabb polgártársak közül minél többen követnék e dicséretre éppen nem szoruló szép példát! Vajha megértenék és követnék gr. Károlyi Györgynek azon szavait, melyeket végrendeletében hagyott gyermekeinek, azt mondván: hogy Isten kegyelméből és őseik takarékos fáradozásából azért lettek jobb móddal ellátva, hogy fölöslegeiket a hazai közintézetek és közmívelődési egyesületek támogatására fordítsák.

De a midőn ily áldozni kész tagokról van a szó, lehetetlen meg nem emlékeznem azokról is, a kiket a halál az elmúlt év folyamán kiragadott sorainkból.

Legelőször is Fábián Gábor volt tiszteletbeli tagtársunkat kell emlitenem, a ki mint Aradmegye monographusa s a classica litteratura fáradhatatlan munkása, nemcsak a m. tud. akadémia és Kisfaludy-társaság, hanem a mi zsenge egyesületünk iránt is a legmelegebb érdeklődéssel viseltetett. Ő nem jelent meg ugyan gyűléseinken, de levelei tanubizonyságot tesznek arról, hogy szellemileg velünk volt mindenkor, és hogy senki nem üdvözölte hazafias törekvéseinket nagyobb örömmel, mint ő, a 80 éves örökifju aggastyán. Adja Isten, hogy az éltében oly tevékeny férfinak szelleme holtá után is köztünk maradjon, lelkesítve a csüggedőket és buzdítva a közönyösöket!

Csak néhány nappal ezelőtt vettük a megdöbbenő hirt, hogy Horváth Mihály legnagyobb történészünk Karlsbadban megszűnt élni. Ki ne ismerné Magyarország történelmét? ki ne lelkesedett volna a 25 év és az 1848/9-k-i események olvasásánál? Minden művelt magyar tudja a veszteséget, mely elhunytá által a hazai irodalmat s közvetlenül a mi szerény együletünket is érte! Azért áldozunk néhány őszinte könnyet a jeles férfiú emlékének, ki valóban tiszteletreméltó tiszteletbeli tagtársunk vala.

Nem az irodalomban, de a társadalomban mindenesetre nagy űrt hagyott maga után Omaszta Szilárd tagtársunk is. Ő zajtalanul, de folytonosan működött együletünk javára, mint a felvilágosodásnak és józan haladásnak őszinte bajnoka. Áldás és béke lebegjen hantjai felett!

Azonban a holtakra való kegyeletes megemlékezés nem azért van, hogy a t. közgyűlés tagjait elszomorítsam. Nem.

Nekünk, midőn az öröklét országába költözött társainktól elbucúztunk, a jelen és jövő teendői felé kell fordulnunk reménylő szívvel és lelkesítő bizodalommal. Mert az elhunytak helyeit nekünk kell elfoglalnunk, az ő félbehagyott műveiket nekünk kell folytatnunk és befejeznünk. Ehez pedig erő és mindenekfelett őszinte jóakarat szükségeltetik.

Valamint a természetben tapasztaljuk, hogy az enyészetből új élet fakad, és hogy a látszólag elveszett erő más alakban tünteti fel a maga működését: úgy kell a mi egyleti életünkben is a szellemi működésnek megifjodnia új tagoknak és új tehetségeknek fokozott tevékenysége által. Ebben áll a fejlődés, a haladás folytonossága; ebben áll a mi áldásos működésünknek eredménye és biztosítója is.

Midőn ezzel a lefolyt évről szóló jelentésemet befejezném, őszintén óhajtom, hogy a folytonos haladás eszméje ki ne haljon soha ez egyesület kebeléből, s hogy Békésmegyében mindig legyenek oly buzgó apostolok, a kik azt éleszteni bírják is, akarják is, mert lelkük sugallja, hogy legfőbb rendeltetésünk a tökély felé való haladás.

Zsilinszky Mihály.

IV.

Jegyzőkönyve

az 1878. ápril 22. Mező-Berényben tartott vandorgyűlésnek.

Göndöcs Benedek elnökle mellett jelen voltak : Haan Lajos alelnök, id. Jeszenszky Károly, Pecz Gyula, Bonyhay Benjamin, Asztalos István, Szánthó Albert, Szabó János, Löwy Lajos, ifju Jeszenszky Károly, Környey Lajos, Linder Károly, Fábry Károly, Haan Albert, Thury Dániel, Vecsey N., Horváth János, Megele Bertalan, Orosz János, Fuchs Ede, Klausz Lázár, Kollár János, Hauke Ferencz, Szlujka János, Kemény Pál, Krámer Gusztáv t. tagok, és a m.-berényi és k.-tarcsai községi előjáróság.

1. A régészeti és művelődéstörténelmi társulat egybegyűlt tagjait M.-Berény városa nevében Bonyhay Benjamin, mint e város legidősebb képviselője, lelkes szavakkal üdvözölvén, Göndöcs Benedek egyleti elnök ezen fölötté szíves fogadtatást melegen megköszöné, s egyuttal a közmívelődésnek fejlesztő és ártteremtő hatását és fontosságát, s az egyesülés hatalmát élénken ecsetelő beszédben a gyűlést megnyitottnak nyilvánítá.

2. Az e napra kitűzött értekezések sorát id. Jeszenszky Károly nyitotta meg „Vázlatok M.-Berény múltjából“ című dolgozatával, melyben a község legrégibb emlékei nyomán, három Berény főbb eseményeit ecsetelte, népies vonzó modorban.

A köztetszéssel találkozott értekezés az Évkönybe vétetni határoztatott.

3. Második felolvasó Pecz Gyula volt, aki korszerű józan paedagogiai elvek érintésével nagy alapossággal tárgyalta az egykori m.-berényi gymnasium történetét,

mit a közönség a teremben kifejlődött hőség dacára is nagy figyelemmel hallgatott és éljenzéssel fogadott. Az Évkönyvben fog megjelenni.

4. Ifj. Jeszenszky Károly a Bonyhay Benjamin-féle cholera-protocolumot ismertette meg a közönséggel, élénk képet nyújtván az 1831-iki nagy cholera által előidézett rémületről és hatósági intézkedésekről.

Jeles értekezése hasonlóképen az Évkönyvben fog megörökíttetni.

5. Az idő előrehaladása miatt Haan Lajos régészeti felolvasása elmaradván, elnök jelenti, miszerint Justh István p.-szt.-tornyai birtokos egyesületünk alapító tagjai közé lépett, ezzel is tanúságát akarván adni közjóra irányzott hazafias törekvésének, örvendetes tudomásul szolgál.

6. A főtitkár a következő jelentkezett uj tagoknak félévételt indítványozza: gróf Dessewfy Aurel, herceg Odescalchi Arthur, Raab Károly, Moczkovesák János Tivadar, és Orosz János.

Mindezek egyhangulag megválasztattak és számukra az Évkönyv megküldése határozottatott.

7. A biharmegyei régész- és történelmi Társulat által rendezett régészeti és műtörténeti kiállításban egyletünk is számos érdekes tárgynak kiállításával részt vett; az elnökség jelenti, miszerint id. Mogyoróssy János az egyesület költségén lévén kiküldve, számára 12 frtot utalványozott a gyűlés utólagos helybenhagyása reményében.

E jelentés tudomásul vétetvén, a fent kitett összegnek id. Mogyoróssy János számára való kiutalványozása helybenhagyatott.

8. Ennek kapcsában szőnyegre hozatván azon óhajtás, hogy egyesületünk külön testületileg is képviseltessék a nagy-váradi kiállitáson;

az egyesület részéről az elnökség, a főtitkár és a netán csatlakozni óhajtó tagok küldettek ki.

9. Bejelentetvén Fábíán Gábor tiszteleti tagtársunk halála;

az egyesület jegyzőkönyvileg fejezi ki fájldalmát a kitűnő bajtárs halála felett, aki mig élt, fáradhatlan bajnoka volt a közéletnek és az irodalomnak. A magyar tud. akademia és a Kisfaludy társaság, Arad városa és megye gyásza egyuttal ami gyászunk, kik benne az örök ifju kedély és munkásság példányképét és egyletünk iránt folyvást érdek-

lődő hazafias tagtársunkat siratjuk. Béke lebegjen hamvai felett.

10. Haan Lajos alelnök indítványozza, hogy a M.-Berényben talált s egykor a nemz. muzeumnak ajándékozott Heraclius-féle arany és ékszer megyei muzeumunk számára visszakéressenek;

a gyűlés helyesli az indítványozó nemes indokait, amennyiben azonban az érintett tárgyak már odaajándékozva vannak, a visszakérést csak azon feltétel alatt hagyja meg a főtitkárnak, ha netalán ilyenek duplumba lennének meg a nemz. muzeumban.

11. A főtitkár jelenti, hogy a pozsonyi régészeti egyesület megküldte első Évkönyvét,

cserepéldány viszont megküldése mellett köszönet szavazzatik a figyelemért.

12. Stark József csabai lakos egy 1788-iki régi naptárt ajándékozott Egyesületünknek,

miért köszönet szavazzatik neki.

13. Ifju Jeszenszky Károly két régi könyvet, u. m. egy 1592-iki agendát és egy 1696-iki spanyol utazást, továbbá egy régi bögrét és két régi pénzt — Horváth János pedig egy régi sarkantyút ajándékozott a muzeum számára

köszönettel fogadtatott.

14. Haan Vilmos és Végh István csabai tagtársaknak bejelentett kilépése.

tudomásul vétetett.

15. A tárlati kalauznak kiadása a muzeumot látogató közönség tájékoztatása szempontjából szükségesnek találtatván

a muzeum igazgatója megbizatik, hogy Haan Lajos alelnök közreműködésével a kalauz kiállításáról gondoskodják.

16. A külföldön találtató Békésmegyére vonatkozó történelmi okmányok lemásoltatása és kiadása első sorban a békésm. régészeti és művelődéstörténeti egyesület kötelessége lévén,

a főtitkár megbizatik, hogy a tud. akadémia közbenjárását kikérve, azon okmányok egyletünk költségén való lemásoltatásáról gondoskodják.

17. Az egyesület főtitkára több felől interpelláltatván az Évkönyvnek késő megjelenése miatt előterjeszti, hogy Dobay János nyomdász ur annyira el volt halmozva nyomdai és más

hivatalos teendőkkel, hogy az, Évkönyvet a titkári sürgetések daczára sem volt képes kiállítani; nehogy tehát az Egyesület ügyei — nyomdai késedelem miatt — továbbra is hátrányt szenvedjenek, kéri a gyűlés határozatát a nyomdással szemközt követendő eljárásra nézve.

Az ülés szemelőtt tartván azt, hogy amennyire lehet, az Évkönyv itt a megyében nyomassék; de másrésről nem akarván tért engedni oly visszaéléseknek, hogy az Évkönyv megjelenése bármi oknál fogva a f. évből kiszorítassék, megbizsa a főtitkárt, hogy Dobay János urral vinculum mellett írásbeli szerződést kössön, ha pedig így sem érne czélt, más nyomdászhoz forduljon, ki az egylet érdekeit is figyelembe veendi.

18. A szarvasi Körösméntében három őselet nyomairól, a tarhosi pusztán pedig régi hullák és fegyverek felfedezéséről jött értesítés következtében szükségessé válván a szakszerű ásatás megkezdése

a gyűlés Haan Lajost és Zsilinszky Mihályt a helyszinére küldi ki előleges vizsgálódás céljából, jelentésök elváratván.

19. A nemzeti muzeumban találtató régiségek fényképeinek valamint Brandenburgi Gy. és nejének, mint egykori békésmegyei birtokosok, úgy szintén Skolka András egykor berényi tanár képeinek megszerzése szükségesnek találtatván,

a két elsőnek megszerzésére Zsilinszky Mihály főtitkár ez utóbbinak megszerzésére pedig Haan Lajos alelnök vállalkozott.

20. A jegyzőkönyv hitelesítésére Haan Lajos és Horváth János küldetvén ki, a gyűlés szétoszlott.

Kelt mint fent.

Hitelesítették :

Horváth János.
Haan Lajos.

Jegyzette :

Zsilinszky Mihály.

V.

Jegyzőkönyv

a „békésmegyei régészeti- és művelődés-történelmi egylet“ B.-Gyulán 1878. évi május 13-án tartott, felolvasással egybekötött választmányi üléséről.

A nagy számban összegyűlt hallgató közönségen kívül Göndöcs Benedek elnökle mellett a választmányi tagok közül jelenvoltak : Haan Lajos, Zsilinszky Mihály, id. Mogyoróssy János, Asbóth Kálmán, Kőrös Kálmán, Asztalos István, Dobay János, Hajóssy Ottó, id. Jancsovics Pál, Janó Sándor, Kéry Kálmán, Ormós János és Márki Lajos.

1. Göndöcs Benedek egyl. elnök a gyűlést emelkedett s lelkes beszéddel megnyitván, felhivja Zsilinszky Mihály egyleti főtitkárt és id. Mogyoróssy János muzeumi igazgatót a mai alkalomra bejelentett értekezéseiknek előterjesztésére.

Ezen elnöki felhívás folytán, első sorban Zsilinszky Mihály „gróf Károlyi György“-ről irt élet- és jellemrajzát előterjesztvén, a nagy emlékezetű férfinak, a hazafiság, tudomány, köz- és magánjótékonyság terén kimagasló eredményeit gazdag változatokban méltányló ezen értekezés, a közönség éber figyelme s végül lelkes éljenzéseivel találkozott.

Egyébiránt ezen élet- és jellemrajz kísérő levél kíséretében s az egyleti évkönyv 1—1 diszpéldányával együtt a gróf Károlyi-család egyes tagjainak megküldetni határozottatott.

Hasonló köztetszés fogadta id. Mogyoróssy Jánosnak „A magyar jakobinusok története“ czimű tanulmányát, melyben szerző az e részben szétszórt adatokat kiváló történelmi érzékkel csoportosítja.

2. A közönség tömeges részvételét s további érdeklődésének szükségét kiemelő elnöki zárszó után, az összejövétel választ-

mányi ülössé alakulván, annak során Göndöcs Benedek előterjeszti.

a) A M.-Berény községben f. évi április hó 22-én tartott vándorgyűlés — melyben az egyesület tisztikarát ő, az alelnök, és a főtitkár képviselte, a közönség oly részvételével találkozott, mely az egyesület kitűzött céljainak megértését hirdeté.

b) a biharmegyei f. évi április hó 22-én tartott régészeti kiállításon az egyesület közfelfűnést okozott leletekkel s műtárgyakkal szerepelt, mely alkalommal az egyesületet, a muzeumi igazgató és a segédőr képviselték.

Ezen kétrendbeli jelentés öröndetes tudomásul vétetett.

3. Haan Lajos alelnök említést tévén, a biharmegyei régészeti tárlaton Lieb Gyula órás által kiállított több egyptomi tárgy műértékéről

alelnök felhatalmaztatik, hogy a megjelölt tárgyakból 20—25 fűt erejeig muzeumunk részére vásárlást tehessen.

4. Tatay János vál. tag indítványa folytán

hogy Tót-Komlós község nem magyar ajku lakosai, a magyar nyelvű olvasmányok terjesztése által egyesületünk iránt érdeklődésre ébresztessenek : az egyesület kiadványaiból 10—10 példány, T.-Komlós község előljáróságának belátása szerinti szétoztás végett megküldetni rendeltetik.

5. Egyes tagok előadása által figyelmeztetve lévén az egyesület, a gróf Wenckheim Frigyes tarhosi, gróf Wenckheim Károly mágoesi, a Kállay család kaszaperi pusztáján és a dobozi ugynevezett kis hidnál talált érdekes s különösen az utóbbi helyt rejtűző Obsidian leletekre.

ezen előterjesztések, az elrendelendő ásatások során leendő megfigyelésűl szolgálnak; felhivatván egyszersmind az egyesület tagjai, hogy a netán tudomásukra jűtt Obsidiánleletekről az egyesületi elnökséget mindannyiszor értesíteni sziveskedjenek.

6. Elnök előterjesztvén, hogy az egyesület utóbbi időben Justh István és Breznyik János alapító- s több működű taggal gyarapodott:

ezen előterjesztés öröndetes tudomásul vétetik.

Hitelesítették :

Jegyzette :

Asbóth Kálmán.
Bánhegyi István.

Márki Lajos.
másod-titkár.

VI.

Jegyzőkönyv

a békésmegyei régészeti és művelődéstörténelmi egyesület B.-Gyulán 1878. évi szeptember hó 16-án tartott IV. évi rendes közgyűléséről.

A szép számmal összesereglett hallgató közönségen kívül Göndöcs Benedek elnöke mellett jelen voltak Haan Lajos, id. Mogyoróssy János, Asbóth Kálmán, Kőrös Kálmán, Asztalos István, Bánhegyi István, Beliczey István, Birsy József, Dobosfi Alajos, id. Jancsovics Pál, Keblovszki Lajos, Kéry Kálmán, Márki István, Nogáll László, Péky Antal, Schiffner Ede, Tatár János, Tatay János egyesületi tagok, s Márki Lajos másodtitkár.

1. Göndöcs Benedek elnök megnyitó beszédében összefoglalva az egyesület négy évi működésének eredményét felolvassa, „Békésmegye a török uralom alatt“ ezimű értekezését,

mely terjedelmes adatgazdag, s nagy szakbúvárlatról tanuskodó mű, a jelenlevő közönség részéről osztatlan tet-
széssel fogadtatott.

2. Előterjesztetett az egyesület főtitkárának jelentése az egyesület kebelében az 1877/s. év folyamata alatt felmerült szellemi mozgalmakról.

Tudomásul vétetik.

3. Az egyesület pénztárnokának jelentése szerint a pénztár állaga az 1877/s-ik évben 1561 forint 31 kr. bevétel.

664 forint 16 kr. kiadás,

897 forint 15 kr. készpénz

s 600 forint kötvénybeli, s így összesen 1497 forint 15 kr. tőkemaradvány,

örvendetes tudomásul szolgálván, jelen számadás megvizsgálására Keblovsky Lajos és Ormós János egyesületi tagok ezennel felkéretnek.

4. Előterjesztetvén a muzeumi igazgatóság jelentése, a tár-

lat 187 $\frac{6}{10}$ /. évi állapotáról, miből kitünőleg a tárlat az említett időfolyam alatt több száz műtárggyal gyarapodott:

örvendetes tudomásul vétetik; egyszersmind pedig a muzeumi könyvtár részére beszerzett 3 db. szekrény ára fejében 30 frt, — valamint az év folyama alatt, részint a biharmegyei régészeti kiállításra küldött, részint a küldött és érkezett csomagok és levelek szállítási díjakép 9 frt 48 kr. az egyleti pénztár terhére kiadásul utalványoztatik.

5. Tárgyaltatott a békésmegyei gazdasági egyesület igazgató-választmányának f. évi szeptember hó 4-én 575. sz. a. kelt megkeresése, melyben a muzeumunkban több példányban létező s természetüknél fogva inkább ipartárlatokba illő egyes tárgyakat a megyei gazdasági egylet b.-csabai termény- és iparmuzeuma részére átengedtetni kérvén — egyszersmind az iparmuzeum egyes tárgyainak egyletünk tárlata részére cserekép leendő át-bocsátására ajánlkozik.

Az ajánlott csere-viszony megfigyelendőnek találtatván, Göndöcs Benedek elnöklete mellett Haan Lajos, id. Mogyoróssy János, Zsilinszky Mihály és Janó Sándor egyleti tagok megbizatnak, hogy az egylet muzeumában elhelyezett azon több példányu ipartárgyakat, melyek természetüknél fogva a csabai iparmuzeumban helyt foglalhatnak, külön választván, azok jegyzékét a legközelebbi közgyűlés elé mutassák be; utasításul adatván ezen küldöttségnek, hogy az említett tárgyak külön választása során, a Mogyoróssy-féle tárlat egyes tárgyaira nézve, a gyulai rom. kath. hitfelekezet által támasztott tulajdoni igényre is kellő tekintettel legyen s ezen hosszan huzódó vitás ügyet elvégre kielégítő megoldásra vezesse.

Egyébiránt a b.-csabai gazdasági egyesület, a csereviszonyból folyólag, az illető tárgyak iránti hasonintézkedés végett megkeresendő.

6. A székesfejevári megyei és városi történelmi- és régészeti társulat kiadványait megküldvén, csereviszonyra kéri egyletünket.

A csereviszonyra nézve tett ajánlat szívesen fogadtatván, a megküldött kiadványok az egylet muzeumába helyeztetni s az egylet kiadványai az említett testvér-társulat részére megküldetni rendeltetnek.

7. Szarvas város határán, a Körös mentében, Szent-András község felé nagyobb számu régészeti leletek észleltetvén :

elnök indítványára megjelölt környéken az ásatásoknak még ez évi október havában leendő megkísérlése elhatároztatik.

8. Elnök előterjeszti, hogy a magyar tudományos akademia egyletünk részére az „Archaeologiai értesítő” több füzetét megküldé.

A megküldött füzetek, a muzeumi könyvtárba helyezendők.

9. A társulatnak két tiszteletbeli tagja ugymint Horváth Mihály és Fábíán Gábornak időközben történt elhalálozása bejelentetvén : —

A közgyűlés szomorú tudomást vesz azon veszteségről mely az említett két nagy férfiú elhunytában a hazai tudományt érte s ebbeli gyászérzetének jegyzőkönyvileg is kifejezést ad ; egyszersmind pedig a tiszteletbeli tagok sorában ekként üresedésbe jött két helyre B. Nyáry Albert történészt és B. Nyáry Jenő régészt egyhangulag megválasztja.

Miről a megválasztottak szokásosan értesítendők.

10. A jelen jegyzőkönyvnek hitelesítésével Bánhegyi István és Asbóth Kálmán egyleti tagok megbizatván, a gyűlés — elnök által berekesztetett.

Hitelesítették :

Asbóth Kálmán.
Bánhegyi István.

Jegyzette :

Márki Lajos.
másodtitkár.

VII.

Pénztárnoki jelentés.

Mélyen tisztelt közgyűlés!

A békésmegyei régész- és művelődéstörténelmi egyesület pénztárának az 1877—78-ik egyleti évben történt bevételei és kiadásai feletti jelentésemet van szerencsém következőkben előterjeszteni:

a) bevételek összege	1561 frt 31 kr.
b) kiadások összege	664 frt 16 kr.

pénztári maradvány 897 frt 15 kr.

mely összeg legnagyobb részben takarékpénztári könyveeskére van elhelyezve.

Van ezenkívül az egyesületnek alapítványi kötvényekben 600 frtja, s így az egyesület ez időszerint 1497 frt 15 kr. biztos tőkével rendelkezik.

Végül van az egyesületnek egy bizonytalan tőkéje is, s ez: a tagsági díjak czimén egyeseknél még külevő hátralék követelés, melynek felderítése a jelenleg már összeállítás alatt levő évi zárszámadás feladatát képezi.

Mélyen tisztelt közgyűlés! A fent elősorolt adatokból örvendetesen méltóztatik meggyőződni, hogy az egyesület folyton meglehetősen pártolásban részesül; mert daczára annak, hogy az elmúlt évben 400 frtnál többet adott ki az egyesületi évkönyv kiállítására és szétküldésére: mégis 1300 frtnyi alapítványi tőkéje nemcsak érintetlen maradt, de sőt 197 frt 15 kr. gyarapodás állott elő.

Adja az Ég, hogy az egyesület továbbra is ily pártolásban részesüljön; mert csak ez teszi lehetővé annak további fennállását és virágzását.

Kelt Gyulán 1878. szept. 16-án.

Kőrös Kálmán,
e. pénztárnok.

VIII.

Jelentése

a békésmegyei régész-művelődéstörténelmi egyesület muzeumi igazgatóságának
a tárlat 1878-ik évi állásáról.

Ez egyleti negyedik év leforgása alatt a régiségtár számos külvideki helyről: u. m. Budapestről, Déva-Ványáról, Erdélyből Dobráról, Duna-Földváráról, Hódmezővásárhelyről, Kassáról, Nagyváradról, Nyiregyházáról, Szolnokról, Vasvármegyéből Sárvárról, Tápió-Bicskéről, Verseczről, Zentáról, és külföldről Koppenhágából több magas tekintélyű és tudományu egyének által lett meglátogatva, jelesen: Zay János n.-váradi kanonok, Kozma Sándor állami főügyész, Grusz Albert ministeri biztos, Dr. Gerlőczy Gyula, Edelspacher Antal, Lobotka N. jezsuita, Hamar Leo, egyet. tanár, Egger Dávid, régészárús, Szamosi Elek rajztanár, Dr. Varjassy Gyula, m. k. honvéd törzsorvos, több vidéki törzstiszt a közös hadsereg és honvédségből, Göndöcs Lajos igazgató-tanár, több aradi tanár, és Marcell Géza régészbuvár sat. Ezekkel egyetemben a megyénk közséégeiből és helyből magukat vendégeknyvünkbe beírt összes látogatók száma a 400-at jóval felül haladta.

A muzeumi gyarapodás folyó évben a következő, és pedig:

A) Régi tárgyakban.

1. Nagy András gyomai lakos, Gyomán 1876-ik évben felszínre jutott 1 db. nem korongon készült hamu- és csontdarabocskákat tartalmazott agyag hamvvedret. 2. Mélt. gróf Wenckheim Géza ur Pósteleken talált különböző nagyságu urnatöredéket, 1 db. több színvegyületből álló quarz követ, több db. vas- és óngolyókat. 3. Gácsi János endrődi lakos, 1 db.

megkövesült négy ágú szarvasagancsot, az anyakörös medréből Endrődről. 4. Tek. Megele Bertalan ur Mező-Berényből a kereki pusztán talált 1 db. ép trachit kövésőt, és 1 db. agyagorsó pergét. 5. Nt. Jeszenszky Károly m.-berényi lelkész ur, 1 db. nem korongon készült ép agyagbögrét. 6. T. Horváth János m.-berényi postamester ur, 1 db. a kereki pusztán felszínre jutott XVII-ik századbéli nyolcz ágú taréjos magyar felkötő vassarkantyút. 7. Mélt. gr. Wenkheim Rudolf ur dobozi birtokán az u. n. Sámson földvár területén 1878-ik évben felszínre jutott 1 db. kelta ép füles bögrét, — 1 db. XVIII-ik századbéli hat szegletes lőfegyver csövet, és 1 db. XIV-ik századbéli — várfokon használt — kanócczal gyújtott lőfegyver závárt. 8. T. Jeszenszky Károlyné urnő 4 szemből álló barbar népvándorláskori kaláris füzérkét. 9. Schuch Sámuel ur B.-Csabán bronz fibularészeket 4 darabban.

B) Érmek- és bankjegyekben.

1. Kis Sándor szeghalmi gyógyszerész ur Faustina római császárné 1 db. nagy rézérmet, 1 db. arannyal futtatott rézpénzetskét, 4 db. különböző nagyságu török ezüst pénzt, 12 db. szintén török rézpénzt, III. Zsigmond lengyel király 1 db. ezüst garasosát, 1 db. moldvaországi rézpénzt, és V-ik Ferdinánd m. király koronázási ezüst emlékérmét. 2. T. Horváth János ur M.-Berényből Traján r. cs. 1 db. nagyobb, és 1 db. megkopott sárga rézpénzét. 3. T. Hoffer Adolf ur M.-Berényből Vilhelm Henrik franczia fejedelem 1 db. 1661-iki ezüst pénzét. 4. Barna János M.-Berényből 3 db. kis török pénzt. 5. T. Dinya János lelkész ur III. Zsigmond lengyel király 1 db. 1589-iki ezüst pénzét, és Karolina Augustának (I. Ferencz m. kir. neje) 1825-ben Pozsonyban magyar királynévá lett koronáztatása emlékére veretett 1 db. ezüst érmét. 6. Ormai Géza ur B.-Csabáról, Diva Augusta r. cs. 1 db. I. Zsigmond l. király 1 db. 1538-ki XV-ös, Rupert salzburgi püspök 1 db. 1687-ki XV-ös, és I. Lipót, r. cs. 1 db. osztrák birodalmi kis ezüst pénzét. 7. T. Uferbach János ur I. Lipót m. kir. 1 db. 1696-ki ezüst pénzét. 8. T. Dobozy Dániel ur Szeghalomról I. Lipót 1 db. VI-os birodalmi ezüst pénzét. 9. Raskó György kigyósi földmives I. Ferdinánd m. kir. 1 db. 1527-kt ezüst dénárját, és M. Terézia 1 db. 1768-ik réz polturáját. 10. T. Gyöngyösi

László gyógyszerész ur több rendbeli bírodalmi rézpénzeket a jelen századból. 11. Dr. Glaser Károly ur 1 db. kereskedelmi sárga rézbárczát. 12. T. Löwy Efraim orosházi izr. tanító ur 1 db. uj-yorki 16²/₄ részes, 1 db. 50 centimes amerikai bankjegyet, 1 db. 10 centimes amerikai, 2 db. angol, 2 db. porosz, és 1 db. orosz postajegyet. 13. T. Gremspurger József ur 52 db. külföldi — közte amerikai — postabélyeget. 14. T. Virágos Emilia urhölgy Antoninus rom. császár 1 db. XIV. Lajos francia király 1 db. III. Zsigmond l. király 1 db. és János Kázmér l. király 1 db., II. József 1 db. 1790-ki ötös, I. Napoleon 1813-ki 1 db. itáliai ötös soldí ezüst pénzét, továbbá I. Ferencz r. cs. és M. Terézia magyar királynőnek 1751-ik évben az alsó-magyarországi bányák látogatása emlékére, — II. Lipót m. kir. 1790-ik évi rom. császárrá koronáztatása emlékére ugyanannak 1791-ben magyar királylyá koronáztatása, végre M. Terézia (I. Ferencz m. kir. neje) 1792-ben magyar királynévá lett koronáztatása emlékére veretett ezüst érmeket — és 1 db. 1860-ki tiz kr.-os osztrák bankjegyet. 15. Fehér Ignác ur — János Kázmér lengyel király 1 db. 1650-ki ezüst pénzét. 16. Stirling Ferencz dobozi erdész ur 1 db. római ezüst pénzt. 17. Pikó Béla ur, II. Román keleti gör. császár, 1 db. rézpénzét, 18. Kis Mihály gyulai földbirtokos sióréti birtokán talált I. Mátyás m. király 1 db. ezüst dénárját.

C) Régi és ujabbkori sajtó művekből.

1. T. Miskey Jugovics Béla tanárjelölt ur Kolozsvárról „Petrarka“ 1574-ben nyomtatott művét, 2 db. chinai betűkkel nyomtatott könyvet, — 1 db. — a könyvnyomtatás feltalálásakor fabetűkkel s ugyanily metszetű dúczezal a szövegbe sűrűn beillesztett bibliai képekkel nyomtatott könyvet, — b. Eötvös Józsefnek 1839-ki „budapesti árvizkönyv“ I. kötetét — végre „Gyűjteménye a Magyarország számára kibocsátott manifestumok- és szózatoknak“ czimű hirdetmények 1849-ik évi I. füzetét.
2. Lestyán Dániel ur M.-Berényből „Christliche Agenda“ czimű 1582-ben nyomtatott könyvet. — „Der Gräfin Aunoy Reise nach Spanien“, 1696-ban nyomtatott könyvet, és „Verwunderliche Englische Wahrsager“ czimű 1788-ban nyomtatott naptárt.
3. Tek. gyoroki Edelspacher Antal ur Lőkösházáról: „Iben Dustah“ arab író, — „Xorenaci Mózes“ örménytör-

ténetiró az „Ugundúr“ és „Ogur“ bolgárokról, továbbá Schleich Ágoston „Darvin és a nyelvtudomány“ diszkiadású értekezését. 4. T. Fábry Mártonné urnő, a gyulai nőegylet al-elnöke, a most említett egyletnek 1872-től 1874-ig vezetett s nyomtatásban kiadott számadásait. 5. Nagys. Göndöcs Benedek apát ur a „Természettudományi Közlöny“ f. évben megjelent 8 füzetét, továbbá „Repertorium Juris publici, privati et criminalis Hungarici Index universalis“ czimű művet — és a körösvölgyi vasút rajzban megjelent tervezetét, — „Gödöllő és vidéke történeti és régészeti muzeumi Egylet“ 1-ső évi jelentését; — „a békésmegyei okszerű méhész-egylet“ 1-ső és II-ik évi könyveit, — „Népszerű dohánykezelés“ czimű könyv III. kiadását, — „Sírvirágok“ és „Jézus szent szíve“ czimű saját műveit, — „Délmagyarországi történeti- és régészeti-Társulat IV. évfolyami közlönye 1-ső 2-ik 3-ik füzetét. 6. Dr. Asbóth Béla Battonyáról „Magyarország hatalmas és dicsőséges királyainak s első vitézkedő kapitányainak emlékeztető koporsó épülete“ czimű, Horányi Elek által mult században szerkesztett nyomtatott művét, és „Hunnias, vagy magyar Hunyady életének egy része.“ Horváth Ádám által Eneis formájában versekben megírt s 1787-ben nyomtatott könyvét. 7. T. Janó Sándor ur „Corpus Juris“ czimű latin szövegű. két kötetből álló törvénykönyvet. 8. Boér József, cs. kir. 68-ik gy. ezredbeli százados ur Szolnokról, Kindlovics János, m. kir. honvéd főhadnagy ur közbenjárása folytán — egy, a löfegyverek ismertetésére szolgáló német szövegű segédkönyvet. 9. Magyar tudományos akadémia könyvkiadó-hivatala 1878-ik évi „Archeologiai Értesítő“ 1—6-ik füzetét, és „Archeologiai Közlöny“ X. kötete 2-ik és 3-ik, XI. kötete 1-ső és 2-ik füzetét. 10. Farkas Béla ur Lipszki-féle Magyarország 1827-ki latin szövegű, vászonra feszített térképét papírtokban.

D) Arcképekből :

1. Id. Mogyoróssy János muzeumi igazgató Utjesenits Frater György bibornoknak nagyvárad püspök, János király ministere és kincstárnokának a XVIII-ik században olajba festett

eredeti arcképét; — Szent László magyar királynak a XVIII-ik században bőrhártyára festett két darabból álló színezett képeit, végre szent Pétertől számítva a közelébb elhunyt IX-ik Piusig volt 262 romai pápának — látogatási jegy nagyságában kiadott — fényképeit tiz darabban.

Ezekután kapcsolatosan jelenthetjük, hogy muzeumi tárgyainkból a következők vannak ezideig leltározva — és pedig:

a) antik tárgyak: 133. tétel sz. a. mint a mult évkönyv is mutatja, 151 darabban,

b) őskori csontneműek: 48 tétel sz. a. összesen 162 darab tárgy,

c) kövületekből: 12. t. sz. a. 13 db.

d) kőkori tárgyakból: 26. t. sz. a. 55 db.

e) bronzokból: 23. t. sz. a. 37 db.

f) vörös réz tárgy: 3. t. sz. a. 3 db.

g) ős és középkori agyagtárgy: 93. t. sz. a. 188 db.

h) Népvándorlási kalárisok: 12 t. sz. a. 12 füzér; — s ezen tárgyak, valamint a még leltározásra váró: fegyver-, kőtárgy-, pénz-, könyv-, okmány- és képtár gyűjtemény — egy „Muzeumi Kalaúznak“ közelebbi szerkeszthetése végett — folyó számokkal is elláttattak.

Továbbá van szerencsénk megemlíteni — miszerint egyetünk elnöksége — a Nagyvárad-i régész-történelmi egyesület elnökségétől fel lévén szólítva, hogy a Nagy-Váradon f. év april 22-én megnyitandó régész- és iparmű történelmi kiállításra — eme kiállítás sikerének előmozdítása végett — jelesebb tárgyait átengedni sziveskednénk:

Ezen felhívásnak egyleti elnökségünk készséggel engedvén — megbízásából — 1. ősrégi csonttárgyból 5 darabot, 2. kőtárgyból 6 dbot., 3. tiszta és vegyített ércneműekből 18 dbot., 4. őskori agyag tárgyakból 11 dbot., Etrusk edényekből 19 dbot., 5. Etrusk és romai érc-tárgyakból, 2 dbot., 6. Barbár népvándorlási kalárisokból 5 füzért 5. kövületekből 4 dbot., 8. régi és ujabbkori ércz és fane-műekből 9 dbot., 9. Fényképezett arcképekből 2 dbot., összesen 81 darab legjelesb régi tárgyainkat átküldvén, azok — ottani kellő figyelembeni részesülés után — épségben vissza küldettek.

Végül el nem mulaszthatjuk muzeumunk némely szükségleteiről is jelentést tenni.

Jelesen: a) Egyletünk könyvtára időközben mintegy 300 darabbal gazdagodván — minthogy Egyletünknek ezen könyvek elhelyezésére szükségelt szekrénye nem volt — és így a tárlat különböző helyein eltett enemü tárgyak romlásnak lettek kitéve — alólirt igazgató, utólagos jóváhagyás reményében — három darabból álló, nagy üvegtáblákkal ellátott szekrényt 30 frton megvásárolt — melynek vételi árát 30 frtban —

Ugyszintén b) ez év folyama alatt részint a nagy-váradi kiállításra küldött tárgyak, részint egyéb küldött és vett levelek és csomagok postai és vasuti költsége fejében felmerült 9 frt 48 kr. kiadást, az egylet pénztárából kifizetésre utalványoztatni kéri.

Kelt Gyulán 1878. szept. 15-én.

Id. Mogyoróssy János,
m. muzeumi igazgató.

IX.

A békésmegyei régész- és művelődéstörténelmi egylet alapszabályai.

I. SZAKASZ.

Az egylet címe, célja, s eszközei a cél elérésére.

1. §. Az egylet címe: „Békésmegyei régész- és művelődéstörténelmi egylet”; — székhelye B.-Gyula; — hivatalos nyelve magyar.

2. §. Az egylet célja: Felkutatni és egybegyűjteni mindazt, ami a tudomány, irodalom és művészet-, az ipar és kereskedelem a gazdaság és földművelés, a politika és közélet terén, mint megyei nevezetesség tűnt fel, megszerezni e megyebeli kitűnő férfiak arcképeit, életrajzeit és műveit; — természetben, vagy legalább fényképezve megőrizni, a koronként változó megyei népviseletet; egybegyűjteni, az állat- és növényország különböző fajainak e megyében található ritkább példányait; — a végpusztulástól megóvni a megyében található történelmi emlékü romokat; felkutatni a megyében elszórtan létező- vagy a megyére vonatkozó mindennemű régiségeket, történelmi emlékeket, okmányokat, nyomtatványokat, nemesi címereket, községek pecsétjeit; s mindezeket adományozás — esetleg vétel útján összegyűjtve, az elpusztulástól megóvni, meg nem szerezhető tárgyakról lehetőleg másolatot venni, s mindezen működés eredményét, a B.-Gyulán létesítendő, s az egylet létrejövetelének napjától kezdve, minden időre Békés-

megye tulajdonát képező, állandó, megyei régiség- és művelődés-történelmi tárlatban összpontosítani, s a nagy közönség használatára, a régészet- és közművelődéstörténelmének megkedveltetése, s az ez iránt minél szélesebb körű érdekeltség felébresztésére, a megye által e célra felajánlott nyilvános helyiségben kiállítani.

3. §. E cél elérésére az egylet nemcsak a szakképzettek és szakkedvelők egyesítése, történelmi és közművelődési, régiség-tudományi és statisztikai dolgozatok írása, kiadása vagy nyilvános felolvasása, hanem nyilvános gyűlések tartása, alkalmas helyeken régészeti ásatások és történelmi nyomozások eszközzése, könyv- és levéltár berendezése, nemkülönben a műemlékek, régiségek tanulmányozása és ismertetése által törekszik.

II. SZAKASZ.

A z e g y l e t t a g j a i .

4. §. Az egylet tagjai négyfélék, u. m. tiszteletbeliek, alapítók, rendesek és pártolók.

5. §. Tiszteletbeli tagokul oly férfiak választatnak, kik a régészeti és szaktudományok fejlesztése- és művelésében maguknak kitűnő érdemeket szereztek.

6. §. Alapító tagok azok, kik az egylet céljainak előmozdításához, készpénzben vagy ezen összegnek megfelelő értékpapirban, 100 o. é. frtnyi alapítvánnyal járulnak; mely összegnek 6% kamatját kötelesek évenként mindaddig az egylet pénztárába fizetni, míg az alapítványi tőkét le nem fizetik.

7. §. Rendes tagok azok, kik három éven át, évenkénti 3 o. é. frt fizetésre kötelezik magukat; amely fizetési kötelezettség azonban az illető tag halálával, a három év elforgása előtt is megszűnik. — Ha valamelyik rendes tag a három év eltelte után az egyletből ki akar lépni, köteles ebbeli szándékát az igazgatóválasztmánynak írásban bejelenteni, különben úgy tekintetik, mint ki e szakaszban kijelölt kötelezettségeit hallgatag vállalja el újabb 3 évre.

8. §. Pártoló tagok azok, kik minden további kötelezettség nélkül, az egylet pénztárába, három éven át, évenként 1 o. é. frtot fizetnek.

9. §. Minden alapító- és rendes tag az egyletbe lépése alkalmával oklevelet nyer, melyért egyszermindenkorra 2 o. é. frtot köteles fizetni, mely összeg a tárlat felszerelésére fog fordíttatni.

III. SZAKASZ.

Az egylet kormányzata.

10. §. Az egylet ügyeit az igazgató választmány vezeti, mely 24 választmányi tagból, s az alább elsorolandó tisztviselők közül áll, kiket a közgyűlés az alapító és rendes tagokból 3 évi időtartamra választ.

11. §. Az egylet tisztviselői a következők: a) az elnök, b) az alelnök, c) a titkár, d) a tárlati igazgató (őr), e) a pénztárnok, f) az ügyész.

IV. SZAKASZ.

Az egylet tisztviselőinek hatásköre.

12. §. Az elnök az egylet képviselője hatóságok és harmadik személyek irányában; ő hívja össze a közgyűlést, és a választmányi üléseket, mindezekben elnököl, s csak a szavazatok egyenlősége esetében szavaz. Sürgősebb fizetéseket 50 frt erejéig utalványoz, de ezt a legközelebbi választmányi ülésen, utólagos jóváhagyás végett bejelenti. Tiszti állásánál fogva kizárólag hivattva van jelen alapszabályok s az ügyrend szigorú megtartása fölött örködni. Joga van az egyleti pénztárt bármikor megvizsgálni.

13. §. Az alelnök — a működésében esetleg akadályozott elnököt pótolja.

14. §. A titkár — ki az egylet pénzerejéhez képest, évenként tiszteletdíjban is részesül — a köz- és választmányi gyűléseken a jegyzőkönyvet vezeti; — ő viszi az egyletnek összes levelezéseit, az igazgató utasítása nyomán. Jelentést tesz a köz- és választmányi-gyűléseken az egylet tudományos működésének minden mozzanatáról; az egyleti tagok névkönyvét szerkeszti, kezeli, azt évről-évre kiegészíti, s abban az elhunyt tagokról is jelentést tesz; az egylet által kiadandó évkönyveket szerkeszti, s miután az egyleti tárlat a megye tulajdonát képezi, annál fogva

az évenkénti közgyűlés után az egylet év- vagy jegyzőkönyvét, az elnök aláírásával, a megyebizottsági közgyűlésnek tudomásvétel végett megküldi.

15. §. A tárlat igazgatója (őre) az egyleti tárlat felett őrködik; végezi a tárgyak szakértő meghatározását, pontosan osztályozott és számozott leltárt vezet, melybe az adományozó nevét beírja, sőt értékesebb tárgyaknál az adakozó nevét külsőleg is ráírja, hogy így mennél többen birassanak adakozásra; a választmány utasítása szerint eszközlendő régészeti kutatásokat és történelmi nyomozásokat intézi, azokról jelentést terjeszt a választmány elé, s a közgyűlést megelőzőleg a tárlat állapotáról évi kimutatást, felhasználás végett a titkárral közli.

16. §. A pénztárnok az egylet pénzbeli vagyonát, bevételeit és kiadásait vezeti, s ezekről rendes naplót vezetni köteles; kifizeti az elnök által aláírt utalványokat; az évnegyedes választmányi gyűléseken általános, évenként egyszer pedig részletes számadást ad a pénztár állapotáról s azt az elnöknek még a rendes közgyűlés előtt beadja, ki annak szabályszerű megvizsgálásáról gondoskodik s jelentése kíséretében a közgyűlés elé terjeszti; végül az egylet pénztárába begyűlő pénzüsszeget, a választmány utasítása szerint, a békésmegyei takarékpénztárba helyezi el.

17. §. Az ügyész, az elnöktől nyert meghatalmazás folytán, törvényes ügyekben képviseli az egyletet.

V. SZAKASZ.

Az igazgató választmány.

18. §. Az igazgatóválasztmány az elnök összehívására, rendszeren évnegyedenként, — de a szükséghez képest gyakrabban is, — B.-Gyulán, vagy a körülmények szerint a vidéken máshol is tarthatja gyűléseit.

19. §. Az igazgató választmány hatásköréhez tartoznak: az egylet belkormányzati ügyei, tiszteletbeli tagok indítványozása, és azon tárgyak, melyek jelen alapszabályok és a közgyűlés által elintézés végett hozzá utasíttatnak. A választmány köt az egylet nevében, a közgyűlés által megállapított határokon belül, minden szerződést, melyek a választmány meghagyására — az elnök és

a titkár által iratnak alá, az ekép kötött szerződések az egyletre kötelező erővel bírnak. A választmány kötelessége az egyleti pénztári számadásokat és a pénztár állapotát évenként megvizsgálni. A választmány határozza el, hogy az ajándékozott tárgyak a tárlatban helyeztessenek-e el, vagy értékesíttessenek. A választmány nevezi ki szükség esetén a helyettes vagy segédtisztviselőket, s fogadja fel az egylet szolgaszemélyzetét.

20. §. A választmány határozathozatali képességéhez az elnökkel együtt 11 tag jelenléte szükséges.

21. §. Választmányi taggá az egylet bármelyik tagja megválasztható, különös tekintettel mégis a szakférfiakra.

22. §. A választmányi tagoknak jogukban áll az évnegyedes gyűléseken, az egylet szakába vágó felolvasásokat tartani, okmányokról, műtárgyakról, akár írásban, akár élőszóval értekezni; ily tárgyakat bemutatni; a felolvasást tartani akaró azonban az elnöknek az értekezést bejelenteni köteles, ki azt a választmány-nal megbíráltatja; mások által irt, s már megbírált értekezéseket felolvasni, a társulat ügyeit illető indítványokat tenni, s azokra határozó szavazattal be is folyni; s miután az egylet előhaladását óhajtják, erkölcsi kötelességök az évnegyedes ülésekre rendesen eljárni, s az ügyek vitelében — megbízatás szerint — az üléseken kívül is munkás részt venni.

VI. SZAKASZ.

K ö z g y ű l é s e k.

23. §. A közgyűlések nyilvánosak, s évenként a tavaszi időszak alatt B.-Gyulán tartatnak. Szavazati joggal a tiszteletbeli alapító és rendes tagok bírnak.

24. §. Rendkívüli közgyűlést az elnök a választmány, vagy 10 egyleti tag írásbeli indokolt kívánatára tartozik összehívni.

25. §. A közgyűléseken a jelenlevők szavazattöbbsége határoz.

26. §. A szavazás nyilvános, de 10 tag írásbeli kívánatára titkos szavazás rendelendő el.

27. §. A közgyűlés tárgyai:

a) titkári jelentés, az egylet évi működéséről;

b) az évi számadások megvizsgálása;

c) minden három évben a tisztviselők és az igazgató vá-

lasztmány választása, és az időközben megürült választmányi tagsági helyek betöltése ;

d) új tiszteletbeli tagok választása ;

e) valamely tag kirekesztésének kérdése, mely mindenkor titkos szavazással lesz eldöntendő ;

f) a netaláni indítványok tárgyalása ;

g) az alapszabályok módosítása, ez azonban csak 10 tagnak a megelőző választmányi gyűléshez írásban beadott indítványára s ennek véleménye kíséretébeni beterjesztése mellett tárgyalható, — mi a meghívókban mindenkor mint tanácskozási tárgy — különösen megjelölendő, s mihez az összes tagok legalább $\frac{1}{4}$ -ének jelenléte kívántatik meg, határozatot a jelenlevők $\frac{2}{3}$ -da hoz ; ha pedig a tagok kívánt $\frac{1}{4}$ -de nem jönne össze, akkor új közgyűlés hirdetendő, mikor is tekintet nélkül a számrá, a jelenlevők kétharmada dönt.

VII. SZAKASZ.

Az egylet jövedelmi forrásai, vag. ona.

28. §. Az egylet bevételeit képezik :

a) az alapítványi összegek ;

b) a rendes- és pártoló tagok évdíjai ;

c) felülfizetések, s lelkes ügybarátok adományai- és hagyományai.

29. §. A tagdíjak és alapítványok kamatai az egyleti kiadások fedezésére fordittatnak. Az alapítványi tőkék el nem idegeníthetők.

30. §. A felülfizetések adományokból bejövendő összegek, amennyiben ezek alapítványi természettel nem bírnak a tárlat gyarapítására fordíthatók.

31. §. Az egylet által gyűjtött mindennemű ritkaságok, műkincsek, régiségek, okmányok, könyvek, szóval mindennemű tárgyak, az alapítványi pénzekkel együtt Békésmegyének elidegeníthetlen tulajdonát képezik.

VIII. SZAKASZ.

A z e g y l e t p e c s é t j e.

32. §. Az egylet pecsétje : a megye cimere, ezen körirattal : „Békésmegyei régész- és művelődéstörténeti egylet 1874.“

IX. SZAKASZ.

A z e g y l e t f e l o s z l á s a .

33. §. Ha a netalán valaha bekövetkezhető pártolás és részvét hiány miatt, az egyletnek további működése és fennállása lehetetlenné válnék, az esetben annak minden vagyona a megyebizottsági közgyűlés rendelkezése alá lesz bocsátandó, a meglévő pénzüsszeg pedig a megyepénztárában, külön tétel alatt lesz elhelyezendő, hogy az alapítók szándékához képest, a kamatok és egyéb jövedelmek, minden időben a tárlat fenntartása és gyarapítására fordittassanak.

Kelt a békésmegyei régész- és művelődéstörténelmi egyletnek, B.-Gyulán, 1874. június 18. tartott alakuló ülésében.

Zsilinszky Mihály,
egyleti titkár.

Göndöcs Benedek,
apát és gyulai lelkész, mint elnök.

X.

A békésmegyei régész- és művelődéstörténeti társulat tagjainak névsora 187 $\frac{1}{8}$ -ban.

Tiszteletbeli tagok :

Böhm Lénárd, Fehér- templom.	Pesty Frigyes, Budapest,
Fraknói Vilmos, Buda- pesten.	Pulszky Ferencz, Budapest.
Geduly Ferencz, Buda- pesten.	Rómer Flóris, N.-Váradon.
Hampel József, Budapest.	Szabó Imre, Szombathe- helyen.
5 Henszlmann Imre, Buda- pesten.	15 Szabó Károly, Kolozsvárott.
József főherceg ő fensége.	Thaly Kálmán, Pozsonyban.
Ipolyi Arnold, Besztercze- bányán.	Trefort Ágoston, Budapest.
Nagy Iván, Budapest.	Szentkláray Jenő, Török- Becsén.
Ormós Zsigmond, Temes- várott.	Lipp Vilmos, Szombathe- lyen.
10 Ortway Tivadar, Pozsony- ban.	20 Báró Nyáry Albert, Buda- pesten.
	Bárány Jenő, Buda- pesten.

Alapító tagok :

- A békésmegyei takarékpénztár Gyulán.
Beliczey István, főispán, l. B.-Csabán.
Breznyik János, főiskolai igazgató, l. Selmeczen.
Göndöcs Benedek, apát és lelkész, Gyulán.
5 Haan Lajos, m. t. t. tag és ev. lelkész, B.-Csabán.
Horváth Sámuel, kiérdemült ev. lelkész, T.-Komlóson.

- Dr. Báttaszéky Lajos, ügyvéd B.-Csabán r. t.
- 30 Batik Elek, tak. pénztárnok Gyulán p. t.
Békési központi casino r. t.
Becker Oszkár, Kigyóson p. t.
Beliczey Rezső, birtokos Gerendás r. t.
Bene István, városi tanácsnok Gyulán p. t.
- 35 * Benedikty József, gyógyszerész Békésen p. t.
Benjamin Dávid, Vésztőn p. t.
Benka Gyula, főisk. tanár Szarvason p. t.
Berkcs János, városi orvos Gyulán r. t.
Béres András, Csorváson p. t.
- 40 Bézsán József, gör. kel. lelkész Gyulán p. t.
Birsy József, nyug. alezredcs Gyulán r. t.
Blahó József, községi jegyző M.-Berényben p. t.
Bogár Dániel, közs. gyám B.-Csabán p. t.
Bogár Lázár, földbirtokos Gyulán p. t.
- 45 Bohus Károly, végrehajtó B.-Csabán p. t.
Bonyhay Benjamin, birtokos M.-Berényben r. t.
Bornhauzer Antal, vasáros Gyulán r. t.
Bozsó István, Uj-Kigyóson p. t.
Braun Mihály, néptanító M.-Berényben p. t.
- 50 Braun M. József, M.-Berényben p. t.
Breier Zsigmond, kereskedő Endrődön p. t.
Buday József, M.-Berényben p. t.
Bulla Sándor, mérnök Békésen r. t.
Bús Albert, Csorváson p. t.
- 55 Csabai casino r. t.
Id. Csák János, ref. lelkész Vésztőn p. t.
Dr. Csákly János, orvos Vésztőn p. t.
Csapó Mihály, gazdálkodó Gyomán p. t.
Csatlós Imre, Uj-Kigyóson p. t.
- 60 Csatlós Pál, Uj-Kigyóson p. t.
Csete György, Gyulavári p. t.
Csermák Kálmán, ev. lelkész T.-Komlóson r. t.
Csernus András, Uj-Kigyóson, p. t.
Csernus Ádám, „ p. t.
- 65 Czédly János, földbirtokos Uj-Kigyóson p. t.

A *-gal jegyzett tagok az egylet vidéki ügyvivői.

- Czédly József, földbirtokos Uj-Kigyóson p. t.
 Czédly Mátyás, „ „ p. t.
 Dancs Béla, városi jegyző Szarvason r. t.
 Darida András. Uj-Kigyós p. t.
 70 Debreczeni Endre, szolgabíró Gyomán p. t.
 Décsey József, kereskedő B.-Csabán r. t.
 Dékán István, Csorváson p. t.
 Denhof Antal, kir. tiszti ügyészi irnok Gyulán p. t.
 Gróf Dessewffy Marczel, Fóthon r. t.
 75 Dérczy Ferencz, földbirtokos Kondoroson r. t.
 Deutsch A. kereskedő Csorváson p. t.
 Deutsch Fülöp, kereskedő M.-Berény r. t.
 Dobay János, polgármester Gyulán r. t.
 Dobosfy Gyula, járásb. hiv. Beszterczebánya r. t.
 Gróf D'Orsay Emil, Pozsonyban r. t.
 80 Gróf D'Orsay Miksa, Pozsony r. t.
 Dinya János, r. kath. s. lelkész Gyulán r. t.
 Dömény Lajos, tak. pénztárnok Gyulán r. t.
 Dömény József, magányzó Békésen p. t.
 85 Donner Lajos, plg. isk. tanár B.-Csabán p. t.
 Dr. Dubányi János, megyei orvos Gyulán r. t.
 Dérczy Antal, birtokos Szarvason.
 Dessewffy Aurel gróf, Budapesten.
 Ecsedy János, Gyulavári p. t.
 90 Elek Lajos, gymn. tanár Debreczenben r. t.
 Emperl Ernő, Ó-Kigyóson r. t.
 Endrefi Károly, szolgabíró Gyulán r. t.
 Engel Antal, kereskedő Endrődön p. t.
 * Eördögh Lajos, főszolgabíró Orosházán r. t.
 95 Erdődy Mihály, Uj-Kigyóson p. t.
 Erkel Rezső, takarékp. igazgató Gyulán r. t.
 Erős János, M.-Berény p. t.
 Fábry Károly, járásbíró B.-Csabán p. t.
 Fábry Károly, ügyvéd B.-Csabán p. t.
 100 Fábry Márton, ügyvéd Gyulán r. t.
 Farkas Béla, urad. igazgató Gyulán r. t.
 Farkas Jenő, B.-Csabán r. t.
 Farkas Zsigmond, urad. számtartó Gyulán p. t.
 Félix Ákos, kir. közjegyző B.-Csabán r. t.

- 105 Fennesz Pál, kincstári tisztartó B.-Csabán r. t.
 Forsner Ferencz, kereskedő Vésztőn p. t.
 * Dr. Fuchs Ede, városi orvos Szarvason r. t.
 Fuchs Lipót, orvos M.-Berényben r. t.
 Fürst Antal, Uj-Kigyóson p. t.
- 110 Fejér Imre, urad. tisztartó M.-Berényben r. t.
 Gácsy János, Endrődön p. t.
 Gajdács Pál ev. s. lelkész Szarvason r. t.
 * Garzó Gyula, ref. lelkész Gyomán r. t.
 Gaertner Adolf, kereskedő B.-Csabán r. t.
- 115 Géczy Imre, Csorváson p. t.
 Gellay István, Endrődön p. t.
 Geschmey Sándor, kereskedő Endrődön p. t.
 Gremesperger József, földbirtokos Bánhegyesen r. t.
 Grim Sámuel, kereskedő Gyomán p. t.
- 120 * Grócz Béla rom. kath. pleb. Csorváson r. t.
 Gólián Mihály, Orosházán p. t.
 Góg György, Csorváson p. t.
 Gubicza István r. kath. s. lelkész Szarvason p. t.
 Gyukics Viktor, kir. aljárásbíró Békésen r. t.
- 125 Gyoma községe p. t.
 Győry Vilmos, ev. lelkész Budapesten r. t.
 Haan Albert, városi iktató B.-Csabán r. t.
 Haan Vilmos, magányzó B.-Csabán r. t.
 Hajnal Ábel ref. lelkész Békésen p. t.
- 130 Dr. Hajnal Albert, orvos Kigyóson r. t.
 * Dr. Hajnal István, orvos Békésen r. t.
 Hajos Pál, r. k. kántor Szarvason p. t.
 Hajóssy Ottó, megyei főjegyző Gyulán r. t.
 Haty Károly, főjegyző M.-Berényben r. t.
- 135 Haviár Dániel ügyvéd Szarvason r. t.
 Hegedüs Lajos, Gyulán, p. t.
 Hegedüs Mihály, M.-Berényben p. t.
 Hajas Lajos, Szt.-Andráson p. t.
 Id. Hoffmann Mihály, nyug. tisztartó Gyulán r. t.
- 140 If. Hoffmann Mihály, ügyvéd Gyulán p. t.
 Horovicz Lipót V.-Olasziban p. t.
 Horváth János gymn. igazgató B.-Csabán p. t.
 * Horváth János, postamester Mező-Berényben p. t.

- Horváth Béla néptanító T.-Komlóson p. t.
- 145 Hungerleider Vilmos, kereskedő Uj-Kígyós p. t.
If. Huszka János, vendéglős Gyulán p. t.
Dr. Illésy Jakab orvos Öcsödön p. t.
Irányi Dániel, orsz. képviselő Budapesten r. t.
* Jakabfy Ignác, bérlő Vésztőn r. t.
- 150 Jankó János, művész Budapesten r. t.
Jancsovics István, földbirtokos Szarvason r. t.
Jancsovics Pál, alispán Gyulán r. t.
If. Jancsovics Pál, árvaszéki jegyző Gyulán p. t.
Janó Sándor, kir. ügyész Gyulán r. t.
- 155 Jeszenszky Károly, ev. lelkész M.-Berényben r. t.
Kalmár József, birtokos Endrődön p. t.
Karácsony Mihály, kötélgyártó Gyulán p. t.
Karassaiy István, földbirtokos B.-Csabán r. t.
Karassaiy Kornél földbirtokos B.-Csabán r. t.
- 160 Keblovsky Lajos, ügyvéd Gyulán r. t.
Keller Imre, ügyvéd Gyulán r. t.
* Kéry Kálmán, ref. lelkész Dobozen r. t.
Kéry Elek, jegyző Dobozen p. t.
Kertay Zsigmond, megyei főügyész Gyulán p. t.
- 165 Kicska Mór, ügyvéd Szeghalmon r. t.
Kis Ferencz, gyógyszerész Szeghalmon r. t.
Ör. Kis Bálint, Gyomán p. t.
Kis János, Öcsödön p. t.
Klausz Lázár, földbirtokos Endrődön r. t.
- 170 Dr. Klein Ferencz, orvos Bánhegyesen r. t.
Kny Antal, r. kath. plebános Békésen r. t.
Kocsis Pál, mérnök Szarvason r. t.
Kocziszky János, ügyvéd B.-Csabán r. t.
ifj. Kohlmann Ferencz, kereskedő Gyulán r. t.
- 175 Kohn Károly kereskedő Uj-Kígyóson p. t.
Korossy Kamill, urad. igazgató Gerendáson r. t.
Ifj. Kollár János, ügyvéd M.-Berényben p. t.
Kopányi József, M.-Berényben p. t.
Kohn Ábrahám, Szt.-Andráson.
- 180 Kohn Márton, kereskedő Öcsödön p. t.
Konkoly Jenő, ügyvéd Békésen p. t.
Dr. Kovács István, megyei főorvos Gyulán, r. t.

- Kovács József, ügyvéd Békésen p. t.
 * Kovács Mihály, szolgabíró Szeghalmon p. t.
- 185 * Kovács M. István, birtokos Endrődön p. t.
 Kreuchel Sámuel, urad. tisztartó Vésztőn r. t.
 * Kratochvill József, tak. könyvvezető Gyulán r. t.
 Koller Gábor, urad. tisztartó Mágocsra r. t.
 Koricsánszky Lajos, ügyvéd B.-Csabán r. t.
- 190 Kőrösy János, ref. lelkész K.-Ladány p. t.
 Környey Lajos, ügyvéd M.-Berényben p. t.
 Kuczka János, ügyvéd Szarvason r. t.
 Ladányi Áron, ügyvéd Békésen p. t.
 Lányi Gusztáv, főisk. tanár Szarvason p. t.
- 195 Laász János, M.-Berényben p. t.
 Lavatka Béla, gyógyszerész Szarvason p. t.
 Lavatka Ágost, kereskedő Békésen p. t.
 Lavatka József, Békés p. t.
 * Dr. László Elek, orvos Orosházán p. t.
- 200 Léderer Ede, mérnök Gyulán r. t.
 * Lehoczky József, r. kath. plebánus Szt.-Andráson r. t.
 Lengyel Győző, K.-Tarcsán p. t.
 Löffler Mór, kereskedő Uj-Kigyós p. t.
 Dr. Lövy Lajos, orvos B.-Csabán r. t.
- 205 Lonovics Ferencz, r. kath. pleb. Szarvason r. t.
 Lukesch István, ügyvéd Szarvason r. t.
 Lusztig Sámuel, földbirtokos Szarvason p. t.
 Majercsik János, birtokos Szarvason p. t.
 Majner János, Ó-Kigyóson p. t.
- 210 Mánási Pál, Uj-Kigyóson p. t.
 Marcsek István, kereskedő Szarvason p. t.
 Márki István törv. bíró Gyulán r. t.
 Márki Lajos m. aljegyző Gyulán r. t.
 * Márton Mihály, r. kath. pleb. K.-Ladányban r. t.
- 215 Megele Bertalan, urad. tisztartó M.-Berényben r. t.
 Megele Gyula, birtokos K.-Tarcsán p. t.
 Megele Béla, Gyulavárin p. t.
 Melczér Kálmán, gymn. tanár B.-Csabán p. t.
 Merza Gergely, Gyulán p. t.
- 220 Mezey Lajos, jegyző Békésen p. t.
 * Mihálfy József, főisk. tanár Szarvason r. t.

- If. Mikolay Mihály, ügyvéd Szarvason p. t.
 Minich József, birtokos M.-Berényben r. t.
 Moldoványi Gyula, Gyulán r. t.
- 225 Dr. Molnár Antal, orvos B.-Csabán p. t.
 Holnár György, Uj-Kigyós p. j.
 Moravesik József, néptanító Szarvason p. t.
 Moczkovesák Károly, lelkész Beszterczebányán r. t.
 Müller Náthán, kereskedő Csorváson p. t.
- 230 Müller Gusztáv, kir. adófelügyelő Temesvárott r. t.
 Murza István, Uj-Kigyóson p. t.
 Nagy Ferencz, könyvkereskedő Gyulán p. t.
 Nagy Károly, árvasz. elnök Gyulán p. t.
 Nátor János, Uj-Kigyóson p. t.
- 235 Nagy István, birtokos M.-Berényben p. t.
 Nemeskőy Andor, Nagy-Várad p. t.
 Nagy István, Dobozon p. t.
 Német Lajos, néptanító Csabán p. t.
 Német Lukács, ügyvéd Gyomán p. t.
- 240 Neudenbach Antal, zongoramoster Gyulán p. t.
 Novák Dániel, bérlő B.-Csabán r. t.
 Novák György, magányzó Szarvason p. t.
 Novák Kamill, törvénysz. elnök Gyulán r. t.
 Dr. Nyirády László, orvos K.-Tarcán r. t.
- 245 Nyiri János, Csorváson p. t.
 Odescalchi Arthur, herczeg r. t.
 Osztrolenszky Géza, birtokos Nemes-Podhragyon r. t.
 * Oláh Antal, Öcsödön p. t.
 Id. Oláh György, városi tanácsos Gyulán p. t.
- 250 Oláh Sándor, törvényszéki ülnök Gyulán r. t.
 Omaszta Gyula, kir. közjegyző Orosházán r. t.
 Omaszta László, földbirtokos B.-Csabán r. t.
 Ormós János, földbirtokos Gyulán r. t.
 Osváth Andor, m. levéltárnok Gyulán r. t.
- 255 Pajó György, Vésztőn p. t.
 Padi Balog Péter, okl. gazda Mezőhegyesen. r. t.
 Pándi István, ügyvéd Kigyóson p. t.
 Papp Antal, tanító Vésztőn r. t.
 Papp Mihály, ref. lelkész Gyulán r. t.
- 260 Papp József, ügyvéd Szeghalmon p. t.

- Papp György, Vésztőn p. t.
 Papp Sándor, P.-Szt.-Tornyán p. t.
 Party Ferencz, megyei pénztárnok Gyulán r. t.
 Pásztor József, org. kántor Gyomán r. t.
 265 Pecz Gyula, ev. lelkész M.-Berényben r. t.
 Peics János, Vésztő p. t.
 Péky Antal r. kath, lelkész B.-Csabán r. t.
 Petneházy Imre, néptanító K.-Tarcán r. t.
 Petőfi István, gazd. tiszt Csákón p. t.
 207 Petrovics Döme, Vésztőn p. t.
 Petrovics Soma, ev. lelkész B.-Csabán p. t.
 Polgári casino, Gyulán r. t.
 Pokomándi Sándor, postamester Szarvason p. t.
 Popovics Jusztin, főjegyző Gyulán r. t.
 275 Potoczky Gedeon, járásb. hiv. Szarvason r. t.
 Prágay István, Uj-Kigyóson p. t.
 Raab Károly, esperes Zólyomban r. t.
 Rác Lipót, földbirtokos Csorváson r. t.
 Rázel István, Ó-Kigyóson p. t.
 280 Rencsisovszky Ferencz, birtokos Orosházán r. t.
 Reisner Jakab, kereskedő Vésztőn r. t.
 * Réthi László, B.-Csabán r. t.
 Rimler Pál, gazdász B.-Csabán r. t.
 Rimler Lajos, gazd. tiszt. Ó-Kigyóson p. t.
 285 Rolkó Béla, járásb. h. B.-Csabán p. t.
 Rosenthal Miksa, kereskedő Dobozon p. t.
 Roth János, iparos Gyulán p. t.
 Roth Lajos, Endrődön p. t.
 Salacz Ferencz, szolgabíró Szarvason p. t.
 290 Salacz József, Szarvas p. t.
 Seres Mihály, Uj-Kigyóson p. t.
 Dr. Simon Pál, orvos T.-Komlóson p. t.
 Sinkó Mihály, tanító H.-M.-Vásárhely p. t.
 Id. Sipos Sándor, kir. közjegyző Szarvason r. t.
 295 Ifj. Sipos Sándor, ügyvéd j. Szarvason r. t.
 Sipos Soma, lapszerkesztő Szarvason r. t.
 Solcz Ferencz, Lipótvárott p. t.
 Soltész Nándor, tanár B.-Csabán r. t.
 Somogyi József, Uj-Kigyóson p. t.

- 300 Stark Adolf, kereskedő B.-Csabán r. t.
 Stern testvérek, kereskedők M.-Berényben r. t.
 Stern Adolf, kereskedő Gyomán p. t.
 Dr. Stiaszny József, orvos B.-Csabán p. t.
 Such Soma, iparos B.-Csabán r. t.
- 305 Sulyok Ede, Orosházán p. t.
 Schiffner Ede, r. k. prépost Endrődön r. t.
 Schmidt Károly, mérnök Pöstyénben r. t.
 Schmidt József, Gyulán p. t.
 Schartenreiter Albin, Gyulán p. t.
- 310 St. Sulucz Sándor, kir. járásbíró Békésen.
 Dr. Schwarcz Jenő, orvos Budapesten.
 Schwarcz László, kereskedő B.-Csabán r. t.
 Schwarz Manó, Kigyóson p. t.
 * Szabó János, ref. lelkész K.-Tarcán r. t.
- 315 Szabó András, Uj-Kigyóson p. t.
 Szabó Gábor, Dobozon p. t.
 Szabó Pál, Sz.-Benedeken p. t.
 Szánthó Alajos, járásbíró Gyulán r. t.
 Szánthó Albert, földbirtokos Békésen p. t.
- 320 Dr. Szeberényi Gusztáv, ev. superint. B.-Csabán r. t.
 Szeberényi István, ügyvéd B.-Csabán r. t.
 Szeberényi József, ügyvéd Orosházán r. t.
 Széchenyi Lajos, r. k. pleb. Kigyóson r. t.
 Szegedi Károly, ref. lelkész Békésen p. t.
- 325 Székács István, urad. tiszt. Orosházán p. t.
 Szekér Mihály, gazd. Kétegyházán r. t.
 Szemián Sámuel, főjegyző B.-Csabán r. t.
 Szeremlei Samu, ref. lelkész H.-M.-Vásárhely r. t.
 Szerető Imre, földbirtokos Gyomán p. t.
- 330 Szentandrassy István, közgyám M.-Berényben p. t.
 Szentmihályi Lajos, mérnök Békésen p. t.
 Szika János, iparos Gyulán p. t.
 Szikes András, közjegyzői segéd Budapesten r. t.
 Szilágyi Antal, jegyző Ladányban p. t.
- 335 Dr. Szlovák Pál, orvos Szarvason r. t.
 Szomora Bertalan, gym. tanár B.-Csabán p. t.
 Sztójánovics Gyula, földbirtokos Csorváson r. t.
 Sztraka Ernő, városi mérnök B.-Csabán p. t.

- Sztraka György. főcsendbiztos B.-Csabán p. t.
- 340 Sztraka János, Csorváson p. t.
Szuhanek Antal, r. k. pleb. Solyomkeő p. t.
Szucsú Béla, földbirtokos B.-Csabán r. t.
Szucsú Mózes, földbirtokos B.-Csabán r. t.
Szulimán István, m. főszámvevő Gyulán p. t.
- 345 Tabajdi Sándor, mérnök Szarvason r. t.
Tatay János, gyógyszerész T.-Komlóson r. t.
Tatár János, ref. lelkész Szeghalmon r. t.
Tavaszi János, ügyvéd Orosházán r. t.
Titius Pius, udv. lelkész Gerlán r. t.
- 350 Dr. Télessy József, orvos Szarvason p. t.
Tomka Emil, magánzó B.-Csabán p. t.
Tomesányi Károly, földbirt. Szarvason r. t.
Torkos Károly, ev. lelkész Orosházán r. t.
Tormássy Károly, v. árvaszéki ülnök Gyulán r. t.
- 355 Tóth Ede, ügyvéd Békésen p. t.
Tóth Péter, Uj-Kigyóson p. t.
Timár J. János, birtokos Endrődön p. t.
Thúry László, M.-Berényben p. t.
Id. Uferbach János, városi pénztárnok Gyulán p. t.
- 360 Uferbach Antal, iparos Gyulán p. t.
Uferbach József, iparos Gyulán p. t.
Uhrin János, birtokos Endrődön p. t.
Uhrinyi István, földbirtokos B.-Csabán r. t.
Ujfalussy Dezső, m. árvaszéki ülnök.
- 365 Ursziny Dezső, miniszt. fogalm. Budapest r. t.
Ursziny János, ügyvéd B.-Csabán p. t.
Urszinyi László, M.-Berényben p. t.
Uzon Ferencz, vár. adóhivatali főpénztárnok p. t.
Varságh Béla, gyógyszerész B.-Csabán r. t.
- 370 Vartus Rozália, Uj-Kigyóson p. t.
Végh István, könyvkötő Csabán p. t.
Vésztői casino, r. t.
Vidovszky Ferencz, jegyző Gyomán p. t.
Vidovics Antal, Endrődön p. t.
- 375 Viskovics Ignác birtokos Szarvason p. t.
Vitályos Márton, jegyző Öcsödön p. t.
Vitéz József, szolgabírói segéd, Orosházán p. t.

- *Weidinger György, kereskedő Gyomán p. t.
Gr. Wenckheim Frigyes, Kigyóson r. t.
- 380 *Gr. Wenckheim Géza, Gerlán r. t.
Gr. Wenckheim József, özvegye Gyulán r. t.
Br. Wenckheim László, K.-Ladányban r. t.
Br. Wenckheim Viktor, K.-Kadányban. r. t.
Weisz Lázár, kereskedő Gyomán p. t.
- 385 Weisz Lipót, festő Gyulán p. t.
Wieland János, gazd. tiszt. Békésen p. t.
Wieland Károly, jegyző Uj-Kigyóson p. t.
Wilim János, ügyvéd B.-Csabán r. t.
Wolf Pál, M.-Berényben p. t.
- 390 Wallner József, Orosházán p. t.
Zalai Mihály, Csorváson p. t.
Zih Károly, néptanító Szt.-Andráson p. t.
Zlinszky István, gazd. tiszt Kondoroson r. t.
Zsilinszky Endre tanár B.-Csabán r. t.
- 395 Zsilinszky Mihály, ev. lelkész T.-Komlóson r. t.
Zsótér Antal, Uj-Kigyóson p. t.

Meghaltak :

1. Fábíán Gábor, 1878.
Horváth Mihály, 1878.
Farkas János, 1878.
Ifj. Trukker József, 1878.
 5. Id. Styr György, 1876.
Sánta Ferencz, 1877.
Omaszta Szilárd, 1878.
Bihary István, 1878.
Keresztesi György, 1878.
 10. Mezey Balázs, 1878.
Brezanóczy Lajos, 1878.
Kinudicz József, 1877.
Unger József, 1876.
Gyalay Béla, 1878.
 15. Tóth Lajos, 1877.
-

Az egyesület tisztségviselői :

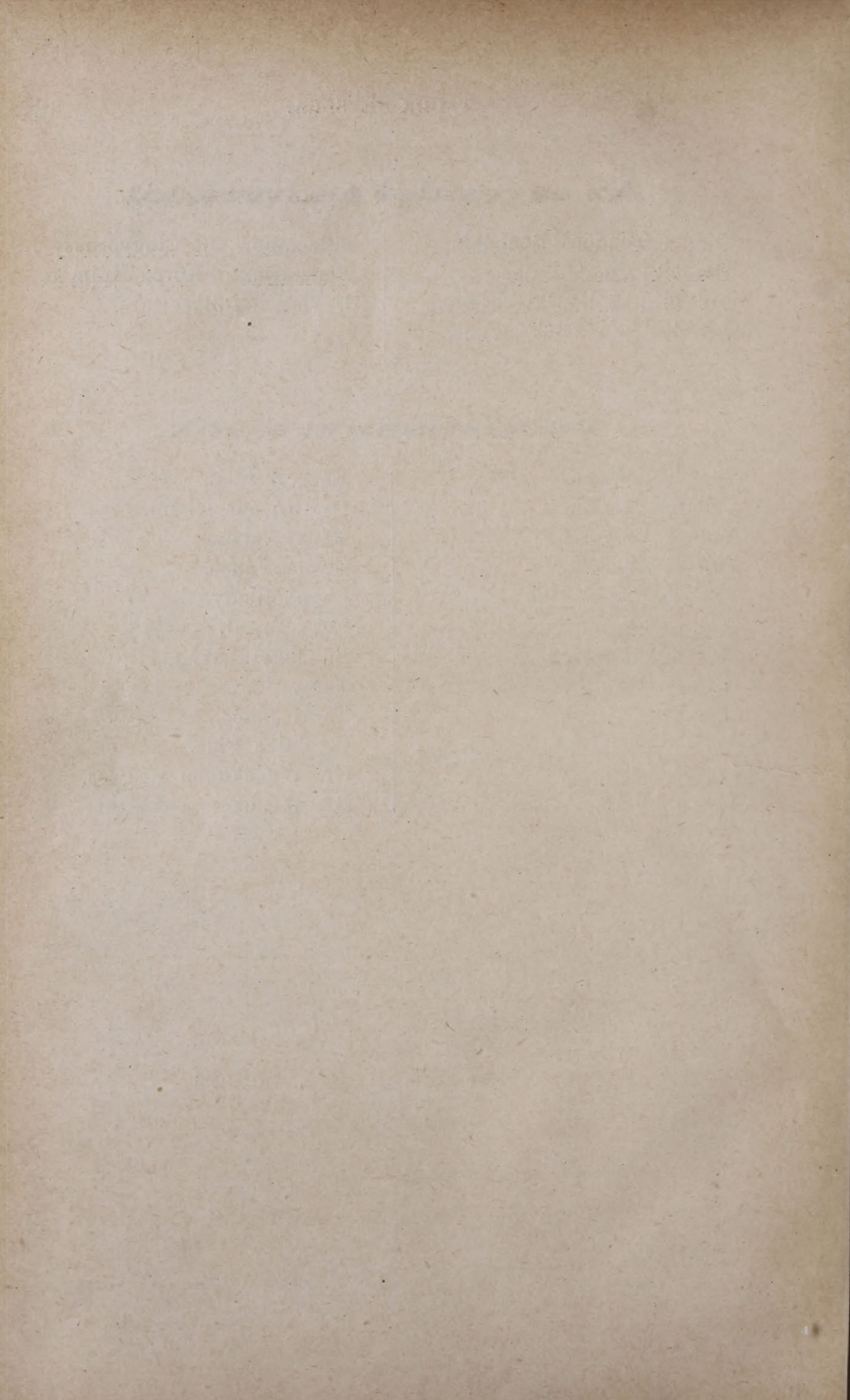
Elnök : Göndöcs Benedek.
Elnök : Haan Lajos.
Főtitkár : Zsilinszki Mihály.
Másodtitkár : Márki Lajos.

Muzeumőr : id. Mogyorossy J.
Pénztárnok : Körös Kálmán.
Ügyész : Keller Imre.

Választmányi tagok :

Asztalos István.
Beliczey István.
Belicey Rezső.
Dobay János.
Gremesperger József.
Győry Vilmos
Dr. Hajnal István.
Hajóssy Ottó.
Horváth Sámuel.
Jancsovics István.
Jancsovics Pál.
Janó Sándor.

Kéry Kálmán.
Dr. Kovács István.
Márky István.
Ormós János.
Papp Mihály.
Péky Antal.
Bánhegyi István.
Tatay János.
Tatár János.
P. Titius Pius.
Gr. Wenckheim Frigyes.
Br. Wenckheim László.

TARTALOM.

I. Irodalmi dolgozatok.

	Lap.
1. Vázlatok M.-Berény multjából, Id. Jeszenszky Károlytól . . .	1
2. A m.-berényi gymn. története, Petz Gyulától	24
3. Cholera jegyzőkönyv, Ifj. Jeszenszky Károlytól	45
4. Gróf Károlyi György emlékezete, Zsilinszky Mihálytól . . .	67
5. Békésmegye a török világban, Göndöcs Benedektől	102
6. Szarvasi néplázadás 1835-ben, Sipos Somától	135

II. Hivatalos közlemények.

1. Elnöki megnyitó beszédek: M.-Berényben és Gyulán	171
2. Főtitkári jelentés	187
3. Jegyzőkönyvek:	
a) a mező-berényi gyűlésről ápril 22.	192
b) a gyulai gyűlésről május 13.	196
c) a gyulai gyűlésről szeptember 16.	198
4. Pénztárnoki jelentés	201
5. Muzeumőri jelentés	202
6. A társulat alapszabályai	208
7. A társulat tagjai — elhunytjai	215
8. A társulat hivatalnokai	227

Magyar Tudományos Akadémia
Könyvtára 10265/195 2a.